

JESUITÉ A NÁRODNÍ KULTURA

Jesuité a národní kultura

300 let od příchodu jesuitů a za-
ložení gymnasia v Hradci Králové

V Hradci Králové 1936

Vydalo Družstevní nakladatelství v Hradci Králové
Vytiskla Družstevní knihtiskárna v Hradci Králové

NÁRODNÍ VĚDOMÍ ČESKÝCH JESUITŮ AŽ PO DOBU BALBÍNOVU.

Nejzajímavější událost v našich dějinách je obrození českého národa v 18. století, oblíbený a důstojný předmět filosofie českých dějin. Po roce 1775 začíná obrození literární, které již r. 1848, ale hlavně po r. 1860 vede k obrození politickému; to zase ke konci 19. a na začátku 20. století vede k obrození národohospodářskému. Tak světová válka a její výsledky nacházejí národ schopný, aby vstoupil 28. října 1918 mezi národy suverenní.

Fakt obrození se vysvětloval jak starší školou literárních historiků, tak filosofem T. G. Masarykem ideově, t. j. podle světového názoru, aniž se dostatečně přihlíželo k historickým faktům a ke vnitřní souvislosti. Tak vznikla teorie, vysvětlující naše obrození ideou osvícenskou i liberální a teorie, navazující na tradici husitskou i českobratrskou.

V novější době profesor Pekař první upozornil, že tradice národního vědomí u českých exulantů zanikla brzy po smrti Komenského, jelikož generace tehdejší v cizině vyrostla, tam se odcizila a poněmčila. Vnuk Komenského Figulus-Jablonský nezná již jazyka mateřského, je dvorním kazatelem v Berlíně a káže při korunovaci kurfiřta braniborského na krále pruského..

Hlavního nositele tradice národní třeba hledati ne za hranicemi, nýbrž ve vlasti. A tak podle profesora Pekaře četa probuzenských buditelů začíná Balbínem (1621—1688) a Pešinou (1629—1680). Vědecká práce se tu po prvé proměňuje v nástroj buditelských snah. Balbín zahajuje probuzení národní — ovšem jen na poli vědeckém — a připravuje půdu k probuzení literárnímu. Hlavně zásluhou Balbínovou a Pešinovou se česká hierarchie a ještě více nižší kněžstvo rychle v době pobělohorské počestuje a stává se téměř jediným nositelem národní tradice až do dob osvícenských.

Teorie tato má velikou přednost před ostatními, že se jediná může opřít historickými fakty ze 17. a 18. století a že se tak stává skutečnou — objektivní. K tomu třeba ovšem ještě dlouhé a úmorné práce drobné, které se chápají s nadšením mnozí žáci profesora Pekaře a Arne Nováka. I tato teorie připouští vlivy ideí osvícenských, na př. svobody tisku za Josefa II.

V táboře balbínovské tradice se zachovávají všechny spisy husitské a českobratrské, které mají literární cenu. (Sr. Truhlář, Katalog českých rukopisů veř. a univ. knihovny pražské, úvod.)

Jedním z pěkných dokladů objektivnosti teorie této je dílo profesora arcib. gymnasia v Kroměříži Jana Strakoše: „Počátky obrození českého hnutí historismu“ a Mik. Ad. Voigt. Příspěvky k historii protiosvícenské reakce v národním obrození.“ Praha, Kuncíř, 1929.

Na základě literárněhistorického rozboru děl Mik. Ad. Voigta

v letech 1770—1780 dochází Strakoš k tomuto výsledku: Účast balbínovské tradice v národním obrození dokazuje přesvědčivě pronikavý vliv historismu na naše národní obrození.¹

Budiž dovoleno tento resultát vědeckého bádání Strakošova doplniti jiným svědkem této balbínovské a protiosvícenské tradice z let šedesátých 18. století. Je to Petr Kašpar Světecký, archivář třeboňský a zkoušený zeměměřič.² Narodil se r. 1708 ve Mšeci, kde byl jeho otec kamenickým mistrem. R. 1725 vstoupil do služby švarcenberské jako inženýr a pak se stal třeboňským archivářem. R. 1753 ze služby vystoupil a věnoval se literárním pracím. R. 1767 ohlašoval svůj spis historicko-umělecký, který však nevyšel.

Světecký byl veden úplně duchem vlasteneckým, ale proti proudu osvíceneckému. Doklad toho je, že se zasazoval o zřízení „bratrstva světského pod jménem „sv. Martina biskupa sv. Alžběty královny“. Podle stanov se mělo bratrstvo rozšířiti po celých Čechách a vedle zřizování škol a vzdělávání mládeže pečovati i o pěstování řeči české, o sbírání pověstí, historických památek a j. Jeden článek stanov předpisoval: „Jest zavázáno bratrstvo českou řeč starou tradirovati a knihy o ní psáti, a jeden každý má uměti dobře česky, a to podle starobylé dobré češtiny, která by se měla tradirovati podle starodávných knih. Kdo umí dobře psáti, ten aby se přičinil z experiencí vlastní nebo jiných knihy spisovati a bratrstvu dodávati . . . Každého čtvrt leta při hlavním shromáždění může každý svou práci rektorovi odevzdati.“ Bohužel bratrstvo nebylo uskutečněno.

Úkolem tohoto pojednání je též bez velkých rozporů literárních přispěti několika fakty historickými k potvrzení teorie Pekařovy z pramenů známých i dosud neznámých. Je-li skutečně vnitřní a organická souvislost mezi obrozením našeho národa a tradicí balbínovskou, kterou můžeme též nazvati katolicko-národní, pak třeba dokázati, že tato tradice je *nepřetržitá* až k Balbínovi jako původci tohoto hnutí. Je třeba prostudovati literárně i historicky spisy české v 17. a 18. stol. a stopovati všude vlastenecké uvědomení takového Rafaela Soběhrda Mnišovského († 1644), Stehlíka z Čenkova, Světeckého, Vaváka — vesmės laiků, dále kněží Frozína, Středovského, Jana Flor. Hamerschmida, křížovníků Pospíchala a Beckovského, metropolitních kanovníků Tomáše Pešiny a jeho pokračovatelů: Jiřího Bartoně (1702—1780), Zdeňka Chřepického, Antonína V. Vokouna, arcibiskupů Mat. F. Sobka a hrab. Jana Bedř. z Valdštejna. Celkem podle Jirečka³ lze napočítati v období od r. 1620 do 1799 300 českých spisovatelů, z nichž katolických kněží je 245 (62 jezuitů), nekatolíků 50. Je třeba prostudovati korespondenci hrabat Kinských, uloženou v bývalém státním archivu vídeňském, zvláště osvětliti činnost hraběte Filipa Jos. Kinského, nejvyššího kancléře českého jako zástupce česko-historického života domácího, jak byl udržován prací a láskou Balbínovou. Je třeba probrati všechny studentské nadace v 17. a 18. stol.⁴ „pro české studenty rodem i jazykem“.

V této práci jde jen o otázku, zda lze najít doklady národního uvědomení v jezuitském řádě u členů řádových české národnosti před Balbínem a v době Balbínově v takovém počtu, aby se mohlo mluvit o tradici. A lze-li je najít, vynořuje se sama sebou jiná otázka, týkající se Balbína samého. Uznává se, že Balbín byl velký člověk, učenec-polyhistor, největší domácí Čech té doby, který se ve vlastenecké horoucnosti vyrovná exulantu Janu A. Komenskému. Někteří⁵ praví: Ačkoliv jezuita, přece velký byl vlastenec; je to výjimka, která jen potvrzuje pravidlo o bohemofobii jezuitského řádu. Jiní však tvrdí: V těch zlých dobách se jedině proto mohl Balbín uplatnit i v národě, že byl jesuitou. Je to snad slovo smělé, ale pravdivé. Pokusíme se podati důkaz. Je proto třeba hledati české předchůdce Balbínovy v řádě jezuitském. Když Balbín vstoupil do řádu, našel tu již tradici vlasteneckou u mnohých členů řádových české národnosti, našel cestičku, která zarůstala; on však jako obr razil cestu dále za největších překážek. Tradice ta, vpravdě katolicko-národní, navazovala na sv. Cyrila a Metoděje, sv. Václava a Karla IV.

I. Předchůdci Balbínovi v řádě jezuitském.

Z prvních jezuitů české národnosti, kteří byli do řádu přijati od samého zakladatele sv. Ignáce, uplatnili se nejvíce *Václav Šturm* a *Baltazar Hostounský*, oba rodáci z Horšova Týna,⁶ oba uvědomělí Čechové po celý život. *Václav Šturm* (1533—1601) byl velikým literárním odpůrcem učení českých bratří a r. 1584 na jejich výtku, proč nepíše také německy, odpovídá jim: „Německy jsem psáti nemohl, a to proto, že tomu jazyku jsem se nikdy neučil a jemu nerozumím; a také proto, že by nebyla věc rozumná Čechům německy neb řecky psáti.”⁷

Baltazar Hostounský (Hostovinus), narodil se 1534 v Horšově Týně, zemřel r. 1600 v Chomutově; byl přijat do řádu od sv. Ignáce. V Římě se stal doktorem bohosloví. Byl to muž neobyčejně moudrý a rázný, ducha pronikavého, při překážkách houževnatý.⁸ Pro tyto vlastnosti byl dán papežskému legátu Commendonovi za průvodce do Polska; tam založil několik větších domů jezuitských. Získal si i přízeň krále Zikmunda. R. 1568 se vrátil do vlasti, ale česky zcela zapomněl a musel se hodně přičinit, aby mateřskou řeč zase úplně ovládl. Jakou vážnost měl v řádě, je viděti z toho, že byl zvolen za zástupce provincie, aby v Římě podal u generála řádu zprávu o stavu jezuitů v českých zemích. Na jeho české výklady katechismu chodili i profesori universitní; jsa neobyčejně učený, dovedl i nejtěžší pravdy náboženské jasně a srozumitelně podávati. Napsal 12 knih v jazyku českém.

Vrátiv se z Polska do Prahy, poznal, že se v kostele sv. Klimenta nekáže česky, že vstupuje do řádu málo rodilých Čechů. Podává o tom zprávu generálu řádovému sv. Františku Borgiovi a jako hlavní důvod uvádí, že se na Čechy málo dbá. Aby se generál ještě více přesvědčil o potřebě věnovati se Čechům, připomíná s důrazem tři

věci: Praha leží zrovna uprostřed Čech; česká řeč se od německé liší jako od španělské; Češi a Němci po lidsku řečeno se mají tak rádi jako pes a kočka. Nakonec připomíná: Když před několika roky naši studenti v koleji klementinské hráli truchlohru o sv. Václavu česky, všichni Čechové se z toho velice těšili a pravili: Ode dneška se budeme k jesuitům přátelštěji chovati, protože jsou mezi nimi přece někteří Čechové.

Generál řádu, sv. František Borgia, dal si podati o té věci zprávu od rektora koleje, kterému pak uložil, aby se v kostele sv. Klimenta kázalo také česky a aby se mladí členové řádu více cvičili v jazyku českém.

Z Říma bývali posíláni čas od času tak zvaní *visitátoři řádoví*, kteří přihlíželi k tomu, aby nařízení generálova byla provedena. Tak r. 1577 visitátor P. Lanoy nařizuje, že všichni členové koleje klementinské se musí učit česky.

Velice poučné je nařízení pro kolej klementinskou v Praze, které tam zanechal po ukončení inspekce visitátor P. Oliver Manareus roku 1583. Listina tato, dosud neuveřejněná, je uchována v archivu ministerstva vnitra v Praze pod signaturou 20-2/70 (stará manipulatura). Byla od generála řádu schválena a od pozdějších visitátorů znovu potvrzována; měla platnost až do zrušení řádu.

Vzhledem k našemu předmětu nejdůležitější jsou v ní tato místa:

1. Aby se Čechům více pomohlo, rektor koleje spolu s provinciálem se postarejtež, aby v nižších třídách gymnasijských, od I. do IV., byli za učitele ustanovováni jen „Bohemi naturales“, t. j. takoví, kteří ovládají češtinu jako jazyk mateřský; není-li takových v řádě, ať se vezmou za profesory učitelé odjinud, jen když jazyk český dobře znají. V koleji musí byti nejméně tři Čechové neb Moravané, kteří jsou schopni k úplné spokojenosti posluchačů česky kázati.

2. Budtež vydávány české knihy aneb aspoň krátká pojednání (tractatus — brožurky) náboženského druhu — někteří dobrodinci, jako na př. Vilém z Rožmberka, zaplatí náklad a rozdávajtež se zdarma.

3. Poněvadž se bez znalosti jazyka českého málo prospívá lidu věřícímu, ať provinciál vážně nad tím bdí, aby jazyk český zvláště v tomto kolegiu vzkvétal a měl první místo. Jazyk český budiž v této koleji obcovací (sermo communis), vyhlášky v refektáři a tak zvané rekreace budtež vedle rekreace latinské i v jazyce českém. U stolu ať se vždy něco předčítá po česku.

4. Mladí členové řádu, rodilí Čechové aneb z jiné slovanské národnosti, jako jsou Poláci a Chorvati (Dalmatae), ať se denně cvičí ve svém mateřském jazyku, nejen sami, ale ať mají při sobě zkušeného učitele, který by je dále zdokonaloval. Mezi sebou ať mluví pilně česky.

5. Vrátný a kostelník (bratří řádoví) ať jsou vždy rodilí Čechové aneb takoví, kteří dobře umějí česky.

6. Konečně ať se přísně nastupuje proti těm, kteří by si jazyka českého nevážili aneb jej tupili.

Z těchto úředních listin řádových poznáváme nad slunce jasněji, že řád není protinárodní, respektuje přirozenou lásku k vlasti a mateřskému jazyku, ji nejen podporuje, nýbrž i zušlechťuje a povznáší k cílům vyšším, nadpřirozeným. Zdá se nám při čtení tohoto „Promemoria“, jako bychom byli v době jazykových nařízení; a přece je to doba latiny, vše ovládající.

Konečně jako přímého předchůdce Balbínova v řadě nutno jmenovati českého spisovatele i kazatele *Jiřího Plachého st.* (lat. příjímím *Ferus*), kterého třeba rozlišovati od *Jiřího Plachého ml.*, obhájce Prahy r. 1648. Narodil se r. 1585, podle některých v Horšově Tyně, podle jiných v Plzni. Jisto je, že byl od útlého mládí vychován v Plzni, kde otec jeho Šimon, jeden z nejváženějších měšťanů, vydal „Paměti města Plzně“ a má v chrámě sv. Bartoloměje náhrobek.

Jiří vstoupil r. 1602 do řádu Jesuitského; brzo vynikal jako profesor filosofie a bohosloví a jako kazatel český v chrámě sv. Salvátora v Praze i jako badatel v domácím dějepise. Pomáhal Slavatovi, když spisoval své „Paměti“.⁹ Plachý totiž shledával prameny dějepisné, obstarával jejich přepisy; Slavata mu své dílo po částech posílal k přečtení a posouzení. Kázání jeho byla původní, nadšená, horlící neohroženě pro pravdu a ctnost, protkaná hojně příklady z českých dějin.

Nějaký čas působil v Prachaticích s velkým úspěchem; velkou část obyvatelstva obrátil na víru katolickou. Později na prosby Pražanů byl zase ustanoven za kazatele k sv. Salvátoru a s velikou slávou tam přiveden. Od r. 1620 byl současně ředitelem jesuitské tiskárny i knihovny klementinské. Zemřel r. 1659 v Březnici, kde si v tamější koleji jesuitské odpočíval po velkých pracích svých. (Ale nikoli od r. 1650, jak praví Jireček, nýbrž teprve po r. 1654, jak dokázal Podlaha v ČČM. 1895, str. 318.)

Ferus vydal 50 českých spisů, většinou obsahu náboženského. Zajímavý je na př. „Život bl. Anežky české“ podle starší předlohy ze 14. stol., jak lze poznati z archaismů; „Mapa katolická“, podle Zíbrta první všeobecný zeměpis v českém jazyku. Jsou zachovány jen čtyři exempláře, jeden v knihovně českého arcib. gymnasia v Bubenči. Ferův „Zlatý nebeklič“ je česká modlitební kniha velikého významu i národního. Je tam podána snadno srozumitelným způsobem věrouka, mravouka, liturgika, apologetika, životy svatých, nábožné písně i církevní kalendář. Není snad jiné české knihy, která by byla bývala tolikrát tištěna. Ještě r. 1889 se tiskne v Jindřichově Hradci 237. vydání. Plachý ji napsal, když jsa v koleji jindřichohradecké, působil v jiho-východních Čechách jako misionář. Už r. 1797 bylo vytištěno 150. vydání. „Když národ náš český po bitvě bělohorské byl v největším úpadku, pomáhala kniha tato udržovati a zesilovati lásku k rodnému jazyku. Když za dob císaře Josefa II. vymizel jazyk český ze škol, tu české matky a babičky učily dívky své a vnuky na „Nebeklič“ čísti a se modliti; když v kancelářích a v úřadech nesmělo se promluvit českého slova, když robota tvrdými pouty lid svírala, když

v napoleonských válkách synové ještě nedospělí padali v bitvách, tu matky a dítky slzami hořkými smáčely listy „Nebeklíče“, prosíce Boha o pomoc a smilování. A ještě ve století XIX. před 36 roky firma Landfrasova posílala každoročně 1000 exemplářů na Slovensko a v dobách největšího útisku maďarského plnila tato kniha poslání jako v 18. století v době největšího útisku germánského.“¹⁰

R. 1642 napsal v předmluvě spisu: „Koruna panská, knížecí, svatá, křesťanská, mučednická sv. Václava, rytíře Božského“ tato slova, svědčící o jeho národním vědomí: „Snažili jsme se to slavné a svaté kníže všem k následování představit, poněvadž i samé jméno sv. Václava odtud vzato býti se rozumí, jakoby božský rytíř k Čechům ustavičně mluvil. „Vaše (jsem) sláva“; Protož i my statečně po jeho hrdinských šlépějích postupujme, abychom mohli se vpravdě honositi: Sv. Václav — naše sláva.“¹¹) Bože, dej, aby přibýlo skutečných Václavů a sláva mnohých nebyla sláma, neschla jako v poli od vedra tráva . . .“.

Zmínky též zasluhuje jesuita (do r. 1620) *Vojtěch Šeb. Berlička* (*Scipio*) ze *Chmelče*,¹²) žák proslulého polského kazatele a vlastence Petra Skargy T. J., jehož „Životy svatých“ přeložil z polštiny do češtiny. Jeho „Postilla katolická jak kostelní, tak domácí“ (1618) později vyšla ještě třikrát! Naposled ji vydal exjesuita pražský V. Lenhard r. 1779. Po tereziánských změnách v obecném školství stala se Postilla velmi vhodnou pomůckou k vyučování katechismu, o čemž napsal V. Lenhard zvláštní spis: „Uvedení, jak by jí školní katechetové ve výkladu evangelií užívatí měli.“

V předmluvě své Postilly praví Scipio, že měl při spisu svém na zřeteli zvláště ty, kdož mezi jinověrci přebývajíce, „katolického kazatele slyšeti neb nedostatkem zdraví zastaveni, do kostela přijíti nemohou. Těch zajisté litovav a viděv, že nebožátka v té příčině hrubě až příliš ode všech opuštění jsou, a cizozemci českými duchody vyčpaní a českou pící nad sytost přecpaní, na to, aby ovce, jichž se vlnou odívají a tukem přejídají, pomůženo bylo, ani nemyslí, k péru jsem zasedl, aby spoluvlastenci moji, jimž i krví sloužiti povinen jsem, i tehdaž, když jsem se jiným, cizím jazykem kázav, propůjčiti musil, pomůcku jakoukoli ode mne měli: zvláště, poněvadž lidé učení a vlasti naší mile přízniví mne k tomu, abych to, co tak ode mne na papír uvedeno bylo, pod přes položil, častým napomínáním přinutili.“¹³)

Když tedy Balbín na podzim r. 1636 vstoupil do řádu jezuitského, našel v řádě na tehdejší dobu dosti značný počet Čechů jazykem i smýšlením, kteří horlili v době největšího úpadku národa českého pro jazyk mateřský zrovna tak jako pro víru a starali se spisováním dobrých českých knih, aby jazyk český nezahynul. Pozorujeme od té doby, kdy vstoupilo prvních deset jinochů národnosti české do řádu, že v každé době, i v době pro český jazyk nejnepříznivější, najdou se neohrožení jesuité — Češi, kteří se k českému ja-

zyku hlásí, českého národa i v řádě samém až u generála řádu se zastávají, dobré české knihy spisují a mezi lidem je rozšiřují. P. Hostounský šťastně vymohl v Římě, že v kostele sv. Klementa v Praze se zavedla česká kázání, podobně i v kostele sv. Jakuba u minoritů vždy jeden jesuita káže česky,¹⁴⁾ ba největší dům v Čechách — kolej klementinská — z nařízení visitátora řádu se počestňuje a v druhém kostele jesuitském sv. Salvátora po 30 roků s neobyčejným úspěchem jako český kazatel i spisovatel v duchu nábožensko-národním působí Jiří Plachý starší.

II. Balbínovi vrstevníci jesuitští českého cítění.

Podle abecedního pořádku třeba jmenovati nejprve *Jana Barnera*, narozeného r. 1643 v Jičíně, zesnulého r. 1708 v Kutné Hoře, byl nadšený milovník české řeči. Všechny své spisy psal česky.¹⁵⁾ Měl největší podíl na překladatelské práci Starého zákona bible Svatováclavské, o níž píše Jakubec v Děj. lit. české (2. vyd., str. 963):

„Osvícený arcibiskup pražský Matouš Ferd. Sobek z Bilenberka, znalý české řeči, svěřil r. 1670 Konstancovi, Štajerovi a Janu Barnerovi úkol, aby pracovali o českém překladu Písma. Je to největší literární čin českých jesuitů. Úctou k českému jazyku jsouce vedeni, neváhali původcové tohoto překladu bráti si za vzor kromě jiných starších biblí také Kralickou bibli, zač jim bylo přemáhat mnohá podezření a nesnáze.”

Jan Drachovský, nar. 1577 v Třeboni, působil ve Znojmě a Brně, kde zemřel r. 1644. Ve Znojmě uvedl znenáhla skoro všechno obyvatelstvo do církve katolické. Napsal a vydal malou českou mluvnici, která byla několikrát vydána, po prvé od V. Šteyera roku 1660.¹⁶⁾

Felix Kadlinský se narodil 1613 v Horšově Týně, který dal tolik vynikajících jesuitů, zemřel v Uher. Hradišti r. 1675. V řádovém elogiu posmrtném se chváí na něm veliká láska k domácím patronům svatým a vlasti i velká zkušenost ve věcech asketických. Vydal podle Jirečka (Rukověť I., 327) osm českých spisů. Přeložil do češtiny latinský spis Jana Tannera „Život a sláva sv. Václava” a sám napsal „Život sv. Lidmily“.

Z každé téměř stránky dýše láska k českému lidu a hrdost, že český národ má takovou světici. Čte se i modernímu člověku dosti příjemně. Zpracoval též pro dílo Krugerovo „Sacri pulveres” (je to církev. dějepis český ve formě kalendářní) měsíce květen a červen. Nejvíce je Kadlinský znám překladem sbírky básní německého jesuity Bedřicha Spee „Zdoroslavíček“. V předmluvě uvádí tyto důvody, jež jej přiměly k práci té: „Že pak netoliko v latinském jazyku, ale také v českém poeticky a veršovecky se jednati může, z této knížky se poznati dává. Jestliže se čtenáři, jakož nepochybuji, tato knížka zalíbí, buď Pán Bůh tisíckrát pochválen a dobrořečen; nebo

se tuto mi nic jiného nevyhledává a nežádá, jediné, aby Bůh také v naší řeči české své veršovce měl, jenž by jeho chválu a jméno tak uměle, jako jinší národové, ve svých řečích zvelebovali a vypravovali. Věřím, že laskavý čtenář na dobrý úmysl můj se ohlídne, jenž jest čest a slávu Boží tudy rozmnožiti a našemu národu k vychvalování Boha, jakým takým způsobem dopomáhati . . .“¹⁷

Jiří Konstanc, nar. v Řepíně na Podřipsku r. 1607, zemřel roku 1673 v Praze. Z mládí byl vychován protestantsky, ve školách ješuitských se obrátil a stal se členem řádu. Byl šest roků školním prefektem, 12 roků misionářem a konečně spirituálem. Vydal na podnět Pešinův známý spis „Lima linguae bohemicae, to jest Brus jazyka českého neb Spis k poopravení a naostření řeči české“ roku 1667. Prof. Jakubec ve svých DLČ.¹⁶ praví o díle: „ . . . Na spisovné řeči Hájkově, Kralické bible a Veleslavínově jest založen tento pěkný spis . . . Pro značnou sčtetlost a vyvinutý jazykový smysl pozorovací došel chvály i od Dobrovského.“¹⁸

Jan Kořínek, nar. v Čáslavi r. 1626, zemřel r. 1680 v Praze. Učil na gymnasiu, na filosofii, působil jako kazatel, pět let byl představeným semináře a stal se rektorem koleje v Litoměřicích. Tam byl všeobecně nazýván andělem míru, protože byl prostředníkem ve sporech mezi měšťanstvem a biskupem. Ten jej nazval „moudrým rektorem“.¹⁹ Jeho styky s Balbínem byly velmi přátelské.²⁰ Na podnět Krugerův a Balbínův vydává za svého pobytu v Kutné Hoře monografii „Paměti Kutnohorské“ v jazyku českém. V předmluvě uvádí čtvero příčin, proč píše česky. Z nich první je: „Abych dokázal, že se za řeč mateřskou nestydím, jak mnozí nepotatili Čechové dělají.“

Jiří Kruger, (Crugerus) nar. v Praze 1608, zemřel 1671 v Litoměřicích. Jest znám jako historický spisovatel, který literárně pracoval s Balbínem, pomáhaje mu a zase rady od něho přijímaje.²¹ Balbín ho oceňuje, že „byl nade všechny učeným historikem své doby, jemuž co do znalosti vlasteneckých dějin není rovného, ač uhlazenost slohu zanedbával, takže menším než jiní býti se zdál.“ Palacký jej nazývá jedním z nejdůležitějších zástupců historického badání v Čechách století XVII.²² Jeho největší dílo je: „Sacri Pulveris inclyti Regni Bohemiae et nobilium eius pertinentiarum Moraviae et Silesiae . . .“ Dílo má 12 svazků, z nichž poslední dva jsou od Balbína. Předmluva k I. svazku, vydanému v Litomyšli r. 1667 a věnovanému Pešinovi, má nadpis: Occasio, motiva, finis totius scriptionis, t. j. příležitost, pohnutky, cíl celého spisu. Jsou to: 1. Staré náboženství se v Čechách obnovuje a tu je třeba, aby zvláště mládež poznala svaté památky po starém náboženství. Podle svědectví Pia II. od té doby, co křesťanství zapustilo kořeny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, stáli jsme v čele ostatních národů Evropy, co se týče zbožnosti a náklonnosti k svatým věcem. Očekává, že i ti, kteří staré náboženství odhodili, se roznítí uvedenými příklady k tomu, aby si katolické náboženství zamilovali. 2. Dřívější historikové více si všímali

příběhů politických, zvláště válek. Co se týče vnitřního a náboženského života, zaznamenali jen věci nejdůležitější. Spisovatel tomu chce odpomoci tímto dílem. 3. Veleslavín, Lupáč a nejnověji Stránský a ostatní spisovatelé z protivné strany ve svých knihách a kalendářích chválí své přívržence slohem uhlazeným (*stylo non ineleganti*) a zásluhy svých vynášejí, kdežto slavné činy strany katolické zamlčují. 4. Současní historikové zahraniční, t. j. jiných národů, opomíjejí, aby slávě svých národů neublížili, všechno to, čím se Čechové v Evropě proslavili. Proto tímto dílem chce vydati svědectví pravdě a vzdáti Bohu čest . . .²³

Daniel Krupský, narodil se z rodičů utrakvistických na Novém městě pražském, kde otec jeho byl z váženého rodu měšťanského.²⁴ Příbuzní všichni se vystěhovali po bitvě bělohorské do Mísně v Sasku, jen matka se sedmi dětmi mimo očekávání zůstala, stala se katoličkou, dala svého syna do koleje jezuitské na vychování; ten si oblíbil řád a r. 1636 do něho vstoupil. Stal se universitním profesorem a rektorem magnifikem, od r. 1665—1670 provinciálem. Jako provinciál přijal nadaci Marie Šteyrové, pražské pekařky, na založení spolku pro vydávání českých knih, a schválil, aby tento spolek se nazýval „Dědictví svatováclavské“. R. 1658 byl v Římě u generála řádu obžalován, že je nacionalista, ale přes to r. 1665 byl jmenován provinciálem.²⁵

*Jan Pošmurný*²⁶ narodil se r. 1603 ve Slezsku, zemřel r. 1669 v koleji novoměstské v Praze. Stal se doktorem filosofie a theologie, provinciálem od r. 1658—1661, rektorem pražských kolejí a rektorem koleje v Jindřichově Hradci. Jeho láska k venkovskému a selskému lidu se projevila zakládáním mariánských družin pod ochranou sv. Isidora podle příkladu španělského. První toho druhu spolek založen byl v Olomouci, odkud se rozšířil rychle po Moravě i Čechách a měl deset tisíc členů. V díle Balbínově „*Bohemia docta*“ čteme, že napsal mnoho knih, ale obyčejně bez udání svého jména. Jako profesor filosofie učil i pozdějšího arcibiskupa pražského a milovníka českého jazyka Matouše Ferd. Sobka, který po celý život mluvil o něm s největší úctou. Jako provinciál povzbuzoval Balbína k pracím literárním a slíbil, že spis jeho (*Historia B. V. Sacromontanae*) bude vydán nákladem provincie. (Sr. list Balbínův J. Tannerovi 11. IX. 1658.)

Matěj Václav Šteyer (Štajer, též Štýr) narodil se r. 1630 v Praze z řem. rodiny pražské, zemřel r. 1692. Jakubec (DLČ., II. vyd. str. 901) usuzuje, že při tehdejší úpadku řeči české stává se Šteyer se svým hlavním pomocníkem Jiřím Konstancem, lety starším, střediskem úsilí o ryzejší a správnější řeč spisovnou. „Lásku k české řeči osvědčoval činy. Pozoruje úpadek české řeči spisovné, vydal r. 1660 mluvnici české řeči „*Grammatica boëmica in quinque libros divisa*“, sepsanou po latinsky od staršího řádového bratra Jiřího Drachovského.“ R. 1666 přeložil spis Balbínův „*Diva Montis sancti*“ do češtiny.

Vřele česky cítícím duchem je sepsána jeho drobná příručka; „Výborně dobrý způsob, jak by se mělo dobře po česku psáti neb tisknouti“ (1668). Ustálenější je název „Žáček“, poněvadž spis je proveden rozmluvou mezi žákem a učitelem. Zásluha této knížky velmi rozšířené a užívané jest hlavně v tom, že je v ní udržena plná souvislost se starší a dokonalejší řečí spisovnou, jak ji ustálili Čeští bratři.²⁷ Jeho Postila katolická (1691), vydaná celkem šestkrát, je podle svědectví Jakubcova nejlepší z postil jesuitských, ač „byla napsána k vyhlazení kacírských postil, naplněná stranickým horlením náboženským a zázračnictvím“. Životopisec řádový však soudí o ní jinak: „Kdyby P. Matěj nic jiného nebyl napsal než tuto postilu na neděle a svátky, již tím by byl získal Tovaryšstvu nesmrtelnou slávu.“²⁸ Podle Zd. Nejedlého (Katechismus dějin hudby) získal si Šteyer nesmrtelnou zásluhu o českou hudbu vydáním Kancionálu českého (od r. 1683 vydán šestkrát). Jaké zásluhy si zjednal Šteyer svým působením při založení „Dědictví sv. Václava“ a jaký to vlastenecký čin velkých úspěchů vykonán, zdůrazňuje velmi pěkně Dr. Ant. Podlaha v „Bajkách o jesuitech“ na str. 306 a násl. Tu lze nejlépe pozorovati, jak poctivě smýšleli jesuité s českou knihou a českým národem. Provinciál Krupský přijímá nadaci matky Šteyerovy, Šteyer sestavuje poslední vůli a zřiká se podílu ve prospěch dědictví, *a rektor koleje P. Retz, pozdější generál řádu, platí dluhy za „Dědictví“ tiskárně; jesuité Matěj Tanner, Kruger, Balbín věnují „Dědictví“ dílem svá díla, dílem výtěžek z nich*²⁹ jediné proto, aby se dobré české knihy mohly zdarma rozdávat. Od r. 1670—1751 rozdáno tím způsobem 80.000 českých knih.

Jan Tanner narodil se r. 1623 v Plzni, vstoupil r. 1645 do řádu jesuitského a působil v Praze i Olomouci jako profesor filosofie a spekulativní theologie. V Olomouci byl též kancléřem university. Zemřel v Praze r. 1694.

Že byl horlivým milovníkem své vlasti i jazyka a že ve svých snahách vlasteneckých byl Balbínovi velmi blízko, poznáváme z listů, které mu Balbín psával a které jsou uschovány v zemském archivě v Brně.³⁰ Z těchto listů lze jasně poznati, jak si vzájemně pomáhají. Na př. Balbín mu sbíral materiál k práci: „O dějinách pánův ze Šternberka“. Kritisuje Tannerovi jeho práce a radí mu, co by měl opravit, přidat. Za to Tanner se mu odvděčoval tím, že mu vypůjčoval dějepisné prameny z bibliotéky kapitulní v Praze. Jako dlouholetý zpovědník arcibiskupa Jana z Valdštejna, velkého přítele českých knih i národa, měl snadný přístup k těmto pramenům. Dne 10. srpna 1658 píše Balbín Tannerovi do Prahy z Jindřichova Hradce: „Zdaž se konečně najde Lupáč? (Spis Prokopa Lupáče o Karlu IV.) Ó, jak toužím jej spatřiti!“

V této době působil v Čechách jako „apoštolský misionář“ italský kněz řádový Valerián Magni, který po 35 let v Čechách kázal, ale jen latinsky, an česky neuměl. Proto neměl velkých úspěchů.

Byl nepřitelem jesuitů a žaloval na ně v Římě, že obracejí na víru nucením. Balbín v dopise ze dne 11. ledna 1659 Tannerovi trpce si proto stěžuje, hájí misionářů jesuitských a povzbuzuje svého přítele, aby sbíral materiál po všech domech jesuitských v Čechách z tak zvaných „Litterae annuae“, aby bylo viděti, kolik se obrátilo misiemi jesuitskými kázáním a osobním stykem, kolik jesuitů zemřelo nákazou morovou při obsluhování nemocných atd. Z té asi příčiny vydal J. Tanner Život vzorného misionáře z řádu T. J. P. Vojtěcha Chanovského latinsky a později také česky.³¹

V jiném listě ze dne 10. srpna 1658 Balbín povzbuzuje Tannera k jinému dílu literárnímu, aby napsal spis „Zbožná Čechie“. Jako důvod uvádí, aby se ukázalo celému světu, že nejsou všichni Čechové kacíři. Stěžuje si, že slyšel kdysi jako mladík od slavného muže cizince výrok, že v Čechách není svatých. Sv. Vojtěch prý zlořečil zemi české, aby nerodila svatých. To vše tvrdil onen muž s vážnou tváří. Týž výrok opakoval Balbínovi později jeden spolubratr řádový; on mu však vypočítal jména svatých české národnosti. Onen jesuita popíral, že sv. Vojtěch byl Čech; prý v Čechách jsou svaté jen ženy a nikoliv muži. „Máte více času než já“ — píše Tannerovi — „proto pište!“ Tanner něco napsal, ale Balbína to neuspokojilo; později sám vydal spis: „Bohemia sancta“ o svatých země české.

Tanner vydal také spisek Chanovského „Správa křesťanská s krátkým výkladem podstatnějších věcí, které každému křesťanu věděti hodně a náležitě přísluší“ (1676). Nápis čistě náboženský, ale kniha má také důležité zprávy národopisné, jak pěkně ocenil Dr. Č. Zíbrt ve „Zprávách české společnosti nauk“ 1895.³² Chanovský totiž chodil do chat českého lidu a všiml si, jak celý rok žije, jaké má obyčeje a obřady, jaké pověry a slavnosti.

Tanner má také zásluhy o Těšínsko. Když byl v Olomouci, často vyjížděl na Těšínsko, tam kázal a rozšířil mnoho knih katolických.

V Praze vymohl na stavech českých, že cesta z Prahy do Staré Boleslavě byla vyzdobena 44 kapličkami, v nichž byly znázorněny výjevy ze života Matky Boží a sv. Václava. Vydal o této cestě spis latinsky a česky.³³

Větší ještě význam má bratr jeho *Matěj Tanner*, nar. r. 1630 v Plzni, zemřel v Praze r. 1692. Vynikal jako profesor bohosloví, byl i rektorem pražské university. Dvakrát byl provinciálem a dvakrát byl za provincii poslán do Říma jako volitel k volbě generála. Jakubec³⁴ oceňuje jeho české spisy takto: „Obratným slohem upomíná na starší vážnější vzory, zejména na Bavorovského (zemřel jako arcikněz plzeňský r. 1562), autora slavné Postily, slohově i obsahem vynikající . . .“ Pelzel jej charakterisuje takto: „Er war scharfsinnig gelehrt, klug, tugendhaft und besaß alle Eigenschaften, die den großen Mann in der Gesellschaft auszeichneten. Wer ihn mit Undank belohnte, dem suchte er am meisten Gutes zu tun.“³⁵

Menčík o něm píše (ČČM. 1883): „Jako rektor konal své povinnosti velmi bedlivě, neboť sám říkával, že blaho celé společnosti na tom záleží, jak rektorové jesuitských kolejí činili své povinnosti; proto bezohledně vylučoval ze školy mladíky i ze vznešených rodin, kteří se provinili . . . O uctění sv. Jana Nepom. měl zásluhu velikou.“

Dobře charakterisuje Matěje Tannera tato událost:³⁶ Kníže de Portia mu nabídl, aby s ním jel k dvoru císařskému do Vídně. Tanner se poděkoval, a když jiný jezuita, který věděl od Tannera, že ještě ve Vídni nebyl, mu řekl: „Býti vámi, užil bych této vhodné příležitosti, jen abych Vídeň spatřil“, odpověděl mu Tanner s odmítavým posunkem: „Já však, abych viděl Vídeň, ani okna svého pokoje bych neotevřel.“ Mohlo by se zdát, že Tanner tak mluvil z důvodů asketických. Ale čteme-li „Paměti Jiřího Pospíchala, křižovníka a později velmistra, z let 1661—1680, z nichž část uveřejnil Ant. Rezek ve Zprávách KČSN. 1880, nechybíme, připustíme-li spíše důvody národní a politické. Pospíchal²⁷ totiž často musel jezdit jako člen komise stavovského sněmu českého do Vídně ještě s jinými (na př. hrabětem Maxem Věžníkem). Lze se dočísti, jak Pospíchal i Věžník naříkali, že museli jezdit do Vídně. Za jednoho svého pobytu ve Vídni navštívil Pospíchal jesuitský vídeňský dům profesní, aby navštívil jednoho kněze a odevzdal mu list českého kancléře. „Bonus vir videtur et venerabilis senex; inter alia dixit neminem posse credere, quanta mala hic Viennae patrentur. Jesuitis imprimis multa imputari; sed qui se negotiis ingerunt, non esse ex hac provincia.“³⁸

Čistý výtěžek za své knihy (3000 zl.) věnoval „Dědictví svato-václavskému“ na vydávání českých knih.

Nesmrtelné jsou jeho zásluhy jako provinciála o český jazyk ve školách a na kazatelně. R. 1660 na jeho popud nařídil generál řádový, aby mladí jesuité studující se učili také řeči české a aby jim bylo vloženo na srdce, že jazyk český je v provincii potřebný. Nařídil také zkoušky z češtiny, o jejichž výsledku se mu měla podávat zpráva.

Z moci svého úřadu též nařídil, aby se v Opavě kázalo česky, ačkoliv povstal pokřik u opavských Němců a mnozí odešli do jiných kostelů.³⁹ R. 1678 na žádost Tannerovu nařídil biskup olomoucký děkanu znojemskému, aby se postaral o českého kazatele ve Znojmě. Když se vymlouval a zdráhal, tu nařídil biskup, aby se jeden kostel (při hospici) odevzdal jesuitům, kteří by měli povinnost tam kázat česky.⁴⁰

Když se končila lhůta jeho provincialátu, psal do Říma generálu řádovému, aby mu bylo dovoleno žít v některém malém domě, kde by mohl prostému lidu kázat a děti vyučovati.

Než namítne někdo: Jesuité sice spisovali české knihy, ale činili tak v první řadě z pohnutek náboženských, méně vlasteneckých. Je pravda, všem těmto mužům šlo v první řadě o to, aby obnova katolického náboženství v Čechách byla vykonána důkladně, a proto se pracovalo všemi prostředky: školami, kazatelnou i spisovatelstvím.

Ale zdaž nebyla i tu ryzí láska k českému národu v těch dobách, kdy mluvit česky bylo ve Vídni i v Praze podezřelé, nad to teprve psát česky? Na př. vídeňský dvorní rada Gerhard z Kvestenberka píše v té době z Vídně svému bratru do Prahy. „Hnusí se mi všichni Čechové obojího pohlaví.“ R. 1665 hrabě František z Vrbna píše hraběti Heřmanu Černínovi, že nevěří, že by se stal Václav z Lobkovic nejvyšším hofmistrem u dvora — a to proto, že je Čech, „což je, jako by byl stížen hříchem dědičným.“ (Sr. Pekař, Bílá Hora, 1922 Praha.)

Ostatně máme doklady národnostních třenic i mezi jesuity české provincie. V archivě T. J. se zachovaly dopisy některých generálů řádových 17. stol., které svědčí jasně, že tenkrát, i před Balbínem, bylo dosti českých jesuitů, kteří nesouhlasili s tehdejší politikou Habsburků a v soukromých rozmluvách se i v tom smyslu vyjadřovali. Listy ty jsou porůznu z doby od r. 1643—1680. V jednom z nich jsou uvedeny stížnosti na české jesuity z pražského domu pro národní smýšlení v té době, kdy tam Balbín zcela jistě byl; ale on není jmenován. Kdo psal tyto stížnosti na české nacionalisty do Říma? Z listů jde na jevo, že to byli někteří spolubratři německé národnosti, ale také „exteri“, t. j. vlivní královští úředníci a šlechtici, jak odjinud je známo o Bernardu Ignáci Bořitovi z Martinic.

V listě generála řádu P. Mutia Vitelleschiho ze dne 5. září 1643 provinciálu Želickému čteme: P. Blažej Slanina s velikou radostí komusi vypravoval, že mezi podmínkami míru vestfálského, který se tenkrát již připravoval, prý také je ta, aby Čechy dostaly své staré právo voliti si krále. Před cizími hosty řádovými se vyslovil, že nebude dříve pokoje v Německu, dokud se císař nevzdá nespravedlivého držení království českého. Budiž poznamenáno, že tento Blažej Slanina byl později jmenován od generála provinciálem.

P. Matouš Scultetus prý se vyjádřil dle téhož dopisu, budou-li Čechové dělati rebelii, on že chce dělati Žižku.

Dále je zachován list generála řádu Františka Piccolominiho ze dne 8. dubna 1651 provinciálu Blažej Slaninovi, v němž mu oznamuje nové stížnosti z pražského domu na přílišné třenice národnostní mezi českými a německými jesuity. Tak prý kazatel P. Bernard Oppel veřejně haní měšťany německé, že nemluví křesťansky t. j. česky. P. Kravařský (známý misionář a muž v pověsti svatosti zesnulý) prý i veřejně projevuje nelibost nad nařízeními císařskými i zemských stavů, podněcuje stavy české, aby hájili svých svobod, Čechy, aby mluvili česky, mluví prý proti nařízení Ferdinanda II., kterým němčina byla prohlášena za rovnoprávnou s češtinou.

Z odpovědí obou generálů jde najevo, že umírňují výstřelky nacionalismu na obou stranách, odsuzují, co odsouditi třeba, ale současně zdůrazňují potřebu učiti se jazyku českému, na př. v listě ze dne 1. července 1662: „Co slyším? novicové se neučí česky.“ Dne 1. srpna 1672 píše generál Pavel Oliva provinciálovi: „Ut iuniores magistri discant linguam bohemicam eamque doceant in scholis“ (ať se učí

magistři [t. j. nevysvěcení ještě učitelé gymnasiijní] jazyku českému a jemu učí se ve školách).

Jaké bylo v těchto sporech stanovisko řádových představených v Římě? Takové, že je skutečně Tovaryšstvu ke cti; a je jediné možné, kde členové řádu jsou různých národností. Dokladem toho je ordinace visitátora řádu, P. Avanciniho z r. 1675, jak je uchována v hradním archivu v Praze (zálež. duchovní, fasc. 423). Skončiv visitaci jménem generála řádu, vydává P. Avancini nařízení o několika paragrafech. První v nich zní:

„Pokyny představeným a nařízení P. Mikuláše Avancina, visitátora české provincie Tov. Jež. L. P. 1675. — § 1. Prostředky k jednotě a svornosti. Opravdová péče P. provinciála i místních představených ať bdí nad tím, aby byl úplně vyhlazen duch jednostranné náklonnosti k národu nebo jazyku, který i lidé světští ne bez pohoršení pozorují a odsuzují u členů této provincie — tak Němců jak Čechů. Proto nejen představení sami ať nejen neukazují větší náklonnosti k členům své národnosti, nýbrž také, kdyby zpozorovali, že mezi jejich poddanými vzniká sebemenší jiskra toho zla, ať ji hned vhodnými prostředky udusí a působí slovem i příkladem, aby u každého byl k příslušníkům jiné národnosti poměr co nejlepší.

K tomu bude přispívati, budou-li se všichni od vstupu do noviciátu i v době studií filosofických učiti oběma jazykům a jimi mluvit, aby se stali schopnějšími nástroji Tovaryšstva i k šíření slávy Boží ve své provincii i k péči o spásu bližních. Rovněž ať se jim nedovoluje oddávati se dříve studiu jiných méně užitečných řečí, než ovládnou ty, které jsou nutné . . . Jednak láska k pokoji a svornosti, jednak spravedlnost rozdělovací žádá, aby se za učitele vyšších škol připouštěli příslušníci toho i onoho jazyka; — majíť obě národnosti muže ctností i vědou sobě rovné — aby i tímto způsobem bylo postaráno o pokoj a jednotu a zachovala se podle možnosti rovnováha.“

Vzhledem k Balbínovi jehož spisovatelství a vlastenecká činnost vrcholí v té době — r. 1672 v Klatovech píše Obranu jazyka českého — nyní pochopíme, proč Balbín mohl i v řádě vyniknouti jako vlastenec. Ba možno bez nadsázky říci, že kdyby Balbín nebyl býval v řádě, aneb kdyby nebyl měl mezi svými spolubratry takové milovníky a obhájce jazyka českého, nikdy by se nebyl stal tím, čím národu jest. Kdyby nebyl býval v řádě, sotva by se byl z něho stal takový učenec — na svou dobu polyhistor. Kdyby nebylo bývalo v řádě tolik stejně smýšlejících, kdyby u jezuitů v Čechách nebylo bývalo české tradice z dob předešlých, posilované i nařízeními nejvyšších představených řádových ve prospěch české národnosti, a usilovné snahy českých jezuitů po obnově a obrození nábožensko-národním, byl by býval Balbín osamocen a snad i umlčen . . .

Proto věříme v upřímnost Balbínovu, když ve své slavné „Epitome“ (lib. VII., c. V., pag. 14 n.) prohlašuje řád jezuitský v celku za dobrodince českého národa. — Tohoto celkového obrazu nezatemní ani známé stíny doby a jednotlivých osob.⁴¹

Prameny rukopisné:

Elogia Patrum et Fratrum Societatis Jesu Provinciae Bohemiae (1640—1707). (V knihovně jesuitské residence u sv. Ignáce v Praze). — Listy generálů Tov. Jež. pražským provinciálům z let 1643—1680. (Opisy v pozůstalosti P. Aloise Krössa T. J.) — Pragensis collegii visitatio per R. P. Oliverum Manaraeum anno 1583 ab A. R. Patre nostro recognita. (V archivu ministerstva vnitra v Praze 20-2/70, stará manipulatura.) — Dopisy Balbínovy Janu Tannerovi a j. (Mor. zemský archiv v Brně, sbírky Cerroniho II. 35.) — Monita ad Superiores et ordinationes P. Nicolai Avancini, visitoris Provinciae Bohemiae S. J. anno Domini 1675. (Hradní archiv v Praze, Duch. záležitosti, fasc. 423.)

Literatura.

- Duhr-Podlaha*, Bajky o jesuitech. Praha, Kotrba, 1902.
Dušek V. J., Pokud Jiří Konstanc užil gramatiky Blahoslavovy. (ČČM. 1892.)
Jakubec Jan, Dějiny lit. české, vyd. 1. 1911, vyd. 2. sv. I. 1929, Praha, Laichter.
Jireček Josef, Paměti nejvyš. kancléře král. českého Viléma hraběte Slavaty od roku 1608—1619. Praha 1889.
Kalina Tomáš, Z dějin katol. reformace v Čechách. (ČČH. r. VII. 1901).
Kröss Alois S. J., Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu. Wien, I. 1910, II. 1. 1927.
Mareš Fr., Petr Kašpar Světecký. (ČČM. 1879.)
Menčík Ferd., Dodatky a opravy k biografickým starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii. (ČČM. 1883).
Novák Jan V., O literární činnosti Valentina B. Jestrabského. (ČČM. 1889.)
Pelzel Fr. M., Böhmische, mährische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten. Praha 1786.
Podlaha Ant., Dějiny kolejí jesuitských v Čechách a na Moravě od r. 1654 až do jejich zrušení. (Sborník hist. kroužku r. XI.-XIII.)
Podlaha Ant., Dodatky a opravy k biografickým starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii (ČČM. 1895.)
Podlaha Ant., Z dějin katol. reformace v Čechách v letech 1668—1703 a v století XVIII. (Sb. hist. kroužku r. 3. a násl.)
Podlaha Ant., Rafael Soběhrd Mnišovský ze Sebusína. (Sb. hist. kroužku IV.)
Rejzek Ant., Bohuslav Balbín. (Děd sv. Prokopa, Praha 1908.)
Strakoš Jan, Počátky obrozenského historismu a Mikuláš Adankt Voigt. Příspěvek k historii protiosvětské reakce v národním obrození. Praha, Kuncír, 1929.
Studijní nadání v Čechách I.-III. Praha 1894.
Truhlář Josef, Katalog českých rukopisů veřejné a universitní knihovny pražské. Praha, Akademie, 1906.
Wildman Fr., Příspěvky k literární činnosti duchovenstva, hlavně řeholního v dobách pobělohorských. (Vlast III., 1886-7.)
Wildmann Fr., O Zlatém nebeklíči. (Vlast V. 1888-9.)
Zelený V. V., Tomáš Pešina z Čechorodu, životopisná studie. (ČČM. 188—1886.)

¹ Strakoš, str. 14 a 15.

² Jakubec, Dějiny literatury č., vyd. 1., str. 354, a článek Marešův v ČČM. 1879, str. 427 n.

³ Blahověst r. 1856.

⁴ ČČH. r. VII., str. 187 a násl. Tom. Kalina v drobné, ale velmi pečlivé práci o sbírce Studijní nadání v království českém, sv. I.—III., oceňuje nadání studentská ze st. 17. po stránce národnostní takto: „Do r. 1700 je pět nadání věnovaných buď jen aneb aspoň předem Čechům „rodem i jazykem“. Dvě založili šlechtici, tři kněží, z nichž dva byli jesuité. A všech pět bylo spojeno s ústavou jesuitů, hlavních představitelů a bojovníků protireformačních. Zase doklad, že mužů rázu Balbínova bylo v Tovaryšstvu Ježíšově přece jen více, než se mínívá.“ Srovn. i ČČH 1922, str. 470.

⁵ Dr. Albert Pražák, Christian Weiß a jeho vztah k Čechám. Program karlínské reálky 1906—07. — Květy Hálkovy r. 1869 č. 27.

⁶ Poněmčilé nyní město Horšův Týn bylo ještě na sklonku 16. stol. úplně české.

V té době bylo kolébkou několika mužů, kteří neobyčejnou měrou vynikají jako upřímní vlastenci a obránci víry katolické. Jsou to: Slavný administrátor arcibiskupství pražského Jindřich Píšek (Scribonius, † 1586), horlivý odpůrce Českých bratří — Václav Brosius, probošt jindřichohradecký — jesuita, přítel Brosiův Václav Šturm T. J. — Jiří Plachý starší a Felix Kadlinský. Vedle nich vyniká ve vroucnosti vlastenecké i náboženské veliký ctitel sv. Václava Rafael Soběhrd Mnišovský ze Sebusína (1580—1644), vychovatel a učitel češtiny Ferdinanda III. Sr. Sborník histor. kroužku IV., článek Podlahův.

⁷ Duhr-Podlaha, Bajky o jesuitech, Praha 1902, str. 278; Flajšhans, Písemnictví české, str. 365.

⁸ Sr. Kröss, Geschichte der böhm. Provinz der G. J.

⁹ Dopisy Slavatovy Ferovi v l. 1638—1643. Viz Paměti Slavatovy, I. 7—12.

¹⁰ Sr. „Vlast“ V., str. 302, článek Widmannův O Ferovi viz: Dr. Václav Flajšhans, Písemnictví české, str. 465 n., Duhr-Podlaha, Bajky o jesuitech, str. 278 a 312.

¹¹ Viz konec obrany Balbínovy, kde apostrofuje sv. Václava.

¹² Jakubec, Dějiny literatury české, 2. vyd. 1929, str. 721. Jos. Jireček. Dějiny círk. básnictví českého až do 18. stol. Praha 1878.

¹³ Duhr-Podlaha, str. 285.

¹⁴ Tam působil jako kazatel přes 20 let Jakub Kolens T. J., nar. r. 1566 v Plzni, † 1623, žák slavného kardinála a světce Roberta Bellarmína v Římě. Na jeho kázání chodili rádi i utrakvisté. Sepsal šest českých spisů náboženského obsahu. Sr. Jungmann, Historie liter. české; Duhr-Podlaha, Bajky; Pelzel, Jesuiten.

¹⁵ Sr. Vlček. DLC. II. 1, Jakubec DLC. 2. vyd., str. 903, Duhr-Podlaha v uv. d. str. 243.

²⁶ Duhr-Podlaha, str. 302; ČČM. 1895, 320.

¹⁷ 2. vyd., str. 902

¹⁸ Sr. ČČM. 1892 článek Duškův.

¹⁹ Pelzel, Jesuiten, str. 65.

²⁰ Věstník královské české společnosti nauk 1888, 1892 a 219. Kořínek v jednom listě: „propter amantissimum R. P. Balbinum.“

²¹ Sr. listy Balbínovy Hackenschmiedovi, uveřejněné Paterou VČSpN. 1888, str. 171—181.

²² Bohemia docta II., 57. Podlaha, Bajky, str. 289; Palacký, Würdigung, 281.

²³ Kruger byl též rektorem koleje v Uher. Hradišti, kde byl jeho žákem známý kněz-vlastenec v duchu Balbínově, Valenta Bernard Jestřabský, upřímný přítel a zastánce robotného lidu selského. Narodil se 1630 v Mor. Ostravě a zemřel 1719 jako farář v Bityšce Veverské u Brna. Viz v ČČM. 1889 článek J. V. Nováka, kde na str. 376 čteme: Ve svých spisech jeví se Jestřabský všude jako milovník jazyka svého „moravského“, jehož vybízí, aby, kdo něco lépe dovede než on, napsal to „pro ozdobu a zachování řeči moravské, někdy vzácné a slavné.“

²⁴ Elogia S. J. (Manuskript resid. T. J.)

²⁵ Sr. listy z archivu T. J.

²⁶ Viz Elogia.

²⁷ Rejzek, B. Balbín. str. 146; Jakubec², str. 902.

²⁸ Elogia.

²⁹ Sr. též Dějiny Dědictví sv. Václava, napsal Dr. Jan Nep. Sedlák, Praha 1901.

³⁰ Cerroni II. 35. „Scio Reverentiam Vestram (píše Balbín 3/10 1661) Veteris Bohemiae gloriam et pietatem amare; cuius rei amoris multa iam dedit documenta non modo in vita V. P. Chanovský, sed multo etiam magis in vita s. Venceslai et Memoriarum Wallensteiniorum et Sternbergicorum, quae mihi placent . . .“

³¹ Chanovský pokatolil úplně Klatovy a Sušici; v Klatovech je pochován.

³² Roč. 1895 XXIV. Albrecht Chanovský z Dlouhé Vsi a Jan Jeník, rytíř z Bratřic o výročních obyčejích, pověrách a slavnostech staročeských.

³³ Rejzek, Balbín, str. 144, 147, 170; ČČM. 1886. str. 110.

³⁴ DLC, 1. vyd., str. 360.

³⁵ Pelzel, Jesuiten, str. 74.

³⁶ Sborník histor. kroužku, III. roč. 1902, str. 26.

³⁷ Archiv Křižovnický v Praze.

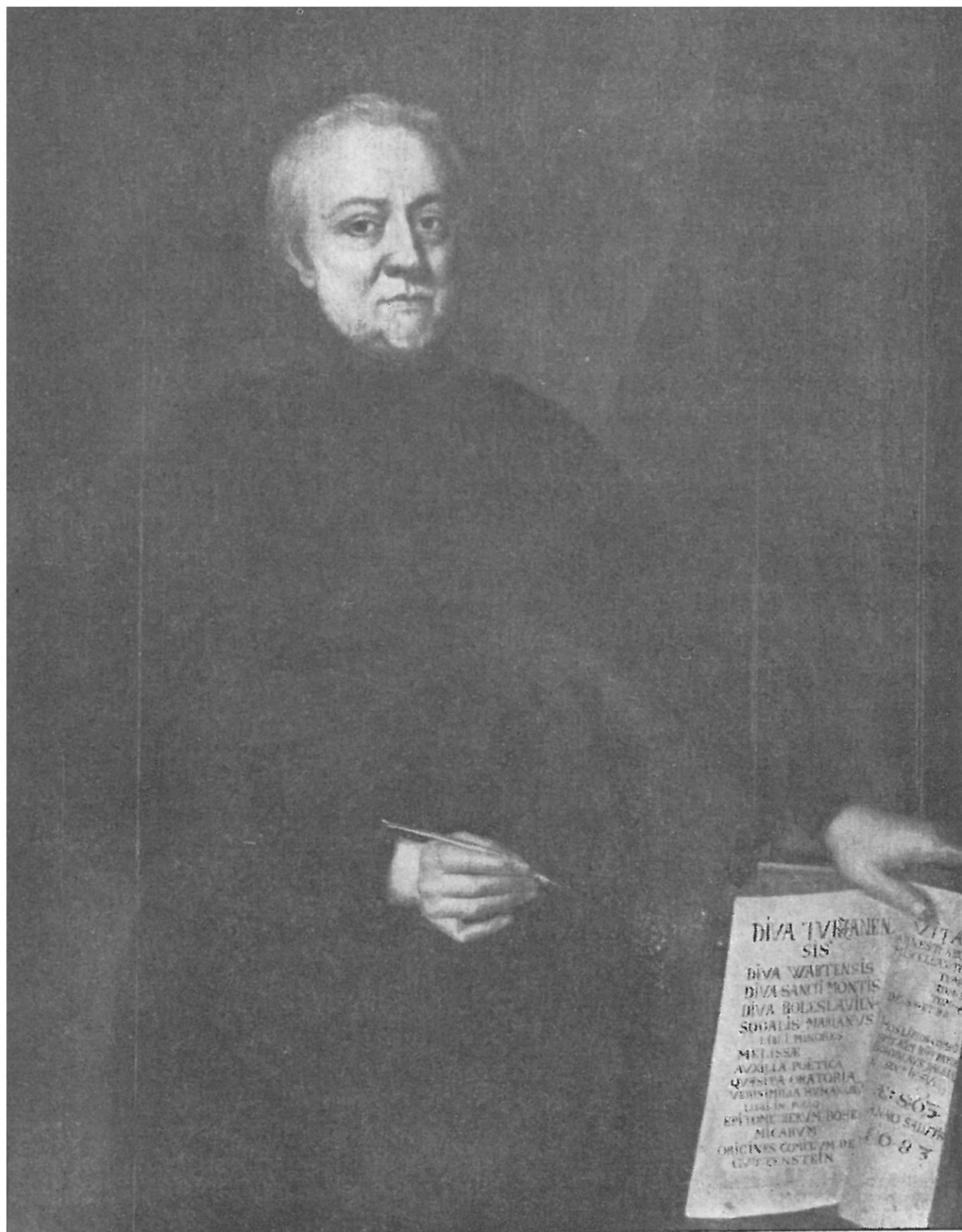
³⁸ Dobrý muž se zdá býti a ctihodný stařec, který řekl mezi jiným, že nelze ani věřiti, co zlého se tu ve Vídni děje, Jesuitům se zvláště mnoho připisuje, ale ti, kteří se těmi věcmi zabývají, nejsou z této provincie

³⁹ Zemský archiv v Brně, Archivalie opavské koleje T. J., Litt. A. 15.

⁴⁰ Dopis rektora znojemského P. M. Tannerovi.

⁴¹ *Monita ad Superiores et Ordinationes P. J. Nicolai Avancini, visitatoris provinciae Bohemiae S. J. Ao Dni MDCLXXV.*

§ 1. De iis, quae spectant ad unionem et concordiam. Ut seu nationis seu idiomatis spiritus, qui in huius Provinciae hominibus, tam Germanis quam Boëmis etiam ab externis non sine scandalo advertitur et improbatur, penitus extirpetur, seria et P. Provincialis et Superiorum localium cura invigilet. Quare non modo ipsi nullam in suae nationis hominis maiorem propensionem ostendant: sed si minimam etiam inter suos scintillam huius mali erumpere animadverterent, eam opportunis remediis statim suffocent idque et verbo et exemplo efficiant, ut quisque alterius a sua natione hominibus quam optime afficiatur. Ad hoc iuvabit ut omnes a tyrocinii ingressu et per Philosophiae curriculum utramque linguam addiscant et loquantur, quo se magis idonea reddant Societatis instrumenta et ad gloriam Dei in sua Provincia promovendam et ad salutem proximorum procurandam. Nec permittantur prius aliis minus utilis linguis addiscendis se impendere, quam necessarias comprehenderint
. . . Et pacis concordiaeque amor et iustitia distributiva postulat, ut ad docendas superiores facultates tam unius quam alterius idiomatis homines admittantur: cum aequae in una ac altera habeantur virtute et doctrinâ pares: ut etiam hac ratione paci et unioni consulatur, et quoad fieri potest, aequilibrium servetur.



P. Bohuslav Balbín T.J.

P. Stanislav Vydra, profesor matematiky na universitě pražské:

ŽIVOT BOHUSLAVA BALBÍNA T. J. Z HRADCE KRÁLOVÉ V ČECHÁCH.

Třicetiletá namáhavá práce Bohuslava Balbína, již věnoval shledávání a opravám rodokmenů šlechty české, zasluhuje jistě plnou měrou, abychom uvedli ve známost i jeho šlechtický původ.¹

Erb rodu balbínovského poznáváme z diplomu císaře Maxmiliána II., jenž byl vydán roku 1568 třem bratrům Ondřeji, Jiřímu a Šimonu Balbínovi. Krajský hejtman královéhradecký Josef z Bienenberku, muž o vlastenecký dějepis velmi zasloužilý, dostal jeho originál od posledního rektora jesuitské koleje v Hradci Králové P. Karla Přikryla a exjesuita Leopold Jan Šeršník, tehdejší vychovatel v rodině Bienenberkově, jej roku 1775 na můj popud otiskl ve spisku „Učenci rodilí v Hradci Králové” (De doctis Reginaehradecensibus commentarius).

Prapraděd našeho Balbína byl Jan Balbín, znamenitý latinský básník z doby kolem roku 1520, jenž zemřel 16. února 1570.² Jeho syn Jiří Škornice Balbín z Vorličné, pán na Horním Dřevíči a Lhotě, primátor a královský rychtář v Hradci Králové, byl roku 1584 povýšen do stavu rytířského. Zemřel tam 15. března roku 1589. Jeho choť se jmenovala Voršila Konecchlumská ze Sovince.³

Tohoto Jiří má na mysli náš Balbín, řka (in libro provemiali, Tabul. pag. 89), že byl s ním jeho syn Bedřich na sněmu roku 1584 povýšen do stavu rytířského. Tento syn jeho je asi děd našeho Balbína Jan. Nad tím se netřeba pozastavovati, neboť mohl slouti Jan Bedřich, a později užívati jenom jména Jan. Ostatní synové Jiřího byli Karel, Adam a Vilém, z nichž žádný mimo Jana nedosáhl stavu rytířského. Jeho dcera Lidmila se provdala za královéhradeckého primátora Václava Jiskru ze Sovince a zemřela v šestinedělí i s dítětem, jak dosvědčuje Jiří Tesák, arcijáhen v Hradci Králové, v pohřební řeči, věnované Dorotě ze Škornice, nad Václavem Jiskrou ze Sovince, zemřelým roku 1607. Jan Škornice Balbín z Vorličné zemřel dne 6. září roku 1589 a zanechal dva syny, Lukáše a Jiřího. Jeho choť se jmenovala Dorota Vilémovská z Petrovic a byla stavu rytířského. Zemřela roku 1636. Po smrti Jana Škornice vznesli ostatní synové Jiřího proti ovdovělé Dorotě a jejím synům právní žalobu. Původcem toho byl Adam, který též dosáhl, že mu byla přiřčena ves Lhota Škornicova. Než jakmile se o tom dověděl dvůr císařský, zase mu byla odňata

a přivtělena k pardubickému komornímu panství, poněvadž jako měšťan neměl práva zemských desk.

Jiří Škornice Balbín z Vorličné sloužil ve válce u císařské armády. Byl v bitvě u Loby těžce raněn a dal se dopravit do Hradce, kde skonal 11. srpna 1619 v 30. roce věku. Jeho manželka byla Lidmila Jiskrová ze Sovince; děti Anna Marie a Jan jim záhy zemřely.

Lukáš Škornice Balbín z Vorličné, pán na Petrovicích a purkrabí komorního panství pardubického, byl otec našeho Balbína. Jeho smrt připadá na den 5. února 1622; dožil se 37 let. Byl pohřben v chrámu „svatého Jakuba na louce“, jenž stával blízko města Hradce Králové a byl při opevnění města zbořen. Jeho choť se jmenovala Zuzana Vodičková a zemřela v Častolovicích dne 28. dubna 1644 v 52. roce; také ona byla pohřbena v chrámu svatého Jakuba. O ní vypravuje náš Balbín, pojednávaje o pokladech Čech, zvláštní příhodu. (Miscell. Lib. III., Dec. I. C 14, § 7 p. 18.)

Lukáš Škornice zplodil se Zuzanou tyto děti:

Dorotu, jež se provdala za Karla Jiskru;

Jana, jenž se nedožil ani roku;

Václava, jenž zemřel v Litoměřicích ve 13. roce svého věku;

Jana Ludvíka, který žil jen šest neděl;

Ludmilu, choť Ondřeje ze Šmakova, jež zemřela 19. června roku 1645 v 29. roce svého věku;

Jiřího, jenž se dožil jen tří a půl roku a byl pohřben v Pardubicích;

Bohuslava Ludvíka, nebo jak se později sám nazýval „Aloise“, jenž se narodil v Hradci Králové roku 1621.

To jest muž, jenž zasluhuje býti pokládán za největší ozdobu svého rodiště, za jednoho z nej přednějších členů Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, ba za hvězdu první velikosti celého českého národa. Jeho zásluhy o vědy byly mi už v nejútlejším mládí vštěpovány od mých učitelů; to byl popud, abych se jimi vážně zabýval.

Domnívám se, že nemůže býti pro mládež českou nic vhodnějšího, nežli seznámím-li ji s životem tohoto velikého muže, aby si jej vzala za vzor.

Prameny, z nichž jsem čerpal jsou:

1. Spis Františka Pelcla „Böhmische, mährische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten“ (Praha 1786).

2. Bohuslavi Balbini S. J. Bohemia Docta. Opus posthumum, editum notisque illustratum ab Raphaele Ungar. (Učené Čechy, dílo posmrtně vydané a poznámkami osvětlené od R. Ungara.)

3. Commentarius de doctis Reginaehradecensibus auctore Leopoldo ScherschNIK. (Studie o učencích královéhradeckých od L. Sch. Praha 1775.)

4. Dále tištěná díla Balbína samého a některé rukopisy.

V prvním roce života pozbyl Balbín otce a byl v dětství nemocen, sláb, ba úplně vysílen; než na přimluvu Matky Boží Staroboleslavské se zase uzdravil. Z vděčnosti za tuto milost své krásné dílo „Epitome historica rerum Bohemicarum“ („Stručné dějiny české“) nazval „Historií boleslavskou“ (Historiam Boleslaviensem), o čemž takto vypráví: „Rozhodl jsem se, jako je středisko Čech Stará Boleslav, učiniti střediskem své knihy nejpřednější cíl svých tužeb, přeslavnou Pannu Marii Staroboleslavskou. Bylť jsem v dětství svým sužován nemocemi a byv od matky u jejího oltáře zaslíben, zase jsem ozdravěl. Tak jsem se proti očekávání přátel dožil tohoto svého značného věku, ač jsem byl ze sourozenců nejmladší a nejslabší.“⁴

Jak se dařilo jeho matce, lze snadno uhodnouti z poměrů všeho měšťanstva královéhradeckého, jež muselo od konce roku 1622 až do 12. dubna 1623 odvésti na výživu císařských vojsk 421.989 zl. 23 kr. Že to postiženým měšťanům připadalo nesnesitelné, je patrné z žalostných veršů Gabriela Švehína z Paumberku, tehdejšího městského syndika:⁵

„Zbojným jsme zástupům takový těžký přinesli náklad,
domov kdy ničila nám válečná litice zlá.

Čím byl skrovnější chudý krb náš, tím s drzostí větší
necitní vojáci ti plenili jměníčko nám.

Kolik tu starostí bylo, co bolu a tíživých trampot,
posoudit pouze můž, stížen kdo pohromou tou.

Rumiště zbude jen z nás, když rychlé podpory zdatné
nepošle milý Bůh, vládce nám neskytne sám!“

Tyto velké platy nepřestaly ani v roce 1626, kdy bylo městu vydržovati pluk Breunerův tak dlouho, až se přiznalo ke katolickému náboženství.⁶ Roku 1639 dobyli Hradce Králové Švédové. Po devět měsíců byl od nich pustošen, jak je patrné ze současného líčení:⁷ „Léta Páně 1639 v outerý po Nanebevstoupení Pána Krista dne 17. června lid švejdský feldmaršálka Panyra, nejvyšší generálmajor z Čabelic a s ním moravský pán hrabě z Hodic se sedmi regimenty, (čtyřmi rejtharstva a třemi pěchoty) a osmi kusy střelby polní přitáhl k městu. Chtěl, aby se mu poddali, čině veliké pohrůžky. Nedbajíce na jeho strašení, tu hned než do předměstí přijel, za městem sousedi a obyvatelé jemu se bránili a na něj stříleli.

Protože nepřítel byl hrubě silný, 32 praporce pěchoty, 46 kornet rejtharstva, jemu odolat možná nebylo. Nebo když naň stříleli, oni zase velmi tuze na odpor se postavili a mušketyři zhusta stříleli a z dvou švihovek mezi naše vystřelili a tu první vartu z postavení vyrazili a do podměstí k svatému Petru vpadli.

Naši pak majíce šance u celného mostu, do nich se retovali a znova se nepříteli bránili a na něj stříleli. Ale že nepřítel měl hrubý fortel a dobrou retyrádu, blízko šanců jsouce domy, vzavši je, z nich tuze na naše do šanců střílel a veliký kus proti šancům rychtoval. Vida pak, že nemožné bylo jim odolati, akkord byl učiněn, a tu se mu

poddali a město vzdali a tu jsme pak šaccováni byli. Nejprve za pasírování hrdla 1000 tolarů dáti jsme museli, potom, aby nás nepajtovali, rancionu 6000 tolarů, ač on chtěl 20.000 tolarů; ale že to uprošeno bylo, jináč sobě to vynahradil. Co lidé sobě ve sklepích a v zemi schovali, to jest všechno vyhledal a za mnoho tisíc jak od klenotů a od peněz, tak od šatstva jest pobral a pryč zavezl a po půl létě sám též k armádě své jest ujel a na místě svém oberstlejtanta a regimentmajora s jedním regimentem lidu pěšího zanechal. A ten lid též ne malé než veliké škody při městě zdělal, sousedy a obyvatele velmi těžce, jak ploty velikými a šanci okolo města dělanými jest sužoval. A tak tři čtvrtě léta ten lid ukrutný v tomto městě Hradci zůstával a přes 400 domů na předměstí jest popálil a pobořil, a kdyby božského smilování nebylo, kdo ví, jak by se s námi dalo. Až Jeho Milost císařská Ferdinand III. ráčil poslati Jeho Milost arcikníže Leopolda a feldmaršálka Piculomy a officíry s lidem a nástroji válečnými. Dne 17. února, totiž v pátek, s svou armádou k městu přitáhl a je okolo šesti hodin se čtyř stran oblehl a tu hnedky jedni sruby, druzí koše, třetí šance u svatého Antonína přes celou ulici proti bráně městské a šancům zdělali a tu na sebe velmi zhusta bez přestání, jak mušketyři, tak i z velkých kusů, až se město tráslo, stříleli a lidu nepřátelskému oddechu nedali. Ač jsou se velmi tuze z města bránili a na lid císařský z osmi kusů a mušketyři z šanců a z města, s bašt a se zdi stříleli, takže lidu císařského přes půl třetího sta poranili a něco pobili; však na to nic nedbali a k šancům k šturmu běželi a v neděli masopustní ve čtyři hodiny na noc jim je vzali a z nich je ze všech vyhnali. Dne dvacátého února, totiž v pondělí masopustní ráno, jak se rozednívalo, se všech čtyř stran z velkých kusů ke zdím a k baštám městským stříleli a je bořili. Vida pak nepřátelští, že jim nemožno bylo zvítěziti, akkordu žádali a v šestnáct hodin se poddali a dvanáct praporců svých z města přes zdi císařským jsou podali a odevzdali a město otevřeli.

A tu z rukou lidu nepřátelského s pomocí Boží vysvobození jsme byli. Tu pak oficírové nepřátelští všecky od celého regimentu do arestu byli dáni; a mušketyry pod své regimenty rozdělili. Officírům pak všecko i jejím ženám koně, vozy, peníze i šaty jejich z nich pobrali a podle toho mnoha sousedům a obyvatelům jejich domy a truhly vypajtovali a všecko pobrali, takže mnozí do smrti žebráci býti museli. Též také při tom pajtování příkrov náš bratrský jest zmírhán příčinou Jana Plujšmona zámečníka. Domnívajíce se, že jej dobře opatří a schová, z rathausu z místa bezpečného jej vzal a k sobě, kdež jest své obydlí měl, totiž v bráně Mýtské, tam jej schoval. A když lid císařský město vzal, v té bráně, co najíti mohli, všecko pobrali a vypajtovali a při tom ten příkrov náš bratrský též vzali, jej mezi sebou rozřezali a o něj se mušketyři rozdělili; pak, jak zpráva jest, šaty sobě z něho šiti dali.”

Takto ovšem Balbínova matka asi pozbyla největší části svého značného jmění. Zpustošený svůj dům prodala roku 1636 jesuitům za 300 zl. a ti ho užili ke stavbě koleje.⁹

Nicméně neopomíjela dáti synu svému výchovu co nejlepší.

Baron Ota z Oppersdorfu, pán na Častolovicích a hejtman kraje hradeckého, ji v tom podporoval; v něm a v baronu Mikuláši ze Schönfeldu našel její nadějný syn zvláštního příznivce.¹⁰

Již jako hoch si velmi oblíbil vlastenecké dějiny. Jak sám vzpomíná, přečetl Hájkovu českou kroniku třikrát až čtyřikrát, když mu ještě nebylo ani sedm let.¹¹

Základům latiny se učil u benediktinů broumovských¹², gramatice v Jičíně, syntaxi v Praze, poetice a retorice v Olomouci, kdež v P. Jiřím Francisci našel velmi zdatného učitele; nazývá jej nepřitelem všech novot v řečnictví.¹³ Vzmáhalť se už tehdy nechutný a nabubřelý sloh podle vkusu Apuleiova.

Balbín po příkladu svého učitele úplně lnul k latině ciceronské a je hrd na to, že je odchovancem ryzí a podivuhodné výmluvnosti Edmunda Kampiána.¹⁴ Pravíť: „Já a se mnou ještě někteří z této české řádové provincie se pokládáme za šťastné, že jsme vyšli přímo ze školy Kampiánovy, neboť vzdělání člověka má mnoho podobného s jeho zplozením.

Dosvědčuje to tato genealogie: Edmund Kampián S. J., profesor řečnictví v Praze.¹⁵ Jeho tamní žák Jakub Pontanus Spannmüller S. J. z Mostu v Čechách. Pontanův chovanec v Bavořích Matěj Rader S. J., jeho žák Jakub Biedermann S. J. Od Biedermanna nabyt vzdělání Jan Lupius S. J., který vyučoval retorice v Praze od roku 1628 po několik let a 1633 v Brně i své bratry řádové. Já jsem jejich jakoby syn.”

Tak se tedy dostalo Balbínovi z nejčistšího zdroje prvního poučení v oboru literatury. Než měl také štěstí, že si zároveň osvojil ještě daleko užitečnější znalost života bohumilého. Tehdy žil v Olomouci polský jesuita Mikuláš Lenczycki (Lancicius), proslulý zbožností. Sprátelil se s mladým Balbínem a rozmlouval s ním denně celé hodiny. Hovořili o tom, jak je třeba dáti se při všech činech věsti náboženskými zásadami a pohnutkami.¹⁶

S počátku se domníval, že z něho chtějí udělati kandidáta řádu jezuitského. Ale že ten řád tehdy pro něho ještě neměl přitažlivosti, nerozpakoval se přímo tomu duchaplnému muži říci, že se nemíní státí jesuitou. Lenczycki se tomu usmál a ujistil jej, že brzy bude jiného smýšlení. Povzbudil jej, *aby se jen úplně oddal vědám a do nich se pohroužil; pak že se stane zcela jistě jesuitou.*¹⁷ To se také vyplnilo. Balbín požádal o přijetí do Tovaryšstva Ježíšova a přivábil za sebou několik velmi schopných jinochů.

Podstatným rysem Tovaryšstva Ježíšova bylo *sebepřemáhání*. Balbín se tedy musel i v té věci před přijetím osvědčiti.¹⁸ Lenczycki mu častěji nařídil, aby na cestě do kostela všem, i neznámým lidem, složil po-

klonu a je s rukou na ústech zdvořile pozdravil. To bylo pro ctižádostivost Balbínovu dosti pokořující a dotýkalo se ho tak citelně, že byl všecek nesvůj, obávaje se, by nebyl pokládán za pomateného.

Kdysi jindy, když byla kolej bílena, svlékl mu Lenczycki plášť a dal mu konati tuto práci místo zedníka. Odměnou byl mu na tu chvíli výsměch mimojdoucích spolužáků, ale zato pro další život snadné ovládnutí vášní.

Takovéto zkoušení se ovšem sotva zalíbí leckterému hrdopýškovi, osvícenému dnešní modní filosofií. Než neprojevuje se velikost světa právě vládou rozumu nad vášněmi? A není sebezapírání prostředkem k tomu? Nebyl i sebe vznešenější čin rozumářských pohanů pošetilství? Tohoto ctihodného muže právě Balbín doprovázel, když se ubíral roku 1636 do Brna do noviciátu. Nikdy ho nepřestal míti v největší úctě a poslouchati ho co nejpřesněji.

Týž rok, kdy vstoupil do řádu Tovaryšstva Ježíšova, byli jesuité uvedeni do jeho rodiště Hradce Králové baronem Otou z Oppersdorfu, jeho pěstounem. Okolnost to jistě pozoruhodná.¹⁹

V Brně se věnoval po dva roky rozjímání o nebeských pravdách, jež měly býti vodítkem pro jeho další život. Nikterak ho nenudily, neboť Lenczycki, jeho bývalý duchovní vůdce, jej k tomu připravil. Jakou měrou však pronikly tyto pravdy jeho srdce, o tom svědčí jeho tichý, stále činný a bezúhonný život. Po dvouletém noviciátě byl Balbín poslán do Kladska, kde se mu dostalo roku 1639 opětovně úplnějšího vzdělání v humanitních předmětech.²⁰ Nato poslouchal filosofii v Praze; z matematiky měl učitelem spisy svými proslulého P. Theodora Moreta T. J.²¹ Prospěl v této vědě tou měrou, že ho nelze počítati mezi ony beaux esprits, kteří si věd solidních příliš neváží a pohrdají tím, čemu nerozumějí.²²

O jeho matematických vědomostech svědčí druhá kapitola první knihy Dec. I. Miscellaneí, kde nalezneme důkaz geometrické věty: „Mezi všemi obrazci stejného obvodu má kruh největší plochu“, od něho velmi pochopitelně provedený. Přísné vědy přece však neodtrhly našeho Balbína zcela od písemnictví krásného. Zabýval se zároveň básnictvím; opravil ony imitace latinských básníků, jež byl složil v šestnácti letech na studiích v Olomouci, a uveřejnil je podle tehdejšího obyčeje tiskem ku počtě nově jmenovaných mistrů filosofie.²³

Aby mohl jistěji porozuměti klasikům latinským, pěstoval neméně horlivě i písemnictví řecké. Přeložil z „Řecké anthologie“ do latiny mnoho aforismů, které tvoří šestou knihu jeho sbírky básní „*Examen melissaeum*“ (Včelí roj). Rozuměti Filostratovi a Lukianovi nepůsobilo mu obtíží. A přece tento skromný muž vyznává,²⁴ že v řečtině velmi málo prospěl. Jeho vědomosti mu připadaly zcela nepatrné, přece však tak milé a pro všechny vědní obory tak užitečné, že by je byl nechtěl vyměnit ani za dary královské, ani za bohatství Attalovo (jak se Horác vyjadřuje).

Snad by někdo rád věděl, zdali se Balbín přidržel v řečtině výslovnosti Erasmovy. Nebylo tomu tak. Neboť pokoreň, jehož se v jeho době dostalo podivínovi, jenž užil té nezvyklé výslovnosti, utvrdilo jej v užívání výslovnosti obyčejné, jak se možno dočísti na místě jeho „Verisimilií” právě uvedeném. Mimo to věděl, že za dob Thukydidových samohlásky ι, η, pak οι a jiné dvojhlásky byly vyslovovány stejně. Jak by se byla jinak Athéňanům mohla zdáti nerosozumitelnými slova věštby Λῆμος, kdyby se bylo jinak vyslovovalo Λῆμος (hlad) a jinak Λοῖμος (mor)?

Tato vedlejší zaměstnání, ani studium vlasteneckého dějepisu, jehož nikdy nezanedbal, naprosto mu nepřekážela osvojiti si dokonale *filosofii*. Vynikal v ní tak, že mu později byla udělena hodnost doktorská.

Než jeho bdělí představení měli za to, že po takovém napětí sil potřebuje vydatného zotavení. Dali jej potom roku 1642 v podzimních prázdninách P. Roderigovi de Arriaga za společníka na cesty. Tento španělský jezuita si dobral u všech učenců nesmrtelného jména filosofickými a theologickými díly; stačí nahlédnouti, jak pochvalně mluví o jeho způsobu filosofování Brucker v díle *Historia critica philosophiae* (sv. IV., str. 139). Než vedle jeho důkladné učenosti vážila si česká šlechta jeho upřímného, poctivého srdce a *dokonalé znalosti české řeči, za kterou se nyní bohužel i mnozí krátkozrací Čechové stydí*. Doprovázaje tedy tohoto muže uviděl náš Balbín mnoho zámků a mnoho měst, setkal se s mnoha přáteli. Neboť všichni tehdejší četní upřímní přátelé Tovaryšstva Ježíšova už z pouhé vděčnosti závodili v tom, kdo má dříve tohoto milého stařečka pohostiti. Tvrdili, že jim poskytuje svými svěžimi a neobyčejně vybranými hovory velmi příjemnou zábavu. Mimo jiné byl také pozván od jednoho hraběte na jeho starý zámek, kde našel Balbín vedle skvělého pohoštění také hojnou látku k rozmnožení svých článků o pokladech Čech.²⁵

Stejně jako filosofická, dokonal skvěle theologická studia.

Jsa v obojím oboru dokonale vyzbrojen, podal pak v třetí probaci mnohonásobné důkazy, že je také schopen prací apoštolských. Za tím účelem byl poslán za misionáře do Rychnova, rodiště slavného Pelzla.²⁶ Když tam kdysi kázal a uváděl kteréśi místo Písma nesprávně, povstala husitská stařenka a přerušila jej slovy: Pane páter, ta slova, jež uvádíte nejsou na tom místě, jak říkáte, nýbrž tam a tam. Tato žena zachovala se k Balbínovi přece jen způsobněji než pan Václav z Budova k jinému jesuitovi, jenž jej před popravou navštívil. Když k němu onen jezuita přišel, vyslovil prý pán plnou důvěru svou v Boha slovy apoštola Pavla, že je si jist, že mu Bůh neodepře koruny spravedlnosti. Byl však od kněze přerušen jiným textem, že neví člověk, zda hoden jest lásky či hněvu. Budovec chtěl věděti, z které knihy Písma tato slova jsou. Když pak ji jezuita nedovedl ihned uvést, byl poctěn málo lichotivým titulem osla a s potupou odmítnut.²⁷ Ať je tomu jakkoliv, tolik je mi přece z deníku koleje

klementinské na rok 1621 spolehlivě známo, že mnozí jesuité 18., 19. a 20. června celé dni a noci ztrávili jak na hradě pražském tak i na radnici staroměstské, aby zbloudilé pány direktory a jiné vězně vyučili v pravé víře a zajistili spásu jejich duší, a to ne bez úspěchu, ježto vyučování to k jejich nemalé radosti u mnohých došlo žádoucího přijetí.²⁸

Budiž mi prominuta tato malá odbočka, již jsem si dovolil. Vracím se zase k našemu Balbínovi. Kazatelstvím, jak sám svědčí, se málo zabýval.²⁹ — „Daleka mne budiž opovážlivost — toť jsou jeho slova — abych se vnucoval nezkušeným za mistra tohoto božského umění.”

Jeho oblíbeným zaměstnáním bylo vyučovati studující mládež; tím se zabýval jako učitel poetiky a retoriky v Kladsku, Brně, Praze, Olomouci a Jindřichově Hradci po 14 let s největší radostí, jak se možno dočísti u Jiřího Ivánka T. J. ve spise „*Novae Indiae sive perpetuum scholas inferiores docendi munus*” (Praha 1681), v němž Balbín vystupuje pode jménem Albinus jako přítel práce učitele středoškolského.

Roku 1654 byl gymnasijsním profesorem v Kladsku; tam mu předčasná smrt římského krále Ferdinanda IV. dala popud ke složení tří vtipných náhrobních nápisů.³⁰

Seznámil se tam s prelátem Šimonem III. z Kamence a napsal na jeho žádost knihu „*Diva Wartensis*” (Dějiny mariánského poutního místa Varty v Kladsku).

Rok nato dlel v Praze a nakazil se morovými neštovicemi od jednoho ze svých žáků, jehož zpovídal. Za vyléčení byl zavázán díkem svému nejlepšímu příteli, proslulému lékaři Markovi Marci, Čechu z Lanškrouna, a zbožné důvěře v přímlovu Panny Marie. Oběma vyjádřil díky písemně. Díky Královně nebes jsou otištěny v jeho spise „*Diva Wartensis*” na straně 297; poděkování dovednému lékaři věnované zní takto:³¹

Už se mi téměř trhala vlákna Sudiček přísných;
jako bych umíral už, smutně mi proudila krev.

Horečka zmítala mnou, to k velké žalosti přátel;
k pohřbu mému se už každý z nich připravoval;
zvláště pak přemilá mládež, kdysi mé svěřená péči,
ronila slzí proud, slala mi poslední vzkaz.

Když jsem přece však poněkud zvedl zrak mroucí,
tu jsi u lůžka stál, proslulý příteli můj,
v slzách se topě, a lék mi hojivý pozorně dával,
třesoucí rukou jej v ústa mi vlévaje hned.

Ostatní všichni radili tehdy pustiti žilou,
ale tys zákaz dal; život's mi zachránil tak.
Pravil jsi: „Srdce jen chraňte, to není dotčeno jedem,
sílu má, dobře to vím; zdravé a bujaré je!”

Bylo tak vskutku; tys tichými slovy mi útěchu skýtal;
mizela naděje sic; ty jsi ji obnovil zas.

Na nic jsi jiného v chvíle ty trudné nemohl myslit,
dokonce ve snách též o mě se zdávalo ti.
Míjel pomalu měsíc a druhý; tys vytrval stále,
návštěvy věnovals mně třikrát i čtyřikrát v den.

Že tedy žiji, dýchám, příteli, zásluha tvá to;
Srdce's mi zachránil, srdce ti věnuji své.
Třebas i veliké ceny píseň má ubohá nemá,
přece však hrudi mé tep zvěstuje pochvalu tvou.

Než Balbín děkoval tomuto učenému muži nejen za navrácení zdraví, ale i za rozšíření svých vědomostí.³² Po dvanáct let se s ním velmi důvěrně stýkal; kdykoliv přišel Marek Marci do klementinské koleje (chodil tam jako domácí lékař denně), po každé mu přicházel Balbín vstříc, doprovázel jej do nemocničních pokojů a popřávil tak pozorně sluchu jeho naukám o nemocích a lécích, že je na žádost kteréhosi znamenitého muže dovedl zachytit písemně. Okolo roku 1656 měl Balbín jako profesor v Brně retoriku (sextu) a s ním magister Václav Libštejnský z Kolovrat druhou gymnasijsní třídu. Tento mladý jesuita byl od představených svěřen Balbínovu zvláštnímu doзору a vedení. Miloval našeho Balbína právě tak velice, jako byl oddán svému povolání, jemuž obětoval velké bohatství, hodnosti a všechny naděje skvělého života. Měl ohnivou letoru; Balbín to dobře pozoroval a snažil se udržeti ji v mezích, aby se nestala jeho ctnosti nebezpečnou. Když se jí dal mladý jeho svěřenec jednou unést, řekl mu Balbín, aby vyzkoušel jeho ctnost: „Dejte si pozor, milý Kolovrate! Vaše horkokrevné chování, které si někdy dovolujete, mohlo by se státi vašemu povolání velmi osudným!” Tento varovný hlas muže skromného a zároveň upřímného otřásl přístupným srdcem mladého hraběte tak, že jakoby ohromen klesl k zemi a slze zvolal: „Milý otče! Nedopouštěj Bůh, abych byl kdy odloučen od Tovaryšstva Ježíšova! Polepším se; rozum a víra nadále bude pravidlem mého chování.”

Balbínovi dalo mnoho práce, než svého svěřence uklidnil; ba klid se dostavil teprve, když jej Balbín ujistil, že zůstane v Tovaryšstvu a mnoho přispěje ke cti a slávě Boží.

Chtěl-li kdy Balbín vylouditi z očí Kolovratových neviňné slzy, stačilo mu připomenouti, že mu zase poví, co už mu kdysi řekl.

Tu ihned kanuly slzy po jeho tváři a Kolovrat obnovoval svá předsevzetí, jimž také zůstal do smrti věren. Zemřel v květu svého věku v Římě dne 9. října 1660 v pověsti svatosti; po níž neustále toužil a kterou vždy projevoval přáním, že se chce státí světcem. Jeho štědrosti vděčíme za nádherný chrám svatého Mikuláše na Malé straně v Praze.³³

Kromě tohoto hraběte byli na různých místech ještě mnozí jiní šlechtičtí jinoši žáky Balbínovými, jak Vchynský (Kinský), Galas, Klenovský, Lažanský, Slavata, Vratislav, Kolovrat, Černín, Pisinger, de Courier, de Binago, Bormann, Donigi, Chlumčanský, Častolár, Doudlebský, Drahoňovský, Gersdorf, Ježovský, Kořenský, Koc z Dobrše, Kobylka, Loubský, Materna, Mečerad, Příchovský, Panvic, Potpuš, Račín, Rensperger, Sohýr, Šmíd, Timeni, Ullersdorf, Fremut a jiní, kterým ne zásluha předků, nýbrž vlastní ctnost a dovednost razila cestu k nejvznešenějším hodnostem.³⁴

Taktéž své řeholní bratry vyučoval v řečnictví. Vzdělal jich 47, z nich 11 Poláků; ostatní byli Češi. Poláci hledali v Jindřichově Hradci útočiště, když jejich vlast byla zapletena do války. Našli tam nejen útulek, ale i našeho Balbína, jenž je obohatil literárními poklady a pobyt jejich učinil nejen bezpečným, ale i užitečným, jak mu později dosvědčili v několika dopisech z Polska.

Dovedl neobyčejně přitažlivě působiti na srdce svých žáků a je upoutávati; vyučoval je důkladně a zacházel s nimi laskavě. Neviděli v něm ani tak vážného učitele, jako spíše něžně milující matku. Byl jim ochoten věnovati život, schopnosti a celou svou učenost.³⁵ Proto se nic jeho chovanců nedotklo citelněji, než poslední okamžik, jenž je měl oddělit od milovaného učitele.

Uměl však s důkladným poučováním žáků spojovati také užitečnou zábavu. Kdykoli zpozoroval za vyučování, že jsou unaveni, překvapil a osvěžil je vhodným vypravováním z dějin a vzbuzoval v nich všechna hnutí mysli, která si jen přál. Líčil-li hroznou válku, viděl v rysech jejich tváře hned hněv, hned soucit, tu bázeň, tu naději. Měl vůbec jejich city tak v moci, jako virtuos na harfu struny svého nástroje.

Jeho chování k nim bylo tak vzorné, že se nemohl upamatovati, aby byl třeba jen slovem urazil. Káral-li a trestal-li je, přesvědčoval je zároveň, že trest je přiměřený jejich provinění. Potrestaný to uznal a mezi jeho žáky nebylo nikoho, jenž by byl proti němu měl sebe menší odpor. Ba chlubívali se tím, že si osvojili různé vědomosti za jeho vedení, jako na příklad pan Bílek z Bilenberku, oficiál a děkan u svatého Víta v Praze, když dával Balbínovu spisu „Epitome“ svolení k tisku.

Jedním z jeho nejmilejších přátel byl jistě Karel Maxmilián hrabě Lažanský.³⁶ „Kdo mne miloval něžněji — to jsou slova Balbínova — kdo se více staral o mé zdraví? Abych se nemusel rdítí studem, pomlčím o všech dobrodiních, jichž se mi od Vaší Urozenosti dostalo.”

Tento vznešený hrabě zůstal svému učiteli nakloněn až po hrob. Jsa tehdy zemským sudím zúčastnil se Balbínova pohřbu.³⁷

Jakmile Balbín roku 1662 opustil školskou činnost, pojal úmysl vyličiti život Karla IV., aby podal důkaz zběhlosti ve vlasteneckých dějinách. Když se však dověděl, že tu práci chystá učený jesuita P. Gamans, s nímž si dopisoval, upustil od svého úmyslu a uveřejnil latinsky roku 1664 tiskem „Život Arnošta, prvního arcibiskupa pražského.“

Již z tohoto jediného díla je s dostatek patrna Balbínova pronikavá znalost vlasteneckých dějin a všech pomůcek k tomu potřebných. Nabyl jí svou neúnavnou horlivostí, s níž shledával staré listiny.

Dvakrát vykonal cestu do Vídně, aby se seznámil s poklady dvorní knihovny, prozkoumav napřed všechny knihovny a archivy domácí.³⁸ Nic neušlo jeho pozornosti, co mohlo býti zdrojem poučení. — Kolik důležitých rukopisů bychom dnes neměli, kdyby on jich nebyl zachránil! Tak jeden, týkající se prastaré rodiny pánů z Rožmberka, je opatřen v klementinské knihovně poznámkou: „Hunc librum servavit Bohuslaus Balbinus, ne fieret thuris piperisque cucullus“ (Tuto knihu zachránil Bohuslav Balbín, aby se nestala kornoutem na kadidlo a na pepř.).“

Bohužel přišla jeho pomoc některým z těchto památek učeného dávnověku pozdě. Ať o tom promluví sám:⁴⁰ „Před několika léty jsem připadl na značnou hromadu rukopisů, které ležely pohozy pod střechou roztroušeny a zpola roztrhány. Některé vynikající knihy mezi nimi vzbudily mou pozornost. Ukázal a pochvaloval jsem je majiteli těchto starobylých památek.“ — „Kdybyste sem byl přišel, milý Otče“, — byla jeho odpověď — „před třiceti lety, byl byste viděl tuto půdu více naplněnou knihami, než se může naplniti stodola obilím. Ale my od let trháme papír z knih k nejrůznějším účelům. Drak, jež jsme právě minulý rok nabili prachem a vystřelili do vzduchu, byl slepen z třiceti takových svazků.“ —

„Povzdech! jsem nad touto nenahraditelnou ztrátou a prosil jsem alespoň o ty knihy, které jsem si vybral.“ — „Vaše to vina,“ bylo mi od nerozumného muže slyšeti —, že jste přišel tak pozdě; neboť jste mohl ode mne dostati celé vozy plné pergamenových knih. Vezměte si všechny, které se vám hodí.“ Balbín přijal tento dar s díkem; použil ho, jakož i jiných rukopisů ležících porůznu pod ctihodnou vrstvou učeného prachu, a získal tím velmi mnoho látky k svým pracím, které se týkají téměř všech odvětví vlasteneckých dějin. Zpracoval přírodní, literární, politický a církevní popis Čech, rovněž rodopisy české šlechty. V textu svých knih se osvědčil hodnověrným historikem, v poznámkách důkladně myslícím filosofem.

Než jak byla jeho všestranná vzácná činnost přijímána? Dostalo se mu snad odměny, povzbuzení a podpory? Jen velmi zřídka. Byly mu všude kladeny překážky. Jaká pronásledování bylo mu vytrpěti jen pro jeho nevinou „*Epitome historica!*“⁴¹

Byl roku 1672 přeložen z hlavního města do nejzazšího koutu Čech do Klatov a odtud roku 1674 z vlasti poslán jako do vyhnanství do Horního Slezska jako nějaký malomocný a osovateľ nepokojů.⁴² Uveřejnění tohoto vzácného díla byly činěny po celých sedm let překážky, až konečně nevinnost Balbínova i jeho pronásledovaná kniha vyšly najevo a na veřejnost neúnavným přičiněním hraběte Jana z Lamberka a Františka Kinského, jeho zvláštních přátel, a na základě dobrozdání vídeňského učenice Lambecka.

Též ostatní jeho spisy k tisku určené nacházely přísné soudce, zaslepené částečně závistí, částečně předsudky. Jejich nesprávné počínání vynutilo mu tento stesk:⁴³ „Je skutečně nesnadno rozhodnouti, zda není lépe nedělati nic, nežli se vydávati v nebezpečí tolikerých pletich? Zdá se mi, že mé spisy jsou proto posuzovány tak nespravedlivě, že mne lidé tímto způsobem chtějí od dalšího psaní zastrašiti. Neboť někteří kritikové nepočínají si při posuzování mých knih jinak, než při vyvracení sporných otázek ve školách.”

Přes to se však nedal odvrátiti od svých úmyslů. Spisoval dále až do roku 1683, kdy mu mrtvicový záchvat znemožnil používati vlastních rukou. Od té doby všechny knihy, jejichž vznik spadá do doby jeho pětileté nemoci, diktoval písaři.⁴⁴ Konečně podlehl chorobě a zemřel v Praze u sv. Klimenta dne 29. listopadu roku 1688. Tehdejší letopisec této koleje zaznamenal jeho smrt takto:⁴⁵ „Umírající P. Balbín byl u oběda doporučen modlitbě spolubratří. Obdržel poslední pomazání po litanii ke jménu Ježíš a zesnul klidně v Pánu v osm hodin za přítomnosti spolubratří za něho se modlících. Bylo mu 67 let; žil v Tovaryšstvu 52, od profese čtyř slibů 34 roků.

Vlast v něm ztratila slavného dějepisce, lidstvo však mírného muže, jenž si vlídným chováním dovedl získati oblibu u vrstev vznešených i lidových. Den nato byl po nešporách pohřben v chrámu sv. Salvatora. Pohřbu se zúčastnilo mnoho jezuitů z obou kolejí a zemský sudí hrabě Lažanský.“

Tak dokonal život svůj Balbín, muž neobyčejný, roztomilý, a úctyhodný svou mravní povahou, kterou nyní vyličím.

Byl řeholníkem v každé příčině ctnostným, snažícím se s neúnavnou horlivostí směřovati k evangelické dokonalosti a vznešenému cíli svého řádu.

Pokud se týče vnějších úkonů zbožnosti, pěstoval je od nejútlejšího mládí stále tak, že se bližní na něm vzdělávali, a vyvíjel v tom směru horlivost čím dále tím větší; životopis ctihodného P. Lenczyckého, jež složil v posledních letech života, může nás o tom přesvědčiti. Že se mnoho zabýval rozjímáním o pravdách nebeských a dogmatech theologických, dosvědčují téměř všechna jeho díla, zvláště však „*Diva Montis Sancti*“ a „*Diva Turzanensis*“. Že pohnutkami jeho činnosti byly zásady náboženské, pokládám za jisté; neboť kdyby ho nebyly vzpružovaly pohnutky nadpřirozené, nebyl by si zachoval sílu ducha ani v protivenstvích, ani ve svých obrovských pracích. Ducha jeho

neplnila ani touha po zisku, slávě nebo výhodách; vzpružinou všech jeho činů bylo jediné rozmnožení slávy Boží.⁴⁶

Z této pohnutky popsal milostné obrazy Matky Boží v Tuřanech, ve Vartě, na Svaté Hoře a ve St. Boleslavi. A tuto nejlepší ochránkyni lidí a božského Syna jejího miloval s veškerou dětinnou něžností.⁴⁷

Ježto mu tolik záleželo na cti a slávě Boží, nemohl býti lhostejný ani k úctě jeho přátel, svatých v nebi. Dosvědčuje to jeho Bohemia sancta. K nejšťastnějším událostem svého života počítal, že v Jičíně našel a zlíbal kosti P. Matěje Burnatého, jenž byl roku 1629 od nekatolických sedláků ukrutně zavražděn.⁴⁸ V jeho náboženských názorech nikdy nemohlo býti nic revolučního; nezáviselť na málo bezpečném rozumováví, nýbrž na výpovědech neomylné církve. Lnul k ní plnou měrou, zůstal vždy pravověrný a nikterak nestál o pyšné jméno nevěřícího filosofa. A co také znamená název filosof? Nyní je v Německu souznačný s bláznem, jenž jedná podle vlastních vrtochů.⁴⁹

Čím více kdo má rozumu, tím lepší jest jeho srdce.⁵⁰ Proto měl srdce upřímné, poctivé, vzdálené všeho zdání postranních cestiček. Smýšlel dobře o všech⁵¹ a měl za to, že všichni jsou tak poctiví, jako byl on; ale v tom se nejednou zklamal. Láska k pravdě mu způsobila mnoho nepřátel; posteskl si potom právem: „*Pravdu psáti nesmím; nepravdu nebudu!*”

Jeho mírnost a trpělivost je neméně podivuhodná než jeho lidumilné srdce. Všechna příkoří, která mu způsobili nevědomí nebo nepřítelští kritikové jeho knih, snášel nadmíru mužně a neustal proto horlivě pracovati. Mlčel a doufal, v mlčení a naději skládal svou sílu: *In silentio et spe fortitudo mea*⁵². Utěšoval se: Je-li zle nyní, nebude tak stále.”⁵³ To se konečně stalo; mohl se potom nerušeně věnovati vědecké práci. Ale ani pro ni neměl slepé záliby. Díval se na ni střízlivým zrakem a nikterak nežádal, aby všechny jeho myšlenky byly schvalovány. Uznával, že se vkus mění jako doba.⁵⁴ ”Zítřka snad zamítnu, co dnes tvrdím. Velmi rád se dám přesvědčiti od těch, kdo věci rozumějí lépe než já. Přiznávám se, že jsem spěchal, a uvádím to na omluvu. Neboť uváživ, že lidský život jest krátký, doba mým snahám málo příznivá a že jsem předčasně zešedivěl, pomyslil jsem si, že je pro lidstvo lépe, zanechám-li mu výtěžek své píce (neopovažuji se říci svého nadání), třebaš nepropracovaný a nedokonalý, nežli kdybych skončil život neozvav se a neprospěv žijícím ničím jiným, než že jsem rozmnožil jejich počet. Již láska k literatuře, již jsem se oddal od nejútlejšího mládí a již jsem se snažil získati co nejvíce milovníků, může mne jakoby štítem chrániti proti mým protivníkům.” Tak mluví mírný a skromný Balbín. Kdo by mu odepřel úctu? Tato zvláštní láska k písemnictví jej také asi pohnula, že 1000 zlatých, získaných prodejem svých knih, věnoval knihovně klementinské na přikupování knih o duchovních vědách z úroků toho odkazu.⁵⁵

Balbín miloval netoliko písemnictví krásné, ale i vědecké, bez něhož beletrie sotva ob stojí.⁵⁶ O jiných zábavách, kromě těch, které mu po-

skytovalo stále pěstování věd, téměř ani nevěděl. Protože se už jako hoch na radu ctihodného P. Lenczyckého věnoval zcela vědám, bylo přirozené, že si zachoval stejný směr životní, i když byl přijat do Tovaryšstva, aby se ho snad nestal nehodným. Studoval potom bez ustání klasické spisovatele; zvláště se zabýval čtením Cicerona, Tacita, Curtia, Seneky, Plutarcha, Plauta, Terentia, sv. Synesia, dále Lipsia a Quintiliana, jak je patrné ze všech jeho knih, hlavně z didaktických. Z každé knihy, kterou přečetl, dělával si výpisky, zaznamenával si nejlepší místa a náležitě je uspořádával, aby jich mohl použítí.⁵⁷

Čtení, přemýšlení a psaní bylo mu nejpříjemnějším osvěžením. Než jak se choval při zábavách, jichž jako člověk přec občas potřeboval? Nestál o ně, nebyla-li zrovna k nim příležitost. Užíval jich střídmě, byla-li mu nabízena. Nebylo-li jich, snášel to klidně a nestěžoval si.

Ačkoli jeho pracovitost, poctivost a mírnost byla všeobecně známa a u velké úctě, našli se přece lidé, kteří jej chtěli vinit, že je nekritický; proto byl nucen napsati tato slova:⁵⁸ „Několika přísným kritikům mých spisů jest mi uděliti důtku. Vrčí na vše, pochybují o všem, aby si získali jméno alespoň zlehčováním jiných spisovatelů, zatím co sami — nevím proč — nic na světlo nevydávají. Co s těmi lidmi počítí? Což je špatné už to, co nevyhoví jejich rýpalství? Nechci sice všeho hájiti, co jsem napsal. Než podpírám své vypravování hodnověrnými svědky, někdy také svědectvím vlastním. Důvěra ve spolehlivost svědectví nechť se řídí podle jejich autority; kdo by chtěl více? Uvedl-li jsem, kdo to říká, zbavil jsem se odpovědnosti. Jak pravdivé jest, co napsal Thukydides⁵⁹: „Čtenář nezkušený pokládá ze závisti nebo nějaké jiné vášně za neuvěřitelné a nesprávné, co přesahuje jeho chápavost.”

Balbínovi bylo nejednou posuzovati z povinnosti spisy cizí, určené k tisku. Choval se při tom zcela jinak, nežli se jemu u jeho spisů stávalo. Za doklad toho zde uvádím české dílo „Lodí církve svaté rytěřující“, vydaná od kněze magistra Pavla Pučálky.“ — Zakončil posudek toho díla takto: „Spisovatel zasluhuje býti povzbuzen k tomu, aby složil a vydal tiskem více takových spisů ke cti a užitku našeho národa. V Praze dne 7. července 1677.

Čest a prospěch národa hleděl všemožně zvelebovati. Jméno světoobčana mělo pro něho asi tak málo přitažlivosti, že se na všech místech prohlašoval za horlivého vlastence. Láska jeho k rodnému hnízdu, k místu, kde se narodil a byl vychován, nikdy v něm neuhaslá. Právem mohl říci:

Jakousi tajemnou slast má pro všechny otcovská půda,
nikomu nedávajíc na sebe zapomenout!^{59a}

Skoro všude, kde najdeme v jeho knihách zmínku o Hradci Králové, čteme tuto neb podobnou poznámku: To je mé rodné město: „Haec urbs me prima nascentem vidit.“ V prvním vydání Verisimilií je označen

jako spisovatel té knihy takto: „Auctore R. P. Bohuslao Aloysio Balbino de Societate Jesu, Reginohradecensi Bohemo.” — Pojednáváje o pokladech a vzácnostech země české, nezapomíná svého rodiště, jež mu skytá hojnou látku k tomu předmětu.⁶⁰ A neměl se Balbín proč chlubit rodným městem, jež Lupáč nazývá úrodnou půdou nadaných mužů (feracem bonorum ingeniorum naturam)?⁶¹ Vždyť v něm odedávna stála kolébka učených spisovatelů, jako byli: Bedřich z Hradce, Marek z Hradce, Pavel Aquilinas, Cyprian Lvovický, Jan Šindel, Václav Plácel...⁶² „Já si alespoň pokládám za štěstí, že jsem se narodil tam, kde tolik ctihodných mužů uzřelo světlo světa. Jejich lesk ozařuje mou temnotu, jejich ušlechtilý příklad pobízí ducha mého, abych jich následoval.”

Balbín však miloval velmi netoliko své rodné město, ale i celý český národ. Věděl ovšem, že by se našemu království, které dobrotivý Tvůrce jinak přehojně opatřil vším užitečným, mohlo jedině právem vytknouti, že nemá soli; ale zastřel to snadno důvtipným obratem:⁶³

Sůl se sic, pravda to, ve vlasti české nenajde nikde;
zato však vtipu sůl v hojnosti rozseta zde!

Nepřátelé českého národa byli i jeho nepřáteli; nechoval k nim sice nikdy nenávisti, ale horšil se z jejich nespravedlivého chování a vyvracel pomluvy, které se opovažovali chrliti proti českému národu, a to s veškerou rázností, k níž mu dávaly právo jeho obsáhlé vědomosti. Názory známého nepřítele Čechů Goldasta byly v Balbínových spisech vyvráceny.⁶⁴

Byl plně přesvědčen, že jenom nepřejícnost nebo nedostatek potřebných vědomostí může cizincům vnukati nepříznivé mínění o českém národu. Hleděl potom ve svých spisech nevědomé poučovati; nepřející zase zahanboval.

České řeči hájil Balbín co nejdůrazněji; jeho „*Apologia pro lingua Slavica*” to s dostatek dokazuje. Byl jí dokonale mocen, znal její krásy. Proto jej rozhořčovalo opovržení, na něž už tehdy narážela.

A ještě něco. Vzbudí asi zájem, jaké bylo jeho smýšlení o jesuitech, mezi nimiž 52 roků žil, aniž jinak zastával nějaké významnější úřady, než gymnasijského profesora a ředitele, jeden čas pak domácího zpovědníka. Uvádím tu vlastní jeho slova:⁶⁵

„Již od dob, kdy Ferdinand I. založil pražskou kolej, stýkalo se kněžstvo z duchovní správy v Čechách přátelsky s jesuity, svými věrnými pomocníky. Každý rok dodávali jim jesuité — nebyloť jiných katolických škol mnoho učených a schopných mužů, kteří bývali přijati do stavu kněžského a dovedli svou učeností a příkladem hájiti katolické víry. Přední mužové země dávali k nám na studie syny, jimž jsme vštěpovali vedle vědomostí pravou víru, smysl pro její nebezpečí a způsob, jak ji podporovati. Zpustošené kláštery byly postupně znovu zřizovány a opatrovány duchovními. Slovem je zásluhou Tovaryšstva Ježíšova, že katolická víra v Čechách byla zachována a

znovu zavedena. Kdo se o tom odvažuje pochybovati, projevuje zároveň buď neznalost dějin oněch dob, nebo nevděk, nebo se chce podobati onomu poutníku, jenž stínu i ovoce stromu, jež najde u cesty, užívá rád k svému osvěžení, ale nevzpomene vděčně toho, kdo jej sázel, zaléval a pěstoval.”

Tak žil, tak smýšlel nezapomenutelný Balbín. Mnohem stručněji a duchaplněji vylíčil jeho povahu onen jesuita, jenž měl roku 1689 posmrtnou vzpomínku na zemřelé členy velké latinské mariánské družiny při universitě pražské. Věnoval mu tuto chvalořeč:

Ctihodný P. Bohuslav Balbín T. J.,
doktor svobodných umění a filosofie,
vrozenými vlohami pěstitel věd;
Věčná jsou díla jeho literární,
jež i jemu zjedнала věčnou památku.

Chtě psáti o vlasti, začal nebeskou Matkou,
vypsav divy Panny Marie ve Vartě a na Sv. Hoře.
Jeho péro bylo takové,
že potom už nemohl psáti nic všedního.
Dal v své osobě vlasti Livia, gymnasiím Quintiliána,
králům a šlechtě Suetonia, Panně Marii a svatým patronům
zemským Flora,
své vlastní slávě jsa Tacitem (mlčelivým)
podle rodinného hesla: „V tiché naději je má síla”.
Řekl bys, že ovládal celé písemnictví.
A hle, byl služebníkem řeholních ctností a spojení s Bohem;
to byl základ nejpevnější.

Tato chvála nesmí nám snad připadati podezřelou proto, že vychází z úst jesuity; v tomto Tovaryšstvu se chvalořečmi na spolubratry velmi šetřilo a Balbínovy zásluhy uznali zrovna tak i cizí učenci.

Jan Albert hrabě z Ronova a Bibrštejnu psal Balbínovi:⁶⁶ „Kéž bych požíval ve vlasti dávného štěstí; pak bych měl chuť i síly, abych tvé znamenité zásluhy mohl chváliti i velebiti. Spočívají pro naši vlast v tom, že tys jediný jako nikdo ze starších spisovatelů věhlas naší vlasti tak dokonale vylíčil. Zasloužíš si mezi nimi právem prvního místa.“

Učenci lipští neodepřeli Balbínovi zasloužené chvály. V časopise „*Acta eruditorum*” z roku 1685, strana 18, se takto vyjadřují: „Že jest Balbín spisovatel velmi pracovitý i nadaný ne po prvé jest nám připomenouti; i tyto knihy (Miscell. Dec. I. L. V. a VI.) nám to dotvrzují. Práci si dal velikou, neboť aspoň na desíti místech si stěžuje, ačkoliv se prokousal tolika svazky, že přece jen mu leccos zůstalo nedostupným. A nadání jeho jest neménší; neboť ač neměl přístupu k přemnohým pramenům, přece jen sledoval tak šťastně drobné své poznámky, že

mohl také těmito knihami první dekády svých Miscellaneí hojně splniti očekávání všech čtenářů. Přáli bychom mu jen právem pevnějšího zdraví — neboť posud churavěl — aby mohl dokončiti, jak slíbil, obrovské dílo, do něhož se pustil.” Další zmínky najdeme v týchž Aktech roku 1682, str. 241, 265, 267, 400, potom roku 1687, str. 605, roku 1688 str. 51, 405.

Langlet de Erenoy tvrdí o Balbínovi: „Cokoli napsal Balbín o království českém, je podáno s největší pečlivostí. Kdo chce poznati dějiny země české, tomu stačí čísti Balbína, aby ukojil plně svou žízeň po vědění.”

Mnozí vznešení mužové jej něžně milovali a podporovali jeho chvalitebné snahy. Karel Maxmilián hrabě Lažanský vážil dlouhou cestu do Prahy dnem i nocí, aby jej velkým darem povzbudil k vydání Verisimilií.⁶⁷

První biskup královéhradecký a pozdější arcibiskup pražský Matouš Sobek z Bilenberku byl Balbínův spolužák, dávný přítel a zvláštní příznivec jeho studií. Aby tomuto ctihodnému hodnostáři projevil vděčnost, napsal pojednání, v němž dokazuje, že arcibiskupové pražští jsou římskými knížaty. Došlo obecné pochvaly.⁶⁸

Císař Leopold, hrabata Jan Slavata, Adolf ze Šternberka, Jan František z Vrbna, Kryštof František Vratislav z Mitrovic, hrabě Norbert a František Oldřich Kinský, hrabě Jan Maxmilián z Lamberka dovolili, aby jim svá díla věnoval.

Na žádost Ferdinanda knížete Fürstenberka, biskupa v Münsteru, sepsal Balbín životopis ctihodného P. Lenczyckého (Lancicia); Balbín o tom praví: „Dávám se do práce, ač nemohu držeti péro a vládnouti rukou (ležímť raněn mrtvicí), jen aby se ctnosti dostalo chvály; snad právě proto bylo mi dopřáno ještě žíti, že jsem přislíbil octnuv se na pokraji smrti, že vyličím jeho život k větší cti a slávě Boží.”

Mezi učené přátele počítal též preláta Tomáše Pešinu, jenž se na jeho radu věnoval studiu vlasteneckých děl moravských a jemu jest zavázán díkem za první plody své literární práce;⁶⁹ rovněž plzeňského arcijáhna Václava Červenku z Věžnova.

Vlastenecký a podle Balbínova soudu učený dějepisec Jiří Kruger (Crugerus), jesuita, byl jeho důvěrným přítelem stejně jako i Jan Kořínek T. J., jenž roku 1675 vydal „Staré paměti kutnohorské”, k nimž Balbín sám, jak spisovatel poznamenává, podal mnoho příspěvků.⁷⁰

Vedl učenou korespondenci se slavnými bollandisty, s tepelskými premonstráty Aloisem Hackenschmidem a Edmundem Wanererem, s Petrem Lambeckem, Pavlem Stránským, Karlem Kirchmaierem a Kryštofem Arnoldem, učitelem poetiky a řečnictví v Norimberce, mužem obsáhlé učenosti.⁷¹

Jak smýšlel o našem Balbínovi Kristián Weis, rektor gymnasia v Žitavě, vysvětá z této básně, jejíž opis mi poskytl důstojný ředitel tamní knihovny, když jsem ji před pěti lety navštívil:

Důstojnému pánu

P. Bohuslavu Balbínovi T. J.,

slavnému autoru díla „Miscellanea historica Regni Bohemiae“, za laskavé zaslání první knihy projevuje vděčně svou uznalost a blahopřání

Kristian Weis,

ředitel žitavského gymnasia.⁷²

Proč jsi dal znázornit českou vlast hned stolistou růží,
stuhou hned přes ni v příč napjatou, bílou jak sníh?
Proto, že spisy tvé vzácné dýchají růžovou vůní,
v ozdobu knihy své růži jsi voňavou vzal?
Či snad že česká zem se sterými odevšad zelená plody,
stolístku vybral jsi za odznak pro knihu svou?
Nebo že sám v svět učenců sterými pronikáš listy,
tvář tvou, ač vrásčitou, proniká mladistvý duch?
Shoduje se s tím i vládce, jemuž teď vltavské břehy
bílé poskytly skrýš, aby ho nestihl mor.
Vltava nechať s radostí plesá z vítané zprávy,
nejprv jež zalétla k ní, že se už přiblížil mír.
Ať tou barvou hrdina září červenobílou:
bílá je neviny znak, láskou se červená rdí.
Červení živé ať neškodí osudy mrtvolně bílé,
míru ať skvělou zář nezbrodí krvavý boj!
Balbíne, jenžto ve stínu vládce stáří své trávíš,
příteli, o něhož já stále a stále se chvím,
stěží jen mohl jsi štít dát v čelo své učené knihy;
beztoho o štítu tam podobná vypráví zvěst.
Dvojí červeň tě zdobí: ať studium žářem tě plní,
ať ti tělesný bol působí horečka zlá.
Stejná však útěcha jasně z dvojího plamene září:
nebi se líbí tvá práce i útrapy tvé.
Kéž se však klamu a kéž zas zdraví ti radostné kyne;
ale z žáru tvých knih dvakrát mi zasvítí jas.
Kéž ti otčina tvá věk dopřeje vrcholně dlouhý,
bohatý spisů tvých zdroj přítel ať v obdivu zří,
přítel, jenžto se rodinným jménem nazývá Bílý (Weiss),
jenž se i láskou rdí, milován od tebe buď!

R. 1680.

Tiskem Michala Hartmanna.

Ale sláva jména Balbínova nemá tak základ v lichotivých chvalorečech přátel, jako spíše ve vnitřní hodnotě spisů, jež po sobě zanechal. Mohl dobře před svou smrtí zpívat s Horácem:⁷³

Dílo jsem vykonal, nad kov jež vzácnější,
nad stavby pyramid královské vznosnější,
jehožto nezboří lijáky ničivé,
severák zuřivý, ani snad nesčetných
pořady roků, dní, časů ni rychlý spád.
Nezemru úplně; řádný kus práce mé
vyhne se zániku.

Závěr.

Tolik jsem chtěl říci o životě Balbínově a jeho spisech. Bližší zprávy o něm vyrvala mi ona bouře, jež zničila celé Tovaryšstvo Ježíšovo.

Nicméně dal jsem si všemožnou práci, abych poshledával všechno, čím by mohly býti vystiženy rysy jeho povahy. Byl by si ovšem zasloužil výmluvnějšího životopisce; smím však tvrditi, že sotva najde jiného, kdo by jej tak miloval a ctil jako já.

Bude-li se naše milá česká mládež řídit *tímto vzorem*, oddá-li se celectnosti a vědám, pak jsem splnil svůj úkol; neboť jediné jí jsem postavil na oči obraz Balbínův, abych ji přesvědčil, co Čech dovede a co má vykonati, kráčí-li po osvědčených stopách svých zasloužilých předků.

POZNÁMKY:

¹ Za seznam předků Balbínových děkuji panu Frankovi z Frankenštejnu, jenž jej sestavil a uspořádal z jeho rukopisů. Dp. Jan Diesbach, ředitel filosofické fakulty v Praze, mi jej daroval. Prvopis jeho se chová v archivu roudnickém.

² Epitome, Sect. V. Cap. XI, pag. 575; Bohemia docta P. II. p. 247.

³ Byl sice už Jan Balbín v září roku 1556 stavu rytířského, jakož i Kašpar z Vorličné a z Trimburku; ale ti nenáleží k přímé linii našeho Balbína. Těm asi náleželo značné panství Ovčáry. (Miscellanea, Lib. prooemialis. Tabulae genealogicae, Cap. 16. pag. 87; Decas I. Lib. III.)

⁴ Epitome Historica p. 2.

⁵ Gabrielis Swehin de Paumberg Epigrammata nonnulla. Pragae, Schönfeld 1780:

Hos super armatis sumptus toleravimus alis,
Bellona nostras evacuante domos.
Quoque minor Lar noster erat, vehementior illo
Explere ingluviem militis ardor iit.
Cum quibus at curis, cum quanta mole laborum,
Expertos praeter nemo referre potest.
Ibimus in cineres, miseris clemente sub umbra
Ni Deus attuleris, ni pie Caesar, opem!

⁶ Historia o těžkých protivenstvích církve české str. 283 „O reformaci hradecké”.

⁷ Registra společnosti bratrské, způsobená léta Páně 1675 ode mne Matěje Pštroso v Hradci Královém.

⁸ Miscell., Dec. I., L. III., L. IV. § VII. p. 181: „Matka má, paní velmi šlechetná, z blahobytu upadla do tísnivých poměrů.”

⁹ Historia Collegii Reginaehradecensis. (Rukopis.)

¹⁰ Miscell. Dec. I. L. I., c. LXX.

¹¹ Miscell. Dec. I. L. VII. in Notis ad Carol. IV. Caesarem.

¹² Vita Arnesti p. 59. — Arnošt byl poslán do Broumova, ve kterémžto městě

důstojní otcové z řádu sv. Benedikta měli školu literární. Zajisté sluší blahopřáti oněm školám (*které i mne jako hochy vychovávaly*), že mezi žáky jejich jest tak slavný biskup.

¹³ Quaesita oratoria. Part. II. Quaesit. V.

¹⁴ Bohemia sancta, Miscell. Hist., Dec. I. L. IV. p. 195.

¹⁵ O ryzí výmluvnosti Kampiánově si možno učinit představu z jeho dílka: „*Rationes decem redditae academicis Angliae*.” Život jeho vylíčil slavný řečník Pavel Bombin S. J., jehož sloh (alespoň mne) přímo okouzluje.

¹⁶ Vita V. P. Nicolai Lancicii auctore Bohuslao Balbino p. 72.

¹⁷ Vita Lancicii: „*Litterarum studiis te totum trade et immerge, certo eris Jesuita*”.

¹⁸ Ibidem p. 161.

¹⁹ *Historia Collegii Reginaebradecensis*. Eleonora, choť Ferdinanda III., psala toho roku Hradeckým a doporučela jim jesuity dodávajíc: Pokládám se za šťastnou, že člen mého rodu a z domu Mantovského vstoupil do této Společnosti, totiž bl. Alois Gonzaga, který skrze ni nejen došel svatosti, ale dodal jí také svou ctností nového lesku.

²⁰ In Additamentis ad C. 68. L. I. Miscell Dec. I. de avibus.

²¹ Miscell. Dec. I., L. I, C. VIII. p. 26.

²² Lambert Hollandovi ve sbírce „*Deutscher gelehrter Briefwechsel*”, 22. list I. svazku sbírky vydal Jan Bernoulli.

²³ Verisimilia, str. 127 v I. pražském vydání.

²⁴ Ibidem p. 261.

²⁵ Miscell. Dec. I. L. III., C. XIV., § IV.

²⁶ Viz Pelzlovo dílo „*Böhmische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten*”, Praha 1786

²⁷ Historia o těžkých protivenstvích církve české.

²⁸ Diarium ministri Collegii Clementini.

²⁹ Verisimilium cap. 11. — Čím se řídití v řečnictví církevním. Rovněž „*Domus pietatis et litterarum sive Seminarium S. Wenceslai 1688*, sloup 5: „B. Balbína, dosud žijícího, činí proslulým i retorika 14 let přednášená i znalost všeobecných dějin i knihy tiskem vydané”.

³⁰ Notae in Verisimilia p. 85.

³¹ Examinis melissaei L. IV., p. 118:

Jam mihi durarum tenuari fila sororum,
Venaque letali coeperat ire modo.

— — —

In flammis abiturus eram, lugetis amici,
Quisque parat iustum funeris officium.
Praecipue nostro commissa iuventa labori,
Impendunt lacrimas seraque vota ferunt:
Tunc ego cum paulum morientia lumina tollo,
Te video ad nostrum, Magne vir, esse latus.
Et flebas (memini); lacrimas medicina secuta est,
Quam mihi Tu tremula fundis in ora manu.

— — —

Tum medicorum alii venam statuere secandam.
Tu prohibes; stetit hoc sanguine nostra salus.
Cor servemus, ais, quod adhuc vis nulla veneni
Contigit; hoc laetum forte valensque scio.
Et fuit; hinc placidis peragis solacia verbis:
Spes quamvis aberat, spes nova nata fuit.

— — —

Nil aliud totis poteras meminisse diebus;
Somnia dicebas te monuisse mei
Alter et alter abit mensis; constantia mansit,
Qualibet invisus terque quaterque die.
Ergo quod vivo et spiro, Vir maxime, gratum est:
Cor mihi servasti; Cor tibi reddo meum.
Si nostrum nullo laudetur acumine carmen,
Haec tibi sunt cordis cuspide scripta mei.”

³² Miscell, Dec. I., L. III., C XVIII., § IV.

³³ Syntagma Kolovrateae Gentis C. 13: „V Tovaryšstvu Ježíšovu prosluli dva Kolovratové, kteří v něm svatě žili a svatě zemřeli.“ Pag. 86 — Rovněž viz „Elogium Venceslai Kolovrat.“

³⁴ V první dedikaci Verisimilií.

³⁵ Quaesita oratoria p. 2.

³⁶ V druhém věnování „Verisimilií“.

³⁷ Diarium ministra koleje klementinské k roku 1688, 30. listopadu.

³⁸ Miscell. Dec. I. L. 7. v poznámkách o Karlu IV.

³⁹ Bohemiae doctae T. III. — Rovněž Epitome p. 66.

⁴⁰ Bohemia docta T. III., p. 150.

⁴¹ Boh. docta. P. II. p. 20.

⁴² Tamtéž str. 13: „Bože můj! O ničem nevěda a nezaslouženě jsem dokonce obviňován z velezrady! Brzy mne snad nazvou buď kacířem nebo pohanem, ač si toho sám nejsem nikterak vědom!“

⁴³ Tamtéž str. 21.

⁴⁴ V předmluvě k životopisu P. Lenczyckého. — Rovněž v *Miscell. hist.* Dec. 2, L. 1., kde se ve věnování této knihy hraběti Adolfu Šternberkovi prohlašuje r. 1686 dne 11. prosince za služebníka stálého, nyní však neužitečného pro stáří a nemoc.

⁴⁵ Diarium ministra koleje klementinské k tomuto dni.

⁴⁶ Balbín smýšlel tak jako slavný jesuita a obránce Origenů v P. Halloix, jenž říkal: „Studia nikdy nedosahují dobrého výsledku, nezačínají-li Bohem a nesměřují-li k němu“.

⁴⁷ K tomuto podniku byl Balbín přiveden příkladem slavného Justa Lipsia, jenž vydal spisy „Diva Hallensis“ a „Diva Aspricellensis“.

⁴⁸ Bohemia sancta p. 211.

⁴⁹ Lambert Hollandovi, dopis 32.

⁵⁰ Kleist.

⁵¹ Bohemia docta P. II. p. 19 a p. 103.: „Náš věk nechce slyšeti pravdu; jestliže tedy kdy platil Terentiův výrok „Pravda rodí zášť“, nejlépe přiléhá naší době; nejen světské lidi mají pravdu v nenávisti, ale také duchovní brání ji hlásat a psáti.“

⁵² Balbínovo heslo bylo: „In silentio et spe fortitudo mea“. Ukazují nám to jeho „Quaesita oratoria“.

⁵³ Non si male nunc, et olim sic erit. Horat. Carm. II., 10.

⁵⁴ Verisimilia, str. 294 prvního vydání pražského.

⁵⁵ Abhandlungen einer Privat-Gesellschaft B. II., Scherschniks Abhandlung „Von der Clementinischen Bibliothek“.

⁵⁶ Lambert Hollandovi 22. dopis.

⁵⁷ Quaesita oratoria, Quaesitum 6. — Jak se Balbín dovedl vždycky zaměstnati, dosvědčuje toto místo z „Diva Turzanensis“, str. 14: „Ničeho není u mne větší nedostatek (tvrdím to směle a po pravdě) nežli času“.

⁵⁸ Mantissa ad C. 27 de fontibus, fol. 69. libr. I. Miscell. Dec. I.

⁵⁹ Lib. II. de Bello Peloponnesiaco.

^{59a} Nescio qua natale solum dulcedine cunctos
ducit et immemores non sinit esse sui. (Ovidius)

⁶⁰ Miscell. L. 3. Dec. I. C. 14 § 7

⁶¹ Boh. Docta P. II., p. 291.

⁶² Stránský, De republica Bohema. — Scherschnik, De doctis Reginaehradecensibus. Rejzek str. 273. Hradečtí měli ve válkách husitských významný podíl. Byli velmi oddáni kalichu. Pod obrazem kalicha na Mýtské bráně městské byl nápis: „Bibite ex hoc omnes — o to se hádají podnes.“ Bienenberg, Geschichte der Stadt Königgrätz.

⁶³ Examen melissaeum, lib. I. p. 15.

Sal, qui debuerat tellure latere Bohema,
Est datus ingeniis, terra Bohema, tuis!

⁶⁴ *Miscell. Dec. I. L. III. Cap. 22.*: „O zločinnosti Goldastově proti Čechám, jeho bludy a lži se uvádějí a co nejzřejměji vyvracejí.“ — *Vita Arnesti* p. 3. „Za příliš neznalého české minulosti jest pokládati toho, kdo by ji posuzoval podle dneš-

ního stavu. Ó mužové! Ó Čechové! Sotva stínu staré slávy předků se rovnáme. Zajiště jsme výmluvným dokladem Božího hněvu; a jako minulost viděla vrchol štěstí, tak my vidíme největší její neštěstí”.

⁶⁵ Epitome L. V. C. XV., p. 614.

Reverendus P. Bohuslaus Balbinus S. J.,
Artium liberalium et Philosophiae Doctor,
Ab ipsa indole mansuetiobirus Musis natus,
Aeternitatem illis dedit et recepit
Scribendis libris de Patria auspiciis praemisit a Matre,
Vartensis et Sacromontanae Mariae scribendis miraculis.
Ita tinxit calamum, ut vulgare nihil
deinceps scribere posset. In se uno
Dedit Patriae Livium, Gymnasiis Quintilianum,
Regibus et Nobilitati Suctonium,
Marie et Divis Bohemiae Florum,
Gloriae suae Tacitus in familiari illa agnome:
In silentio et spe fortitudo mea.
Regnasse apud illum dixisses
Litteraturam omnem, Et ecce, servivit
Religiosae virtuti, cum Deo coniunctioni,
Substructa ut haec emereret.

⁶⁶ Bohemia docta P. II. p. 22.

⁶⁷ Ve druhém věnování Verisimilií.

⁶⁸ Decad. I. L. VI., P. II., C. I.

⁶⁹ Bohemia docta, P. II. p. 95.

⁷⁰ Bohemia docta P. II. p. 413.

⁷¹ Dodatky k 1. knize Miscellaneí Dec I. C. V.

⁷² Balbín dal zhotoviti slavným malířem *Karlem Škrétou*, svým obzvláštním přítelem, mapu Čech v podobě *růže*. (Na rubu titulního listu první knihy Miscelaneí).
Ad R. P. Dominum

Bohuslaum Balbinum S. J.,

Miscellaneorum historicorum Regni Bohemiae Auctorem celeberrimum (ob benigne transmissum primi Libri exemplar grata et gratulabunda acclamatio

Christiani Weisii,

In Gymnasio Zittaviensi Rectoris.

Cur tibi mox pingit terram *rosa* plena bohemam,
Mox per sanguineas fascia ducta rosas?
An quia scribendo roseum dispergis odorem,
Pagina fragrantis gestit habere notas?
Aut quia centuplici tellus viret undique fructu,
Quo numero signat gratia verna rosas,
Tu quoque tot foliis doctum prorumpis in orbem,
Veris et ingenium ruga senilis habet?
Annuit Augustus, cui nunc pia Mulda salutem,
Atque velut medicas candida fundit aquas.
Scilicet excultam visus remeare Viennam,
Fascia dum vestram splendida scindit humum.
Sic liceat Pragae geminatum cernere scutum,
Austria sic sedes judicet esse suas.
Ipsaque Mulda sibi facundum dictitet omen,
Prima quod ad Pragam nuncia pacis eunt.
O rubeat tantus, simul et magis albicet Heros!
Alba sit integritas, sit rubicundus amor!
Pallida nec minuant vitalem fata ruborem,
Nec rutilet belli, pace nitente calor!
At tu Caesarea senium qui ducis in umbra,
Balbine, o animi sedula cura mei!
Vix clypeum docto poteras praefigere libro,

De clypeo similem docta ubi fama refert.
Bis ruber es, mentem studii seu flamma colorat,
Seu vaga corporeum febris adurit onus.
Una tamen geminis candent solacia flammis,
Dum caelo labor hic, dum dolor ipse placet.
Fallor! an ad corpus fervens se porrigit error,
Ad calamum qui bis debuit ire tuum?
Sed redeat geminus studiis flagrantibus ardor,
Utilitasque libros saepe iterata probet.
Sic tibi candidulos tua patria destinet annos,
Historiae et varias spectet amicus opes;
Quem sive ex patrio commendat nomine candor,
Copia sive rubrum fecit amoris, ames.

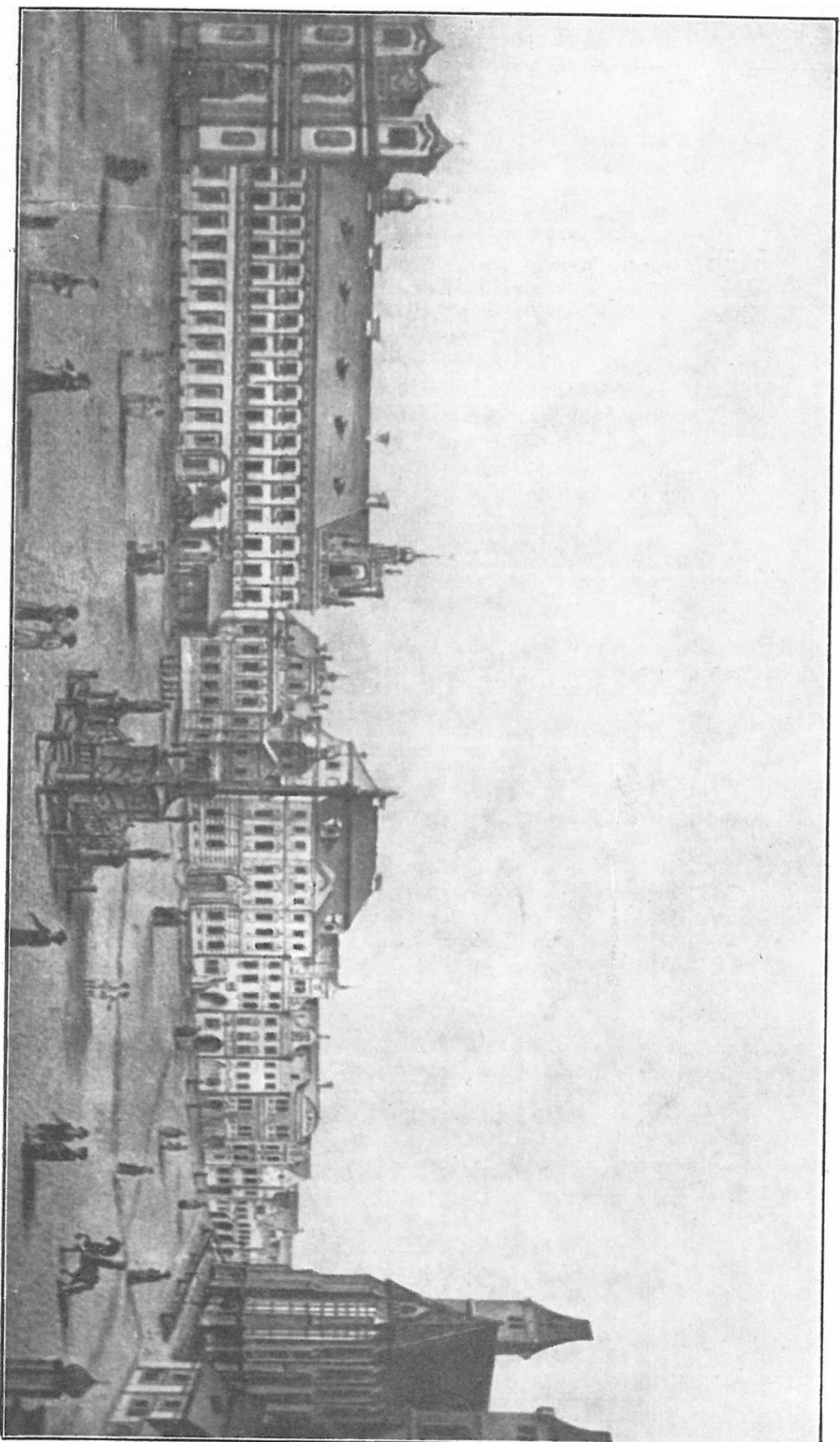
MDCLXXX.

Typis Michaelis Hartmanni.

⁷³ Carm. III, 30.

Exegi monumentum aere peremnius
Regalique situ pyramidum altius,
Quod non imber edax, non aquilo impotens
Possit dirnere aut innumerabilis
Annorum series et fuga temporum.
Non omnis moriar multaue pars mei
Vitabit Libitinam.

Z exempláře knihovny strahovské (sign. AY VII 9), který dostal v březnu roku 1800 od Stanislava Vydry darem premonstrát Jan Bohumír Dlabač, přeložil L. P. 1928 do češtiny Ph. Dr. Vladimír Macourek.



Budova jezuitské koleje s kostelem Panny Marie, obnovená po prusáckém zrušení z r. 1762.

Dr. Čeněk Tomáško :

K TŘÍSTÉMU VÝROČÍ JESUITSKÉ KOLEJE A GYMNASIA V HRADCI KRÁLOVÉ.

Ve dnech svatováclavských roku 1936 konaly se v Hradci Králové jubilejní oslavy, při nichž mělo býti vzpomenuo třístaletého trvání královéhradeckého gymnasia. Byla to zajisté okolnost vzácná a pamětihodná, která plným právem oslav si zasloužila. A přece nerozpakují se prohlásiti, že jubileum gymnasia jest řádu druhotného. Nebylo by totiž roku 1636 započalo hradecké gymnasium, kdyby nejprve téhož roku nebyla bývala v našem městě založena jesuitská kolej.

I.

I když se zdůrazňuje, že v Hradci Králové byly tak zvané partikulární latinské školy při faře sv. Ducha brzy po založení pražské university — máme zmínku o jejich rektoru z roku 1362 — a že tudíž kořeny gymnasia sahají daleko před rok 1636, nezmenšuje se tím zásluha jesuitů.

Vždyť toto ranné školství královéhradecké po slibných počátcích a nadějném vývinu počalo později vnitřně upadávati a hynouti. Jeví se to v XVI. století, kdy hmotné zájmy vedly učitelstvo i žakovstvo k tomu, že místo učení čtyři dny v týdnu z větší části věnovány bývaly t. zv. rekordacím, to jest sbírkám a podomním koledám jak v městě tak i na předměstích. Proslulý hvězdář a matematik Cyprián Karásek Lvovický ze Lvovic, bývalý to žák hradeckých škol, pokládal za svrchovaně nutné upozorniti roku 1566 magistrát, že „toulky a rekordace jsou velká a znamenitá záhuba učení literního, pročez prosí, aby Jejich Milosti páni nad školou, jakožto zahradní štěpnicí církve a obce, ruku spravedlivou drželi, a ty rekordace složiti a místo nich dobré lekce naříditi ráčili.” Z téhož roku 1566 dochoval se nám školní řád královéhradecký, bohužel necelý, v němž rekordace jsou zakázány. Vůbec jeví se v řadě úsilovná snaha zreformovati pokleslou školu. Sám Lvovický, nahlížeje neutěšený stav školství, nabídl se roku 1568, že by chtěl sám, pro zvelebení učení literního a města toho, ke škole dohlídati a lekce veřejně čítati, ovšem pod podmínkou, že by jeho manželka mohla ve městě provozovati nějakou živnost. Leč plán tento překazila smrt. (Solar 548.) V téže době český právník Jan Kocín z Kocínětu ve své Aristotelově rhetoretice, vydané 1570 ve Štrasburku

zmiňuje se v dedikaci o tom, že Hradečtí chystali se důkladně zreformovati a zlepšiti své školství. (Winter, Partikulární školy, 585.)

Zdá se, že tato zvýšená snaha po ozdravení poměrů ve škole královéhradecké potkala se spíše s úspěchem vnějším než vnitřním. Jest pozorovati kvantitativní vzrůst: pro školu v letech 1568 - 1574 blízko Kozí branky je vystavena nová budova, v níž byly nejen učebny, ale i jakýsi alumnát pro žáky i z velmi vzdálených měst, jak je vidno v seznamu z roku 1577. Tím přirozeně se zvýšil počet žactva, vyslaného z hradecké školy k beánii, to jest na universitu: kdežto roku 1569 jest vysláno 20, roku 1577 odcházejí 42. Na venek tedy škola hradecká v II. polovině XVI. století nabývá zdánlivého rozkvětu, který jí později vysloužil u rektora university mistra Martina Bacháčka z Nauměřic pochvalný titul „školy vznešené“ (Winter 1. c. 27) a u Vele-slavína dedikaci slovníku roku 1579 (Dictionarium linguae latinae) jakožto jedné ze čtyř nejlepších škol českých (Winter 1. c. 544.)

Tato chvála však se rozplyne, posoudíme-li *vnitřní* poměry školy, nikoliv s hlediska vzdálených obdivovatelů, nýbrž pod zorným úhlem domácích fakt. Jak vypadala učitelská autorita a žakovská disciplína na „vznešené“ škole hradecké? Nelišila se v praničem od ostatních současných škol, o nichž později v Didaktice Komenský učinil výrok, že z nich „téměř všech vycházejí místo tichých beránek divocí oslové a nezkrotní bujni mezkové“. (Komenský-Šmaha, Didaktika 72; Winter 494.) Roku 1577, tedy v době největšího svého rozmachu, dostala hradecká škola od magistrátu stížné napomenutí, aby dbala o disciplínu žáků a trestala rozpustilost mládeže. Školní mistr královéhradecký upřímně vyznal slabost učitelů, že rozpustilosti přetrhnouti nemohou, že žáci jsou velmi nezbedni a žádal, aby pořádek zjednával — pan rychtář. (Solař 549.) Moderně tedy řečeno: volal hradecký učitel na svou školní mládež — městskou policii. Při tak uvolněné disciplíně nedivíme se zprávám o žakovských utečencích. Roku 1599 rektor Bacháček píše Jaroměřským, že k nim do školy kradmo ušli ze školy královéhradecké dva žáci a vyhrožuje tresty, nebudou-li vráceni ke svému předešlému preceptoru. (Winter 372.) Ostatně žáci jenom napodobovali učitele. Vždyť vandrování potulných a žebravých učitelů, kterým se poctivá práce ve škole znechutila, jest v té době zjev příznačný. Ve Stříbře zapsali si na příklad roku 1590, že dali 8 grošů „zašlému“ rektoru od Hradce; královéhradečtí zase měli v městských registrech roku 1605 zanešeno mnoho almužen „nějakému rektoru“ nebo žebravým kantorům. (Winter 302.) Jak neblaze působili tito toulaví učitelé na žactvo školy, když na několik dní bylo jim svěřeno vyučování v zastoupení řádného preceptora!

— Ani ke zbožnosti královéhradečtí učitelé té doby žáky jejich péči svěřené příliš nevedli. Roku 1566 učinili královéhradečtí kališníci radní rozhodnutí, že proti úhlavnímu nepříteli křesťanstva, Turkům, má býti nejen válečně bojováno, nýbrž i duchovně, totiž zvýšeným mravním a zbožným životem. Bylo prohlášeno: „Za prvé, aby přes

tři hodiny po západu slunce na šenk žádný nápoj nebyl dáván a kdo by byl na řadě přistížen, aby pokuty 5 grošův rychtáři dal. Za druhé, aby při zvonění klekáno bylo.“ Provinilci proti tomuto usnesení kališnických pánů radních královéhradeckých byli na radnici obesláni k zodpovídání. Kdo nejméně příkazu dbali, byli učitelé partikulární školy! Byli předvoláni před radu a tam „mistru školnímu Janovi Mýtskému a jiným oficiálům takto mluveno: Víte o tom, že vám a správě vaší krev a dítky své páni i jiní sousedé jsou svěřili pod jistou důvěrností a nadějí; vy pak jsouce povinni podle pobožného J. M. Cís. nařízení, když se zvoní klekáti, pánu Bohu za vítězství proti Turku se modliti, toho nenáležitě pomíjíte, sami neklekáte; tím Turku proti křesťanstvu pomáháte a o vítězství nestojíte a jeho žádosti-
vi nejste, poněvadž ani mládež k tomu klekání nevedete, o čemž jistou zprávu páni míti ráčí.“ (Solař, str. 66.)

Jaká byla hradecká škola po stránce vědecké? Jak již řečeno, měla partikulární škola královéhradecká svůj vlastní řád vyučovací z roku 1566. To však neznamená, že snad obsahem nebo rozsahem učiva lišila se od ostatních. Vždyť řád královéhradecký byl vzdělán podle vzoru Melanchtonova, Trozendorfova a mistra Kolína, tedy ze zdrojů, z nichž i jiné školy čerpaly. Bylo by nesprávné v tehdejší škole hledati vědeckou úroveň dob pozdějších, ale rovněž nesprávné jest její přeceňování. I ve škole hradecké hlavní náplň spočívala v náboženském a latinském učivu. Podřadnější místo ponecháno hudbě, řečtině a počátkům aritmetiky. Zajímavé jest, že školní řád královéhradecký nařizuje v nejvyšší třídě věnovati jednu hodinu týdně tak zvané „Cronica Carionis.“ Je to charakteristický rys, jak málo péče bylo věnováno — dějepisu. Vždyť zmíněná kniha, plným jménem „Jana Karyona, kniha kronik o všelijakých znamenitých věcech od počátku světa zběhlých věrně a pořádně vypravující“, nebyla ničím jiným než překladem německého díla, jež obsahuje pramálo historie, zvláště české, zato však bohatě vypravuje o věcech nemožně fantastických a hlásá divoká proroctví. — Nebyl tudíž královéhradecký řád po stránce vědecké něčím neobyčejně pozoruhodným.

Jaké však byly na škole hradecké vědecké výsledky žactva v praxi, možno posouditi z kvalifikace a svědomitosti učitelů, zvláště v posledním období, to jest po roce 1590. Až na dvě výjimky, totiž mistra Jana Kampana Vodňanského, který ostatně na škole působil velmi krátce mezi rokem 1596 a 1598 a Gabriela Svehyna z Paumberka nevy-
nikali hradečtí učitelé tohoto období ani zvláštními schopnostmi ani pilností. V Hradci, právě tak jako jinde, učitelství bylo buď dočasné zaměstnání dosud nedostudovaných akademiků, anebo přechod k postavení výnosnějšímu. Učitelé partikulárních škol pravidelně velmi rádi se loučili se svým povoláním, když se jim podařilo mládenecký život ukončiti sňatkem obyčejně s nějakou bohatou vdovou, a vyměnití vyučování za dobrou živnost, anebo ještě lépe za písařství v obecní kanceláři. Tedy ke svému povolání učitelskému, tím méně

k určité škole, málokdy učitel celým srdcem přirostl. Je to vidno z přečastých žádostí hradeckého magistrátu k universitnímu rektoru, jakožto příslušné vrchnosti akademické, aby buď jmenoval či potvrdil nové a nové správce nebo podřízené oficiály (učitele) zdejší školy. Z těchto přípisů dá se vyčísti jakési smutné zklamání nad současným stavem školy a úsilovná snaha po ideálních učitelích, kteří by byli „dobrými, pobožnými a příkladnými i bedlivými správci pro dobré zvedení a vzdělání domácí i přesporní mládeže v té naší škole odrůstající“, jak se vyjadřují radní v přípise z 21. března 1620. (Solař 554.) Neustálé střídání nových školních správců, z nichž mnohý pobyl na škole sotva rok, svádělo přes všechn dozor magistrátních inspektorů, podřízené učitelstvo k nesvědomitosti a zahálce. Současná satira Konráda Hosa z roku 1585 vyčítá všeobecně učitelům, že jejich lenivost pochází jen z pití a besedování. (Winter 344.) Kolem roku 1590 mistr Valentin Kochan z Prachové, správce školy královéhradecké, podal městské radě stížnost, že ve městě se rozmáhají „školy postranné“, totiž pokoutní vyučování, které arcitř poškozovalo právoplatné učitele. Magistrát dal mu charakteristickou odpověď: „Když toliko lepší pilnost při jeho oficiálních se nacházeti bude, že takové školy postranné samy zastaveny budou, neb v tom mnozí sobě za obtížné býti pokládají, že pacholátka, tři a čtyři léta do školy chodíce, netoliko čísti neumějí, ale ani litery neznají.“ (Solař 552.)

Takovýto stav partikulární školy královéhradecké, jež konečně někdy po roce 1625 zanikla, nezanechal arcitř nějakých kulturních odkazů a tradic, na něž by byli mohli jesuité navázati. Nepřežili totiž jesuité pranic z bývalé partikulární školy hradecké. Nepřežili jejího školního řádu, nýbrž řídili se svou vlastní vynikající didaktickou a pedagogickou metodou, obsaženou v jesuitské „Ratio atque institutio studiorum“ z roku 1599. Nepřežili jejich učitelů, budovy anebo majetku, nýbrž z vlastních či jim darovaných prostředků postarali se o přístřeší svého gymnasia, na němž působili po dokonalé průpravě s láskou i obětavostí věru dosud nevídanou. Jméno školy partikulární, pokud se zachovalo, přešlo na tak zvané školy „plechanské“, (správně: plebanské t. j. lidové či obecné) o nichž se činí zmínka roku 1647; vydržovala je obec, nikoliv jesuité, a byly přípravkou na školy latinské. Důkaz toho dodnes podává nám nadace Václava Hlaváče z Levhartic z r. 1562, jež byla odkázána škole partikulární, dnes však užívá jí škola obecná. Nepřežili jesuité tím méně vad a nedostatků školy partikulární a v tom jest největší jejich zásluha. Svědomité a bezplatné vyučování, otcovská péče o materiální potřeby studentů, disciplína vštěpovaná nejen rozumnou přísností, nýbrž hlavně příkladem učitelů, vědomí, že škola jest nejen vzdělávatelkou, nýbrž i vychovatelkou, toť charakteristika jesuitského školství a důvod jejich úspěchů. I když v prvních dobách rozsah učiva zůstával na jesuitském gymnasiu v podstatě téměř stejný jako dříve, přece výsledky jesuitů byly daleko větší a to právě získávalo jesuitskému školství široké sympatie. O žácích jesuitů praž-

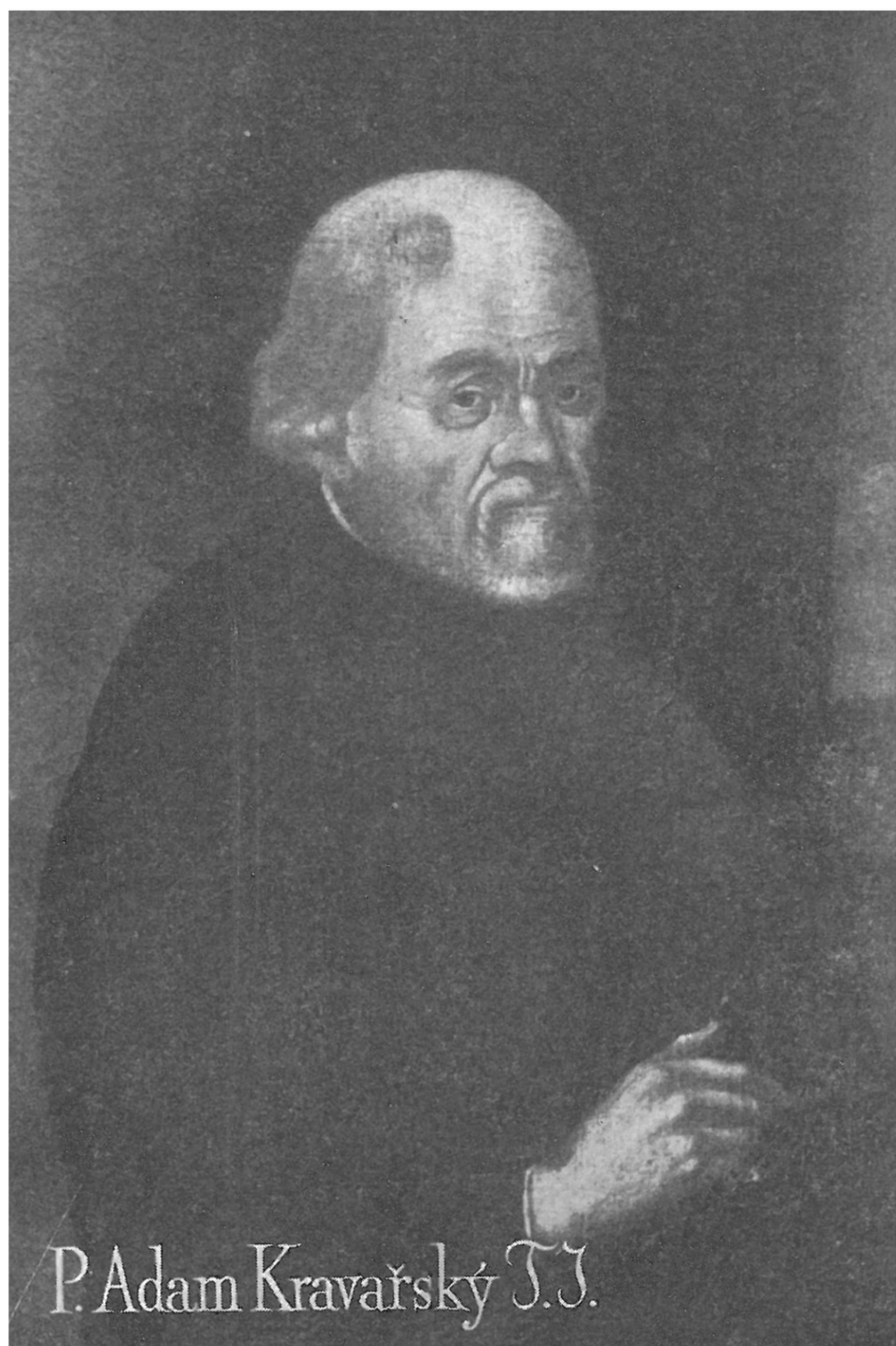
ských již dávno se říkalo, že za tři měsíce se naučí tolik, kolik ve školách dřívějších se naučili za dva roky. (Schmiedl I., 103.) Máme plné právo domnívati se, že i hradečtí studenti za pražskými nezůstali mnoho pozadu. Jesuité roku 1636 započali v hradeckém školství eru úplně novou a stali se tím skutečnými zakladateli a budovateli dnešního gymnasia. Gymnasium jest nové dílo jesuitů a nikoliv obnovením staré partikulární školy.

Jest tudíž letošní rok pro Hradec Králové v první řadě významným jubileem založení jesuitské koleje, kdežto vznik gymnasia jest toliko součástí — byť velmi pozoruhodnou — tohoto celkového výročí jesuitského. Nelze proto opomenouti aspoň krátkou dějepisnou vzpomínku o počátcích řádu Tovaryšstva Ježíšova v našem městě.

II.

Zakladatelem jesuitské koleje v Hradci Králové byl hejtman císařského vojska Bedřich Oppersdorf, svobodný pán z Dubu a Friedšteina, člen řádu Maltézských rytířů a bratr Otty Oppersdorfa, pána na Častolovicích a Týništi. Rod Oppersdorfů pocházel ze Slezska a z nepatrných počátků domohl se značného jmění. Roku 1623 dne 16. června koupil Bedřich z Oppersdorfu od paní Ludmily Quinvicové ze Sobince dům v Hradci Králové (později číslo 11) za 2000 kop míšenských a brzy nato roku 1625 od rytíře Jana Votíka Bukovského z Hustiřan zámek Žampach u Žamberka za 24091 kop míšenských s celou příslušností, to jest hradem Chudobou, poplužním dvorem pod zámkem, městečkem Budami, vsí Hnátnicí, Hlavnou, Hejnicí, Dlouhoňovicemi a Písečnou. Závětí, datovanou ze dne 16. října 1629 ustanovil Bedřich, že dědicem jeho pozůstalosti má se státi řád Tovaryšstva Ježíšova. Podle přání odkazatele mělo býti použito majetku předně ve prospěch jesuitského noviciátu na Novém Městě pražském a teprve tehdy, bude-li noviciát jinak zabezpečen, na založení koleje v Hradci Králové. Bratr Bedřichův Otto vzdal se slavnostně dědického práva a postaral se, aby poslední pořízení bylo vloženo do desk zemských. Historiograf Tovaryšstva Ježíšova P. Jan Schmiedl (Díl IV., str. 25.) zaznamenává, že pohnutkou k velkodušnosti oběma bratřím, horlivým katolíkům, byla radost nad konversí paní Magdaleny Raubenhauptové ze Suché, manželky Otty z Oppersdorfu. Co se totiž u této nekatoličky nepodařilo ani arcibiskupu pražskému, toho dosáhl neobyčejně výmluvný a učený jesuita P. Adam Kravařský, jenž byl na častolovické panství k misijní činnosti panem Ottou několikrát zván.

Dne 18. května 1632, podlehnuv bolestné pakostnici, zemřel Bedřich Oppersdorf ve věku 44 let a byl pochován u jesuitů v Kladsku. Roku 1667 ostatky jeho byly slavně přeneseny do chrámu jesuitů královéhradeckých. Správcem odkázaného majetku, kterého se ujala česká provincie Tovaryšstva Ježíšova, byl roku 1634 ustanoven, po krátké ad-



P. Adam Kravařský T.J.

ministratuře P. Fauchela, P. Adam Kravařský s pomocníky P. Drábkem a P. Neumannem. Ježto však mezitím věnovala roku 1633 hraběnka Maxmilianá ze Šternberku na pražský noviciát jezuitů 33.000 zlatých, rozhodl přičiněním provinciála P. Řehoře Rummera generál Tovaryšstva v Římě, že odkazu Oppersdorfského má se použití na vybudování koleje v Hradci Králové. P. Kravařský, jenž byl pověřen provedením celého díla, ujal se horlivě uloženého úkolu. Leč první nadějně snahy byly přerušeny řáděním Švédů, kteří pronikli i na Žampach. Majetek jezuitů byl tak zničen, že bylo jim způsobeno na 9.000 zlatých škody. Sám P. Kravařský byl ve velikém nebezpečí života, z něhož vyvázl téměř zázrakem. Teprve když švédské tlupy v říjnu 1634 odtáhly, mohl P. Kravařský znovu přikročiti k věci.

Nejprve začal vyjednávat s hradeckým primasem Jindřichem Vadase a s městským magistrátem, chtějí-li přijmouti do svého města novou kolej Tovaryšstva. Všichni konšelé a obecní starší projevili ochotu, zvláště když jim bylo oznámeno, že ochuzenému městu tím nevzniknou žádná peněžní břemena. Zároveň byla poslána císaři Ferdinandu II. oficiální děkovná žádost městské rady stran uvedení jezuitů do města. Text petice cituje Švenda (Třetí obraz, I. 224), bohužel bez data a bez podpisů. Jest nesmírně zajímavý pro posouzení tehdejších kulturních poměrů města. Budiž zde aspoň částečně uveden: „Nepřemožený Římský císaři! Králi a Pane, Pane Nejmilostivější! Jakým posavade město J. C. M. (Její císařské Majestátnosti) Králové Hradec a kraj jeho celý, jak našich, tak nepřátelských vojákův záhubám a loupežím podroběno bylo, patrně toho dokazují zříceniny ulic, opuštěnost vesnic a městeček, mordy a záhuba lidu, kéž i ne duše! Odkud vidíme lidi jeho pluhu místo koňův táhnouti, tu mládež bez kázně, bez literního umění a mravův dospívající, na mnohých místech křesťany, kdy kostely vybořeny a mnohé již léta zavřeny jsou, bez bázně Boha, bez zákona, bez paměti života věčného. V těch postavení bídách srozumění jsme, že uzavřeno jest od Cís. a Král. Majestátnosti Vaší s strany koleje velebným páterům T. J. v Hradci založení. Předsevzetím tím nejvyšší Majestátnosti Vaší, jako kotvicí naděje upevněn magistrát a lid Hradecký, nejponížeji za tu otcovskou k tomu městu svému náklonnost díky činíme, řečené velebné kněží s nejponíženější podanností a vděčností od Majestátnosti Vaší požadující; usouzeno zajisté o nich u sebe majíce, že obci užiteční, mládeži pak celého kraje v literním umění a v pobožnosti k vycvičení potřebni jsou, církve v tom širokém celých Čech položení a utvrzení nejschopnější. Nebo známe: že z každého koleje jako z koně trojanského vycházejí všemu křesťanskému náboženství k vyučení nejvyučenější...” Na konec prosí magistrát císaře, aby tak zbědovanému městu byly vráceny zabavené tři vesnice, totiž: Piletice, Rusek a Skalička.

Vyřízení žádosti došlo dosti brzy. Nejprve zaslala dne 16. ledna 1636 svému věnnému městu německy psaný list císařovna a královna Augusta Eleonora, manželka Ferdinanda II. Oceňuje v něm zásluhy

řádu a projevuje radost, „že tomu svatému Tovaryšstvu Ježíšovému jeden z naší vlastní krve a domu Mantuánského, totiž blahoslavený Aloisius Gonzaga se odevzdal.” Doporučuje jesuity k příznivému a uctivému přijetí a ubezpečuje město o své blahosklonnosti. (Švenda, Třetí obraz I. 258). Jménem císaře odpověděl jeho syn, tehdy již korunovaný král Ferdinand III. listem ze dne 7. února, psaným česky. Oznámil, že žádosti vyhovuje a že vyrozuměl o tom kardinála Harracha, arcibiskupa pražského i místodržitelství. (Švenda, Třetí obraz I. 261). Královští místodržící přípisem z 19. února nařídili podkomořímu Petru Břichovskému, aby poučil magistrát i sousedy, jak zdvořile mají jesuity přijmouti do svého středu. Totéž rozkázal listem z 28. února kardinál Harrach Martinu Karasovi, tehdejšímu viceděkanu (administrátoru) arcijáhenství Královéhradeckého.

Úspěšné toto počáteční jednání nebylo však bez obtíží, jež zdržovaly naléhavé uvedení jesuitů do nového sídla. Byla zřízena zvláštní komise, jež měla plán uskutečnit. Kravařský osobně dne 9. března snažil se komisaře přiměti k tomu, aby ještě před velikonoce, které toho roku připadly na 23. březen, byla celá záležitost skoncována, dovolávaje se souhlasné vůle císařovy. Avšak komisaři odložili věc na dobu pozdější s poukazem, že by úřední jednání rušilo „dny k rozjímání umučení Páně stanovené.” Přece však P. Kravařský dokázal aspoň tolik, že o Květné neděli odstupující viceděkan Martin Karas po kázání u svatého Ducha přečetl lidu arcibiskupský dekret, jenž oznamoval souhlas církevní autority k novému sídlu jesuitů. V důsledku toho P. Kravařský zahájil ihned v Květnou neděli svou misionářskou činnost kázáním a slyšením svaté zpovědi. Švenda o tom poznamenává: „Vyzpovídalo se jemu od neděle Květné do oktávu velikonočí 510 a pravému náboženství obráceno 56; pozorováno od mnohých a nalezeno, že nikdy v Králové Hradci skrze dni velikonoční takový počet v přijímání svátosti Oltářní viděný nebyl.” (Švenda, Třetí obraz, I. 263.) Poněvadž však i po velikonočním týdnu komise s úředním prohlášením váhala, odebral se P. Kravařský s P. Spanenbergrem do Rokytnice, Kyšperka, Žamberka a Náchoda, kde v krátkém čase jejich pastore byla skvělými výsledky odměněna.

Průtahy, jež Hradec jesuitům působil, nevyvěraly z nějakého neupřímného smýšlení, nýbrž z potíže, kde vykázati Tovaryšstvu nové sídlo. Jesuité totiž ucházeli se o tak zvanou budovu starého Hradu s příslušným prostranstvím vedle purkrabské budovy, čili Hradu nového. Městský magistrát odpověděl 17. dubna listem adresovaným Kravařskému, jež tituluje: „Služby naší nejhodnější, velebný a ctihodný Pane a Otče, ochránce nejupřímnější!” V listině se poukazuje na to, že tak zv. nový Hrad není majetek městský, nýbrž královský, starého však Hradu užívá město jako vojenského skladiště. Kromě toho se starým Hradem souvisí i solnice, či skládka soli, jež rovněž k obecnému blahu města slouží. Z těchto důvodů žádal magistrát o jiné řešení otázky místa pro jesuitské sídlo. P. Kravařský,

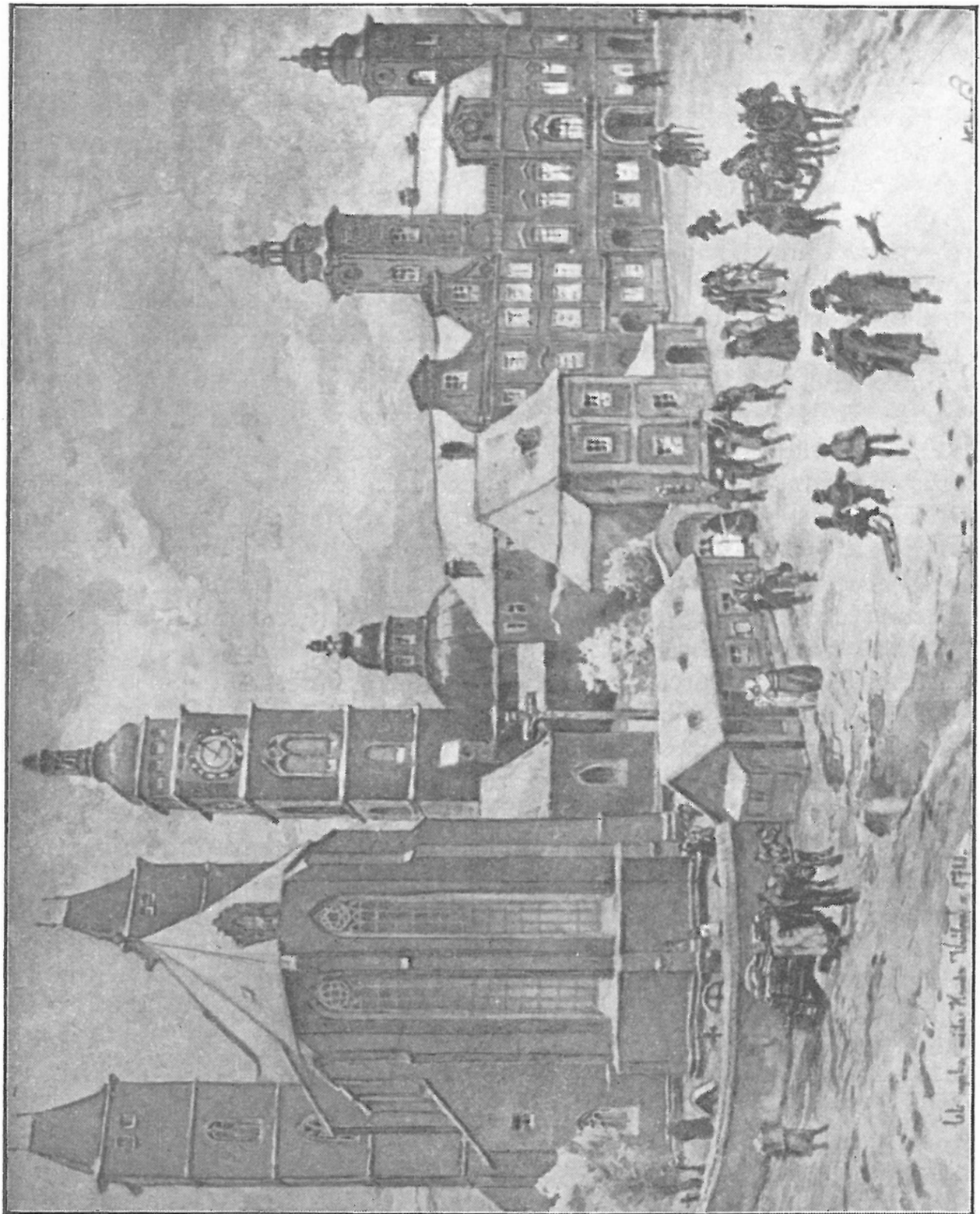
Plán Hradce Králové v r. 1620



zvláště po informaci obdržené od nejvyššího kancléře král. českého, hraběte Jiřího z Martinic, uznal ochotné závažné námitky magistrátu a oznámil „konšelním pánům radním, přátelům v Kristu milým“, že od svého požadavku ustupuje a přijme místo, které město pro Tovaryšstvo vykáže.

Urychlenější tempo v jednání zavládlo, když předseda komise, podkomoří Petr Břichovský, pro svou nepřítomnost ustanovil si zástupce v osobě pana Otty z Oppersdorfu, hejtmana kraje hradeckého, jenž na brzkém uskutečnění podniku měl jako bratr zakladatele pocho-pitelný zájem. Ihned svolal na den 21. května zvláštní schůzi zástupců církevních i světských, jež se konala v děkanské budově. Přítomni byli kněží: P. provinciál Daniel Kirchner, nově ustanovený děkan a arcijáhen královéhradecký Kašpar Karas z Rosenfeldu, děkan kostelecký a zároveň farář častalovický Jiří Šmachonius a kaplan královéhradecký Martin Xaver Karas; město bylo zastoupeno primasem Jindřichem Vadasem a radními: Samuelem Filadelfem, Jáchymem Kameníkem a Janem Weisem. Zajímavé jest, že při schůzi došlo k debatě mezi P. provinciálem a novým děkanem, který buď neznalý dřívějších místních poměrů nebo obáváje se snad zkrácení své pravomoci, žádal, aby magistrátu bylo ponecháno na rozhodnutí, mají-li do Hradce jesuité přijíti či nikoliv. Nevčasný tento návrh provinciál arcit' zamítl. „ježto se nepřisluší, by sousedé o té věci rozmýšleli, o které od císařské a královské milosti i od císařovny již rozmýšleno a ustanoveno jest.“ V témže smyslu prohlásil za magistrát i pan Jindřich Vadas: „Z psaní císařovny jsme srozuměli smysl císařské majestátnosti Paní, Paní naší nejmilostivější stran odeslaného k nám Tovaryšstva; její nejpobožnější vůli všichni povinně uposlechnouti soudíme, otce pak Tovaryšstva, z jejichžto škol mládež jako kvítkové ze zahrádky nějaké vychází, radostnou myslí přijímáme.“ Dva dny nato byla vydána pod pečetí magistrátní úřední publikace, ve které otcové Tovaryšstva v právo společnosti a města byli přijati. Zároveň však připojena jest klausule, aby jesuité zakoupením nějakého bydliště sami o své sídlo se postarali „neboť žádné místo obecní v městě se nenachází, jež by k vystavění koleje sloužití mohlo mimo domů sousedských.“ Jest tudíž den 23. května 1636 právním počátkem jesuitů v Hradci Králové.

Rozhodnutím magistrátu připadla ovšem veškerá ubikační starost na P. Kravařského. Jesuitům sice patřil již odkázaný dům Oppersdorfský, ale byl příliš nevhodný pro vybudování koleje a kostela. V úvahu přicházel zpustošený minoritský kostel sv. Jana Křtitele, jež roku 1423 Žižka spolu s monumentálním klášterem pobořil (v místech dnešních Hradních kasáren). Leč ani toto místo Kravařskému se nezamlouvalo a kromě toho reklamovali je pro sebe minorité, roku 1622 do Hradce opět uvedení. Konečně rozhodli se jesuité pro devět domů (podle jiného počítání bylo domů jedenáct) vedle sebe na náměstí stojících, jež až na dva byly úplně opuštěny, dveří, oken i stropů



Čelo rynku
města Hradce Králové
r. 1780.

zbaveny a plny hnoje a smetí. Začalo nové vyjednávání, které příznivě skončilo. Švenda poznamenává: „Přednesla se ta věc magistrátu; a když města sousedé skrze vojsko do největší chudoby přivedeni byli a sotva v těch letech způsob se nalézti mohl, jenž by naděje činil k opravení těch domů, ano k obávání bylo, aby i prostřední zdi nespadnouce, větší zpustnost nezpůsobily: zavřel magistrát raději je Tovaryšstvu propůjčiti, než k zkáze poslední jich zanechat. Spolu k povolení přiložil, aby se s těmi, jimž by ty domy jakýmkoliv způsobem patřily, koupě smluvila”. (Švenda l. c. 273.) Jesuité ještě roku 1636 zakoupili tři domy, z nichž jeden, t. zv. Vodičkovský, náležel paní Zuzaně, vdově po Lukáši Škornicovi Balbínovi z Vorličné, matce slavného Bohuslava Balbína, který právě tehdy, dokončiv studia v Olomouci, vstoupil do jezuitského noviciátu v Brně. (Wydra: Leben Bohuslaw Aloys Balbins, viz překlad v této knížce.). Ostatní domy byly přikoupeny během dvou let. Poměrně nízká cena 5278 zlatých za celý objekt dává vytušiti desolátní a znehodnocený stav budov. Jesuité ihned začali svrchovaně nutné zabezpečovací opravy, které si vyžádaly velkého nákladu, avšak proměnily zříceniny opět v obydlí, do něhož se přistěhovalo prvních pět jezuitů královéhradeckých v čele se superiorem P. Adamem Kravařským. Byla zřízena prozatímní kaple, zasvěcená sv. Ignáci, v níž na jeho svátek 31. července byla slavnostními bohoslužbami residence inaugurována. Kázal velmi nadšeně P. Kravařský a jeho řeči i slavné mši svaté zúčastnil se celý magistrát s radními, kteří všichni potom byli pohoštěni přátelským obědem.

Jesuité, jsouce skutečnými nositeli kultury, všude, kde zakotvili, pamatovali na zřízení škol. V Hradci již v srpnu 1636 otevřeli první třídu latinské školy, v níž koncem listopadu měli již sto žáků. Ostatní třídy byly postupně doplňovány. Již roku 1639 učí se v pěti třídách se dvěma sty žáky. Roku 1637 v neděli po Zjevení Páně předvedli v jazyku českém studenti královéhradečtí první náboženskou hru vánoční v kostele sv. Antonína na Slezském Předměstí a založili studentskou mariánskou družinu, jež byla 10. června 1638 v Římě slavnostně potvrzena a k Prvotní družině přivtělena. Později byla v Hradci zřízena i česká mariánská družina pro širší vrstvy obyvatelstva. (1648.)

Z utěšené činnosti byli jesuité královéhradečtí nemile vyrušeni útekem za vpádu Bannerova r. 1639. Tlupy švédské zle si zařádily v jezuitské residenci: dveře, stoly, postele polámali, z kaple učinili vězení, vše vyházeli a co mělo cenu, rozkradli. Čtyři zadní domy byly úplně zbořeny, na předních dvou střechy a stropy spáleny, takže jesuité vrátivše se roku 1640 z vyhnanství, dočasně se usadili v cizím domě. Musily býti konány nové opravy a tím si vysvětlíme krátké přerušení škol, jakož i to, že s úplným gymnasiem shledáváme se až roku 1642. Téhož roku residence byla povýšena na kolej, představený však dosud měl titul superior.

Páter Kravařský, jehož nutno nazvati duchovním tvůrcem a otcem jezuitů královéhradeckých, po vysilující práci rozloučil se se svým

působíštěm r. 1644 a odebral se do Prahy ke sv. Mikuláši na Malé Straně. Veliký tento misionář, který ve své autobiografii udává, že na svých misích 32.500 duší přivedl do lůna katol. církve, zemřel roku 1660.

Třetí jeho nástupce P. František Bergmans generálem jesuitů v Římě P. Mutiem Vitelleschi byl r. 1646 prohlášen za prvního *rektora* koleje královéhradecké. Zároveň při ní zřízen studentský seminář pod ochranou sv. Václava a sv. Františka Xaverského, to jest konvikt, v němž chudí, ale nadaní gymnasisté měli zdarma byt, stravu i všechny studijní potřeby. Počet chudých seminaristů býval 30 až 45 ročně. Ústav tento byl pravým požehnáním pro zbědované měšťanstvo, jež sotva by bylo nalezlo hmotných prostředků na výživu a studium svých synků. Je nutno zdůrazniti tuto tak často přezíranou charitativně-kulturní činnost Tovaryšstva, jež tisícům chudých studentů v našich zemích umožnilo vzdělání a zajistilo existenci. Kromě chudých byli ovšem také za plat přijímáni na výchovu do semináře šlechtičtí a zámožní synkové. Jest velmi zajímavé, že seminaristé vedle povinných gymnasijních předmětů byli v pozdějších dobách ještě vzděláváni ve francouzštině a ve sportu (šerm, tanec, jízda na koni). Ba dokonce byly konány veřejné sportovní produkce, t. zv. exercitia nobilium.

Když válečné vřavy utichly, vzmáhala se hradecká kolej utěšeným rozvojem. Širokého významu nabyla zvláště od roku 1664, kdy v Hradci Králové na návrh arcibiskupa Harracha erekční bullou papeže Alexandra VII. ze dne 10. listopadu založeno bylo biskupství a prvním biskupem stal se Matouš Ferdinand Zoubek (Sobek) z Bielenberka. Studenti koleje uvítali prvního biskupa 29. července 1665 latinsky a česky psanou scénou: Zasnoubení pravé víry. — Jesuité byli horlivými spolupracovníky a rádci královéhradeckých biskupů, jež provázeli na visitačních cestách jako neúnavní misionáři. Velmi důležitou okolností pro novou diecési bylo založení residence košumberské na Chlumku u Luže roku 1678 a několika jiných menších misionářských stanic venkovských, náležejících ke koleji královéhradecké. Kolej v Kutné Hoře založená již 1626 a residence v Golčově Jeníkově z roku 1657 patřily tehdy ještě k území arcidiecése pražské.

Rozkvět jesuitů královéhradeckých projevil se v novém přebudování jejich sídla. Roku 1654 z odkazu Kašpara Grama, pána na Potštejně, Vamberku a Kostelci nad Orlicí a jeho syna Kamila bylo započato se stavbou kostela Panny Marie, jenž po 12 letech byl dokončen. Roku 1655 založena kaple sv. Josefa pro Mariánskou družinu měšťanů. Roku 1671 odhodlali se jesuité ke stavbě nové budovy kolejní na místě domů starých. Monumentální dílo s počátku rychle rostlo, avšak brzy došlo k dlouhým neshodám s obcí o jesuitský pivovar, zvláště roku 1674 a 1678, čímž stavba se zdržovala. Zatím jesuitské školy bývaly překládány do některých městských domů. Teprve roku 1703 byla celá kolejní i gymnasijní budova pokryta střechou a uvnitř tak upravena, že na den svatého Aloisia, dne 21. června 1704, mohly býti

školy do nového domu důstojně přeneseny. Po slavných bohoslužbách, k nimž ubírala se každá třída v průvodu, nesouc obraz svého patrona, byla nová budova posvěcena. Den nato sehráli studenti na počest magistrátu divadlo o patriarchu Jakobovi, jež trvalo pět hodin. Za to odvděčil se jim magistrát darem 100 zlatých, věnovaných na knihy. Pět let později přestěhoval se do nové budovy i seminář. —

Druhá polovina 18. století přinesla královéhradeckým jesuitům několikrát válečné vyrušení; ba dokonce roku 1762 utrpěla kolej i kostel ohromnou škodu požárem, založeným tlupou pruských vojáků. V kostele vše bylo zničeno, toliko jediný oltář sv. Ignáce zůstal bez pohromy. Poškozené budovy byly opět nákladně opraveny a kostel roku 1766 znovu posvěcen.

Leč již tehdy téměř po celé Evropě plál daleko horší požár nevraživosti vůči jesuitům, neohroženým to bojovníkům proti nevěrecké filosofii, z níž ponenáhlu rojila se hesla revoluce. Jesuité byli nerozborným šikem, stmeleným přísnou autoritou a ničícím hlubokou svou vědou mělčiny racionalismu. Proto byli nenáviděni. Se všech stran vzdula se bouře proti jesuitům, rozdmychaná Portugalskem a panujícími burbonskými rody, jež dosáhla svého cíle zrušením řádu roku 1773. Teprve roku 1814 byl řád znovu obnoven, ale bývalého rozkvětu již v našich zemích nedosáhl.

V Hradci Králové byla zabráná jezuitská kolej dne 16. října 1773. Jesuitům bylo nařízeno, aby odsloužili toho dne časně ráno všechny mše svaté a kostel aby v 7 hodin zavřeli. Když lidé, jichž se sešlo velmi mnoho — bylať sobota, den trhu na náměstí — musili z kostela odejít, nastal srdcervoucí pláč a nářek. Šestičlenná komise oznámila 26 jesuitům královéhradeckým, shromážděným v refektáři, že jejich kolej se zrušuje a řád rozpouští. Po tomto úředním aktu zasedli komisaři k obědu, aby — jak Švenda ne bez ironie poznamenává — dojedli zbytky pozůstalé po jesuitech. Patres musili odložití řeholní šat. Každý bez rozdílu obdržel 100 zlatých na nový kněžský talár a 16 zlatých měsíčně na stravu; fráteri dostali 48 zlatých jednou pro vždy. Všechny statky, které koleji náležely, byly zabráný. Švenda vtipně podotýká, že na všech statcích jezuitských, kde před tím jenom písař od koleje placený neb nějaký správčík býval, ihned „páni vrchní, důchodní, kontribuční a k nim kontroloři v hojném počtu zřízení a usazení byli!!“ (Solař, 504.) Dne 18. října byla konána veřejná licitace, která nešetřila ani cenných a uměleckých předmětů. Ceny byly přímo směšně nízké, horlivost komisařů přímo rekovná: i skoby ze zdí byly vylámány k prodeji, dvířka od kamen i věžní hodiny vydraženy. Avšak zatím co se v popředí za zvuku bubnů prodávalo a dražilo, vzadu v tichosti — se kradlo... Roku 1775 přeměněna jezuitská kolej v kasárny. Latinské školy královéhradecké, jejichž dosavadní exjesuitští učitelé byli uznáni guberniem, trvaly dále, byly však podřízeny zemskému školnímu direktoriu. Po vymření bývalých členů Tovaryšstva byli na hradecké gymnasium dosazováni postupně učitelé světští. —



Kostel Panny Marie a věž zvaná Kropáčka v Hradci Králové v r. 1906.

Tak zanikla slavná hradecká kolej Societatis Jesu, proti níž dnešní residence, o Vánocích r. 1900 biskupem Brynychem uskutečněná, jest pouhým stínem. Ale nezanikla zásluha její! Jest třeba upřímně doznati, že dnešní hradecké gymnasium jest vzácným dílem a odkazem jesuitů!

Ve vzpomínkových dnech jubilea královéhradeckého lépe než jindy pochopili jsme poctivá slova německého protestantského pedagoga Františka Pfalce, napsaná již před padesáti lety o zásluhách Tovaryšstva ve školství: „Jako v zrcadle spatřujeme ve školním regulativu Tovaryšstva na každé stránce základní tahy nynější školní *organisace* a školní *discipliny*. Žasneme nad tím, s jakou vážností, přísností a vytrvalostí podjali se jesuité od počátku školství a výchovy a chápeme, proč svým výsledkem státní a městské školství 16. a 17. století daleko předstihli. Usiluje-li stát v 18. a ještě spíše v 19. století o zvelebení školství vždy více a přísněji, blíží se čím dále, tím hlouběji ke vzoru jesuitů.” (Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik, Lipsko, 1880, sešit 7.) —

III.

A na konec této historické črty budiž mi dovolena malá poznámka: Jesuité na poli kulturním zasloužili se úžasně o Hradec Králové. A dosud jim to splaceno nebylo! Výkvět českých jesuitů, rodák královéhradecký, jehož literární zásluhy čím dále tím více se dnes docenují, Bohuslav Balbín, již plných šedesátšest let čeká na uskutečnění pomníku v Hradci Králové...! Roku 1870 zrodila se tato myšlenka a doposud není tu nic, než model sochaře Strachovského, nějaký kapitál a vzpomínka na slova svolání, vydaného přípravným výborem v listopadu 1879. Dnes zní to skoro jako výčitka a odsouzení naší lhostejnosti, když čteme tuto výzvu: „... Pročž trváme na tom, že radostně vítáno bude ve krajích českých usnesení městského zastupitelstva zdejšího, by velkému rodáku královéhradeckému, historickému badateli velepilnému, milovníku a chvalořečníku jazyka mateřského vroucímu, z úcty a vděčnosti za hojné práce a ctnosti jeho vlastenecké postaven byl u nás pomník ceny umělecké. Jsme tím povinni dávným buditelům a učitelům národa, jsme tím povinni pokolením příštím, sobě i věci národní, by nebylo vytýkáno nám, že nedbali jsme těch, kteří pracovali pro budoucnost, než bylo nás. Bez minulosti nebylo by a není budoucnosti...” (Z svolání roku 1879.)

Balbínův pomník podle intencí našich předků měl býti nejenom projevem hrdosti Hradečanů nad slavným spolurodákem, nýbrž i výmluvným hlasatelem upřímného vlastenectví podle Balbínových slov, jež mají býti do pomníku vtesána: „Větším zločincem jest ten, kdo zradil vlast, než ten kdo zabil svou matku.” Nebylo by již jednou záhodno uskutečněním Balbínova pomníku ukázati, že si vážíme pietně odkazů svých předků a že jsme dosud nezapomněli, co je to vděčnost a vlastenecká povinnost?!

Dr. Čeněk Tomáško:

P. STANISLAV VYDRA, OZDOBA
JESUITSKÉHO GYMNASIA V HRADCI KRÁLOVÉ.

V jubilejním almanachu, vydaném u příležitosti gymnasijských oslav v Hradci Králové roku 1936, profesor Bohdan Dobiáš na stránce 33. takto charakterisuje jesuitskou epochu královéhradeckého gymnasia: „Duch a směr jesuitské školy byl cizí českému národu. Nesmíme také zapomínati, že z jesuitské koleje vycházel do města a do širého okolí pověstný Koniáš, který spálil tisíce vzácných českých knih, jež byly denním chlebem našich předků.“ Myšlenku tuto opakuje též autor v „Kraji královéhradeckém“ ze dne 26. září 1936, kde na str. 7. píše: „Z koleje hradecké vycházel do města i širého okolí palič českých knih Antonín Koniáš a v tomto duchu byli vychováváni všichni žáci.“*)

Na tyto dvě věty profesora Bohdana Dobiáše neznám lepší a výmluvnější odpovědi než poukázati na odchovance jesuitského hradeckého gymnasia, člena jesuitského řádu a rodáka královéhradeckého P. Dr. Stanislava Vydra T. J.

*) Otázku Koniášovu probírá stručně, ale obsažně universitní profesor theologické fakulty v Olomouci Dr. Augustin Neumann ve stati „Nepravdy o době t. zv. Temna“ (Historické přednášky, str. 270-271). Praví: „... V první řadě jest to misionář P. Koniáš (1691—1760). Původcem hrůzostrašných zpráv o tomto jesuitovi jest zednář F. M. Pelzel, jenž dle Koniášova elogia poprvé vynesl na povrch zprávu o 60.000 spálených knih. Poukaz na to, že autorem elogia jest jesuita, nestačí, neboť v elogiu není vůbec žádné řeči o 60.000, nýbrž o 30.000, což jest zajisté rozdíl. Kromě toho jest z Koniášova „Klíče“ známo, že misionář tento nevěnoval pouze pozornost knihám českým, nýbrž i německým, francouzským a latinským, takže počet českých knih jím postižených mohl se páčiti nejvýše na 15.000. Při tom dlužno zvláště zdůrazniti, že mezi závadné knihy počítal Koniáš knihy většinou bezcenné, jako snáře, zažehnávání, pověrečné modlitby, zatím co cenné knihy i nekatolické za proskribované neprohlášoval. Katolíkům velmi málo nakloněný profesor literárních dějin Vlček nemohl se proto zdržeti podivu, že „právě při knihách od první do poslední stránky s proti-reformací naprosto neslučitelných, jako na př. Komenského Labyrint, Chelčického Postila a Sít víry uvádí se několik málo míst závadných.“ Mocné slovo mají zde i bývalí knihovníci pražské university Hanuš a Truhlář. Hanuš dokázal (Č. Č. M., 1863), že Koniášem spálených šedesát tisíc knih jest prostě nemožností. Při tom právě naopak dokázal, že Koniáš si získal velikých zásluh o českou literaturu, neboť literárně cenná díla neničil, nýbrž je uschoval v různých kolejích, odkud většinou přešla do pražské universitní bibliotéky. Hanušův článek byl tak působivým, že dokonce i zednář Svátek (Panování Josefa I. a Karla VI, str. 284—285) na jeho vývody přistoupil a konstatoval, kterak „badáním Hanušovým jest tudíž působení misionáře Koniáše ve mnohém v příznivější světlo postaveno, než v jakém se do r. 1863 na muže toho hledělo.“

Připomeňme si v krátkosti jeho životopis a pozorujme, v jakém *duchu a směru* na jesuitské škole hradecké pro celý svůj život byl vychován!

Stanislav Vydra jest jedním z těch velikánů národních, na něž se nevděčně a nespravedlivě zapomíná. Antonín Rybička, který roku 1883 publikoval dílo: „Přední křisitelé národa českého“, takto smýšlí o Vydrovi: „... Avšak až po tu chvíli málo sobě všímáno u nás tohoto vzácného, ano ve svém způsobu snad jediného vlastimila. Ovšem co samé literární činnosti se týče, zůstává on za mnohým ze svých vrstevníků; avšak hledíc k působení vlasteneckému a platným jeho účinkům, Vydra vyniká nad ně v nejednom způsobu a pročež toho zasluhuje, aby památka jména jeho na světlo vynesena a jiným k povzbuzení a následování trvale byla zachována.“ (Přední křisitelé, str. 40.)

Rodištěm Vydrovým je Hradec Králové, kde spatřil světlo světa dne 13. listopadu roku 1741, tedy na svátek Stanislava Kostky, po němž dostalo se mu křestního jména. Otec slul Karel František; byl obecním syndikem, později městským radním a požíval mezi králo-

K tomu přistupuje i mínění universitního knihovníka pražského Dra Truhláře, jenž nepokrytě prohlásil, že kdyby nebylo jesuitů, že by dnes český národ neměl Husovy postily . . . K těmto starším výrokům o Koniášovi nutno připojiti ještě nejnovější výsledky badání z konsistorního archivu v Hradci Králové, tedy z diecése, v níž Koniáš nejvíce působil a která jest rozkřičena Jiráskovým „Temnem“. Podle přesně vedených záznamů konsistorních Koniáš pálil pouze dvakrát knihy a to vždy se svolením konsistoře (1728 a 1731). Tázal se, poněvadž vládní nařízení to poroučelo. Protože konsistoř mu nebyla příliš nakloněna, jest vyloučeno, že by si býval dovolil bez povolení konsistoře a tedy i proti státním předpisům zničiti nekatolické knihy na vlastní zodpovědnost. Z toho pak jest nejlépe viděti nemožnost 60.000 spálených knih, jež přece za dvakrát nemohl spáliti! Po roce 1732 pak se nesměly knihy vůbec ničiti, nýbrž měly se odváděti děkanům (vikářům), kteří je posílali konsistoři. A tu se z předmluvy „Kázání“ P. Vydry, exjesuity a buditele, dovídáme, že Koniáš ukládal zabavené knihy ve své královéhradecké koleji, odkud je tajně vynášel a nekatolíkům rozdával — topič hradecké koleje . . .! Tedy Koniáš *nevědomky* sbíral nekatolické knihy pro tajné protestanty! Některé z těchto knih se podnes zachovaly v Hradci Králové (biskupská, seminární a kapitolní knihovna), neboť po zrušení řádu si biskup vybojoval knihovnu pro sebe a pro své kněžstvo. — Oním podloudným dílem topiče královéhradecké koleje jest vyvrácen jiný klep, že totiž kněžstvo nejprve knihy zabavovalo a pak prý je nekatolíkům pod rukou prodávalo . . .“ (Dr Neumann l. c.) —

K tomu dlužno ještě podotknouti: Vydra ve zmíněné předmluvě pln rozhořčení odmítá výtku, jako by úpadek českého jazyka byl způsoben Koniášem nebo jinými jesuity. Praví na str. XIII.: „Nemohuť se dosti nad tím obdiviti, kterak mnozí učení a rozsáhlí spisovatelé českých příběhů neustále na onoho nábožného a učeného muže Koniáše sočiti mohou, že by českou řeč pobráním a spálením mnohých kněh byl zlehčil, odkud Čechové málo mají, z čeho by se ušlechtilé češtině učití mohli.“ Naopak poukazuje Vydra, že jesuité šířili české knihy; i jeho kniha má býti přírůstkem k české jesuitské literatuře. Vyjadřuje to slovy na str. XIV.: „Dejme však tomu, že mnoho ozdobnou češtinou sepsaných kněh, kacířstvím zapáchajících, od Koniáše a jiných jeho spolutovaryšů (jak pravda jest) zhubeno bylo; zdaliž ale jiných nábožných a *výborně česky složených* jim nevynahradili? Taková jsou písma Šturmova, Scipionova (Vojtěch Šebastián Berlička S. J., pozn. pis.), Konstancova, Šteyerova, Martinecova a mnoho jiných. K těmto svým v Kristu nejmilejším bratrům se přitovaryšili, a jak oni vlastencům nápomocen býti, touto svou prací jediné vyhledávám . . .“ (Vydra l. c.)

véhradeckými občany veliké vážnosti. Matka jmenovala se Terezie, rozená Umlaufová. Stanislav měl dva bratry, staršího Ignáce, jenž později rovněž vstoupil do Tovaryšstva jesuitů, a mladšího Jana, který byl taxátorem a expeditorem u magistrátu královéhradeckého. Malý hoch záhy projevoval neobyčejné nadání a tak po elementárním vzdělání, jehož se mu dostalo domácím učitelem, již osmiletý vstoupil do první třídy královéhradeckého jezuitského gymnasia. Vzdělanost a otcovská laskavost řádových profesorů, na něž Vydra později vděčně vzpomínal, zapůsobila tak mocně na vnímavou duši mladého studenta, že se rozhodl pro stav řeholní v Tovaryšstvu Ježíšově. Dne 27. října 1757 po absolvovaných gymnasijských studiích začal dvouletý noviciát v Brně, potom byl poslán do Klatov, až konečně odebral se do Prahy, aby se oddal studiím filosofickým. Již v té době projevoval se jeho neobyčejný talent pro matematiku, k níž přilnul celým srdcem. Se stejnou však horlivostí věnoval se klasické filologii. Avšak především rozdmýchoval ve svém srdci plamének, zažehnutý již na královéhradeckém jezuitském gymnasiu — totiž lásku k matěřské řeči, české literatuře a k národním dějinám, čerpanou ze spisů jesuity Bohuslava Balbína.

Po skončených studiích filosofických působil krátce jako profesor na jezuitském gymnasiu v Jičíně. Avšak již roku 1766 slavný hvězdář, matematik a fysik, tvůrce a budovatel Klementinské pražské hvězdárny, zakladatel fysického universitního kabinetu, universitní profesor, jesuita Josef Stepling, povolal si bystrého a nadaného Stanislava Vydru do Prahy za svého adjunkta při hvězdářských pozorováních. Vydra setrval v tomto úřadě plných pět let, při čemž zároveň studoval theologii a navštěvoval universitní přednášky matematické, jež konal jesuita P. Jan Tesánek.

Roku 1769 byl Stanislav Vydra vysvěcen na kněze a po krátkém pobytu v Jičíně byl povolán do Vilémova u Čáslavě, aby zastupoval tamního nemocného faráře Jana Rubricia. Často působil i v blízkém Golčově Jeníkově, kde byla jezuitská residence. Doba strávená v této duchovní správě je nehynoucí slávou kněžské Vydrovy obětavosti. Vypukl totiž tehdy mor, který bezlítostně kosil své oběti. Vydra neustále byl volán k nemocným a umírajícím, musil se starati o pohřby mrtvých i ujímati se pozůstalých a hladovějících ubožáků. Nedbal nebezpečí vlastního života; pln horlivosti a nezištné lásky těšil, léčil, pomáhal duchovně i hmotně, takže lid jej jinak nenazýval nežli strážným andělem a svým dobrodincem. Ačkoliv byl v neustálém styku s nemocnými a umírajícími, ku podivu, byl uchráněn od veškeré nákazy a ani nezastonal. — Josef Jungmann v posmrtné vzpomínce na Vydru, kterou vydal roku 1808 v „Českém Hlasateli“ (díl I., 3. roční běh) pod názvem: „Elegie na smrt velikého vlastence“, líčí Vydrovo vilémovské působení takto:

Strastný mor své strásal křídlo černé
nad tou smutnou planinou;

pastýř padl, mřelo stádo věrné,
sbírala smrt kořist svou.

Kdo se ujme stáda zsiřelého,
kdo ty mrtvé pochová?
Který Kurcij nedbav žití svého
v jámu smrti život dá . . . ?

• Vydra, Vydra k stádu směle těže,
chce se ztratit za jiné,
avšak dobrý Anděl jeho střeže:
Vydra v smrti nezhyne!

Leč profesor Stepling brzy postrádal nejen Vydrovy vědecké spolupráce, nýbrž i jeho přátelství. Proto všemožně se vynasnažoval, aby nadaný učenec z venkovského úkrytu byl povolán na universitní stolicí. Přání Steplingovo se vyplnilo a Vydra byl dnem 1. listopadu 1772 ustanoven profesorem matematiky na filosofické fakultě university pražské.

Dne 5. října 1773 řád jezuitský byl zrušen. Byla to rána, jež našeho Vydra zasáhla na nejcitlivějším místě jeho srdce. Zrušení řádu pokládal za největší neštěstí, které ho kdy v životě stihlo; prohlašoval, že zůstal jesuitou i po zrušení řádu, i když nesmí již nositi řádový oděv. Ano v odstranění jesuitů, kteří byli téměř ztělesněním autority a pořádku, Vydra viděl jednu ze základních příčin krvavé a rozvratné revoluce francouzské. V důsledku prováděcího nařízení měli se všichni jesuité, zastávající učitelský úřad na universitě, své funkce vzdáti. Leč vynikající oba učenci jesuitští, jak Stepling tak i Vydra, byli vládním rozhodnutím ponecháni na svých místech, poněvadž nebylo možno naléztí rovnocenné náhrady.

Tehdy — na sklonku vlády Marie Terezie a zvláště za Josefa II., kdy pronikavá germanisace všude se tlačila a dusila klíčící národní probuzení — ukázal se universitní profesor Vydra jako pravý „cordatus Bohemus“, jenž svým vlasteneckým cítěním a národním optimismem daleko převyšuje Dobrovského i Pelcla. Vydra působil na své universitní posluchače mocněji a účinněji než kterýkoliv buditelský literát na své čtenáře. Vliv Vydrův na universitě v době tak rozhodující, kdy se jednalo o existenci českého jazyka, oceňuje literární historik Bačkovský takto: „Poněmčující doba císaře Josefa II. (1780—1790) nebyla přízniva snahám českých vlastenců. Censury knih nebylo se sice příliš obávat, ale v každém jiném směru vláda, z největší části již poněmčená, bděla velmi ostražitě, aby snahy národnostní se nevzmohly, ba také latině bylo ustoupiti před němčinou ze síní vysokých škol pražských. Avšak, ačkoliv profesori nepřednášeli tu česky, přece někteří z nich dávali na jevo přízeň svou k zemi a národu českému a účinkovali v té příčině blahodárně na své po-

sluchače, což zvláště jest říci o profesoru Stanislavu Vydrovi.“ (Zevrubné dějiny českého písemnictví doby nové, str. 279-280). — Když dne 29. listopadu roku 1888 rektor pražské university matematik Dr. F. J. Studnička pronášel slavnostní řeč, pokládal za povinnost veřejně prohlásiti: „Bez vlasteneckého učitele Vydry neměli bychom patriarchy nové literatury české, jakož dovozuje V. Zelený v důkladném svém životopise Josefa Jungmanna; a tento vděčný žák Jungmann sám to vyznává, chovaje v nehynoucí paměti učitele svého, o němž praví, že byl „dobrý jak jich málo v světě, člověk, pěstoun, kněz a Čech.“ (Bohatýrové ducha, Praha 1898, str. 202.) Nevychoval nám Vydra toliko Jungmanna; celá řada našich národních velikánů a buditelů v posledních desetiletích 18. a v první polovici 19. století těžila z vlasteneckého citění, jež jim Vydra v srdcích vypěstoval jako jejich profesor, anebo aspoň posiloval jako vzácný přítel. Vzpomeňme Jana Nejedlého, skladatele „Ody“ na Vydru, dále Vojtěcha Nejedlého, Šebestiána Hněvkovského, Jana Josefa Rulíka, Aleše Vincence Pařízka, Antonína Marka, Jana Jindřicha Marka, Antonína Josefa Zimy, Josefa Liboslava Zieglera, Matěje Josefa Sychry, Josefa Miloslava Rautenkrance, Karla Ignáce Tháma, Václava Matěje Krameria, Jana Hýbla a jiných. Toť buď žáci, anebo přátelé Vydrovi! Vydra sice obohatil českou literaturu jen velmi malým počtem spisů, avšak vykonal daleko záslušnější, významnější a cennější věc: vychoval anebo rozněcoval nám vynikající probuzenecké literáty.

Dne 18. prosince roku 1904 ve slavnostní řeči, vzpomínající stého výročí Vydrovy smrti, řečník Fr. Žundálek takto líčí Vydrovo vlastenecké působení: Vydra užíval každé příležitosti, aby mládež domácí povzbudil k lásce a vzdělání řeči i národnosti české; proto ukazoval ohnivými slovy, jak svatou jest povinností milovati vlast i jazyk svůj a pečovati o jeho zachování. Ukazoval k bohatosti a a ohebnosti řeči české, srovnáváje ji s jinými jazyky románskými a germánskými, ano rozhněval se nemálo, když slyšel nebo se dočetl, že se jiný jazyk na újmu našeho rozšiřuje. Také nemálo se horšil na Dobrovského, Ungara a Pelzla, kteří tehdaž jazyk český pokládali již za mrtvý, ano hlásával to zřejmě svým posluchačům a přátelům, že ani sami svatí dědicové čeští toho nedopustí, aby jazyk tak vzácný, bohatý, vzdělaný a starožitný, aby náš jazyk svatováclavský měl zahynouti a býti vytištěn naprosto jazykem cizím. Domníval se pevně, že řeč naše zase ožije a rozšíří se tak, jako to bývalo za císaře Karla IV. a Rudolfa II., kdy jazyk náš měl zlatý věk. Avšak nejenom slovy rozněcoval svoje posluchače, nýbrž i skutky se jim hleděl zavděčiti. Poskytovalť chudším hmotných podpor, nejčastěji tajně, ano dva dokonce vzal si k sobě na byt, aby jim ulehčil boj o život. Studenty nabádal vždy k pilnosti a to nejen k vlastnímu jich prospěchu, nýbrž ukazoval k tomu, že právě tím prospějí nejvíce své vlasti. „Budme pamětlivi“, volal jedenkrát, „že jste Čechové, o kterých v jedné nebo druhé řeči dokázal Julius Solimanus, Ital, druhdy na

této akademii profesor řečnictví a filosofie, že jsou nejschopnějšími i ve vědách nejobtížnějších." (Vlast, XXII, 2, 138-9).

Stanislav Vydra byl jedním z nejpilnějších a nejnadanějších členů „Slovníkářské společnosti vlastimilovných mužů“, kteří v letech 1786-1788 konali pilné přípravy k sepsání a vydání velkého německo-českého slovníku. Leč nedůvěřivá a germanisující vídeňská vláda společnost zakázala a rozpustila, ježto se jí zdála býti politicky podezřelou.

Roku 1784 vydal Josef II. nařízení, že universitní přednášky nemají se již konati jako dříve latinsky, nýbrž výhradně jen německy. Velmi nerad a pouze z donucení podroboval se Vydra rozkazu. Zároveň však chtěje dokázati, že i jazyka českého možno použití k vědeckým pracím, započal dne 27. června 1802 psáti vědecké dílo "Počátkové aritmetiky". A když brzy na to oslepl, neustal od zahájené práce, nýbrž denně s houževnatou horlivostí po několik hodin diktoval myšlenky, jež nejmilejší jeho dva žáci Josef Liboslav Ziegler a Innocenc Doležal psali. Dílo (254 strany) vydal po Vydrově smrti r. 1806 jeho nástupce na stoličce universitní, profesor Josef Ladislav Jandera, člen řádu premonstrátů na Strahově a bývalý Vydrův posluchač. V předmluvě praví profesor Jandera: „I zdaž by možné bylo, aby vlastenec tak horlivý jazyka svého mateřského sobě nevšímal a nevážil? Bylť jest jazyka českého tak milovný, že i k hněvivosti se popudil, slyše, an jazyk německý v Čechách se šíří nebo k jazyku českému v dokonalosti se přirovnává. Povinností jsa obvinut matematické učení žákům svým v německém jazyku přednášeti a tím se s vlastní svou smířiti chtěl, že umyslíl počátky všeho matematického umění v jazyku vlasteneckém vydati . . ." (Počátkové aritmetiky; předmluva.)

Kromě českého zmíněného vědeckého díla napsal roku 1778 latinsky dějiny matematiky v Čechách a na Moravě, roku 1788 německy psané: „These z geometrie" a r. 1795 rovněž v německé řeči: „These z mechaniky", jakožto studijní příručky pro univ. posluchače.

Strhující vliv Vydrův na studující českou mládež zůstal by nám nevysvětlitelnou záhadou, kdybychom si neuvědomili, že Vydra byl neobyčejně nadaným řečníkem. Po dlouhou řadu let každou sobotu odpoledne konal akademikům dobrovolné a neplacené promluvy, v nichž rozhňoval mladé duše pro vyšší ideály. Vědělť dobře, že kultura rozumu bez kultury srdce jest spíše zhoubou než prospěchem národa. K těmto přednáškám, v nichž nemluvil profesor k žákům, nýbrž duchovní otec k synům, přicházel vždy oděn v kněžský talár. V přeplněné posluchárně plynul, zvučel, burácel Vydrův hlas a vstěpoval do duší budoucí české inteligence hluboké pravdy náboženské i mravní. Při těchto nepovinných sobotních přednáškách necítil se Vydra vázán státními předpisy, jako za učitelskou katedrou a proto často, upouštěje od latiny nebo němčiny, v libozvučné mateřštině uvolňoval hráze mohutnému přílivu vlasteneckého citění



P. Stanislaus Wydra S.J.

D^r Phil. et

prof. matheseos Pragae

Nat: Reginae hradecii 17¹³/_{II} 41.

Mort: Pragae 18³/_{II} 04.

Elementa
Euclidis

a národního přesvědčení. Bohužel nezachovala se nám některá z jeho řečí ke studentům: mluvíval totiž bez poznámek, tak jak srdce přenášelo mu slova na rty. Avšak o řečnickém talentu a způsobu jeho promluv dokonale nás poučuje svazek kázání svátečních, vydaný roku 1799 v Praze u Jana Hertla. Jsou to jadrná a svérázná kázání, prozářená teplem nadšené duše Vydrovy, která neznala krásnějších ideálů než Boha a vlast. Sloh jejich jest plynňý, čistý a pěkně zpracovaný. Obsah kázání je velmi často zkrášlen vzpomínkami čerpanými z českých dějin národních. Představme si Vydru, jak zvukným hlasem, pln svatého nadšení, s očima k nebi pozdviženýma, volá v kázání, konaném na den sv. Vojtěcha roku 1792 — tedy v době trvající josefinské germanisace — ve svatovojtěšském kostele v Praze: „Svatý Vojtěše, jenž jsi v jazyku tom kázal, kterým já dnes svým vlastencům káži, rač jazyk můj zostřiti a jejich srdce obměkčiti, aby oni pozorněji a užitečněji mne poslechli, nežli tvého času Čechové tebe, a tak bys na nich většího zalíbení, nežli někdy na oněch, měl, kteří tvému pastýřskému napomínání sluchu svého popřáti nechtěli . . .” (Svazek kázání svátečních, str. 38.)

Není divu, že katolicky ryzí a vlastenecky neohrožená kázání Vydrova vzbudila nelibou pozornost protestantsko-germanisujících činitelů. Hned na první Vydrovo veřejné české kázání pražské, konané u sv. Haštala roku 1782 vrhli se s fanatickou nenávisť. Sám Vydra se o tom zmiňuje v předmluvě ke kázáním. Způsob, jakým to činí, ukazuje krásný rys Vydrovy povahy: neodplácel zlé zlým. Práví tam: „... Památné jest ono kázání, z ohledu jistého tovaryšstva kazatelůtepcův, ano v tu dobu povstalo, a mou, jedině pro Boha předsevzatou práci, v tištěných německých listech zbičovalo, neboť dalo svému vypracování tento nápis: Geissel der Prediger, Bič kazatelův. Vůdce tohoto shromáždění slul „Perho”; kdo onen byl a proč se na hlasatele slova Božího, by jich tepati mohl, ozbrojil, já věděti nechci. Toto nicméně mně dovoleno bude říci, že již samé jméno jeho málo zdvořilosti čtenáři připovídalo; on chtěl-li svým tepáním daremných kazatelův napravit, prostředku neslušného se uchopil, jistotně kazatelův Pražských srdce od sebe a posluchačův od slyšení jich odvrátil. Z jaké příčiny ode mne začíti, a mne (ačkoliv jakž takž mírně) tejrati mněl, sám rozšafný toho kázání čtenář sezná. Já tomu panu Perhovi žádné odpovědi nedav, od jistého, jehožto jméno „Nebiho” nápodobně vymyšleno bylo, hájen jsem byl.” (Kázání sváteční, předmluva str. V/VI.)

Cím větší byla nevraživost proti Vydrovi v kruzích německo-protestantských, tím větší úspěch mívala jeho kázání u katolického českého lidu, zvláště na venkově, kde o prázdninách učený universitní profesor rád pomáhal duchovním správcům. Oblibu Vydrovu mezi lidem dosvědčuje známý a proslulý písmák František J. Vavák, rychtář milčický ve svých Pamětech (kniha IV. str. 248; vydání prof. Jindřicha Skopce, 1936, str. 77.) Začínáť Vavák takto posmrtně

nou vzpomínku na Stanislava Vydra: „Mezi slavné a nejen v naší zemi, ale i jinde ve světě rozhlášené muže a Čechy, které každého téměř století Hradec Králové plodil, slušně Stanislav Vydra nejen připočten, ale za drahý kámen jakékoliv hradecké koruny držán a ctěn býti může a má. Zdá se mi, že o něm mnozí mnoho píší, ale snad žádný všecko. Já že jsem jej taky znal a v něm důstojnost všech křesťanských dokonalostí seznal, ačkoliv jsem písmák nejprostější, přece dle neschopnosti své vám, mé děti, o něm něco jen velmi zkrátka napíši . . .” Sám Vydra v předmluvě ke kázáním (str. IX.-X.) se zmiňuje, že Vavák slyšel jeho kázání u sv. Prokopa na Sázavě roku 1797 a že zvěčnil tuto událost svým oblíbeným způsobem, totiž chronogramem. Praví Vydra: „Na té poušti byl můj posluchač cti hodný sedlák Franěk Vavák, soused Plzenský, an tento rukopis na mne způsobil, který já ne ke své, ale k jeho pochvale, že právě tenkrát pochvíli neměl, zde uvádím:

IV. IVLI W sázaWě hLas WIDrI MILE sLIšán byL, — to jest: Čtvrtého Juli v Sázavě hlas Vydry mile slyšán byl.” (Kázání předmluva.)

Aby přehled literární činnosti Vydrovy byl úplný, dlužno ještě připomenouti, že vydal roku 1788 německy psaný stručný životopis Balbínův k uctění stého výročí smrti tohoto slavného svého spolurodáka. Postaral se rovněž o to, aby dne 29. listopadu téhož roku byla uspořádána pietní slavnost Balbínova. Vydra je též autorem 88 řízných latinských epigramů, jež ukazují, jak dovedl býti mistrem nejen slova, nýbrž i vtipu. —

Nadání i věhlas Vydrovy slávy otevřely mu vyhlídku na nejvyšší a velmi výnosná místa, jež mu byla nabízena. Mělo to ovšem také býti taktické „promoveatur, ut removeatur“; bylť Vydra svým češtvím na universitě příliš vlivným a proto měl býti zlákan hmotným prospěchem na vyšší místo, na němž by však nemohl vlastenecky působiti. Leč Vydra resolutně odmítl. Dosvědčuje to profesor Jandera: „Netrvalo dlouho, co Vydra profesorem matematického umění jsa ustanoven, svého ouřadu učitelského, ač velmi obtížného a nehrubě zisťného, zastáváje, k jinému mnohem zisťnějšimu a pohodlnějšimu ouřadu povolán a téměř donucován byl. Odepřel, toho žádaje: vlasti své milé a mládeži české učení svým dle možnosti co nejvíce prospěšen býti. Vydavatel (Vydrova matematického díla, poznámka pis.) ubezpečuje, že ze žádného jiného ohledu úřadu tak výnosného neodepřel, anobř i ve svém starším věku podobným příkladem, lásky k vlasti na sobě dokázal.“

Přece však dostalo se Vydrovi aspoň čestných uznání zásluh. Dvakráte byl zvolen za děkana fakulty filosofické, roku 1800 jednomyslně za rektora magnifika pražské university. V této důstojnosti pronesl 12. února téhož roku v chrámě P. Marie před Týnem oficiální rektorskou latinskou řeč, kterou rovněž i tiskem vydal. Za své církevní působení vyznamenán byl čestným kanonikátem v kapitole u Věch svatých. —

Neúnavná práce, intensivní studium a neustálé čtení, pravidelně prodlužované do pozdní noci při nedostatečném tehdejší umělém osvětlení, soustavně ničily slabý Vydrův zrak. Roku 1799 oslepl na levé oko. Leč to neodvrátilo Vydra od práce — vždyť ještě viděl na pravé . . . ! Dva roky nato, 1801 dostal zápal plic, z něhož sice se brzy zotavil, avšak zdraví zůstalo mu podlomené. Přesto však po krátké rekonvalescenci znovu horlivě pustil se do práce. To urychlilo smutnou životní jeho katastrofu. Vypravuje o tom profesor Jandera v předmluvě Vydrova díla takto: „Den 22. měsíce ledna 1803, tento den, jenž žákům obzvláště posledním, nikdy z živé paměti nevyjde, rozhodl osud tohoto spisu. V týž den přišel pan spisovatel, již přemdlého jsa zraku, do školy, počal učit — a náhle docela oslepl. Kdož lidského utrpení jest citliv, tenť sám sobě vyobraziti může to přesmutné divadlo, když jej žáci, an nejprve jim o náhlém oslepnutí zprávu dal, s učitelské stolice do příbytku vedli. Přátelé a žáci jeho (mezi nimiž ti nejznamenitější lékaři pražští se nacházeli) jako o závod horlili osud ten přežalostný od starce tak zasloužilého a milování hodného odvrátiti, neb aspoň ulehčení způsobiti, ale k zraku mu dopomoci nebylo s to lidské moci.“ (Wydra, Počátkové aritmetiky, předmluva.)

V srpnu 1804 pozbyl Vydra i sluchu. Utrpení, které snášel s héroickou odevzdaností, skončilo 3. prosince 1804, kdy po půlnoci raněn byv mrtvicí, proměnil po deváté hodině večerní život pozemský za život nepomíjející . . .

Zvěst o smrti Vydrově bleskurychle se roznesla po celých Čechách i za hranice a všude působila procítěný smutek. Nejlépe ovšem dovedla pocítiti bolestnou a velikou ztrátu sama pražská universita a Vydrovi bývalí žáci. Jungmann v „Elegii“ to vystihuje (sloka 1-3):

Co tak smutně, jako hrana zvučí
přes ty zimní roviny . . . ?
Proč ten vítr upěnlivě hučí
tam od Pražské doliny . . . ?

Zvuk to smrti! Vydry více není!
Zarmoucená vlast to lká . . .
Vydry není! Ach to v bolestnění
opětuje duše má.

Těžce, žalostivě stará vzdychá
Mátě Akademie:
zhaslat její slávy část ne lichá . . .
Vydra její nežije . . .

Universita vystrojila Vydrovi skvělý pohřeb. Zmíněný Vavák (l. c.) jej popisuje: „Letos dne 3. prosince o 9. hodině večer šťastně usnul (Vydra) v Pánu. Jeho mrtvé tělo vneseno bylo do kostela sv.

Salvátora. Dne 6. prosince o 9. hodině alumni zpívali hodinky, v 10 hodin, když se všichni profesori a študenti sešli — každý bez poručení dychtivě šel — a při tom převeliké množství všelikého stavu, lidu i kněží, slavně vyneseno byl. Študenti sami na svých ramenou, střídajíce se donesli ho až k hrobu do Volšan, do něhož také sami jej spustili i zemí přikryli a jemu laskavě se zavděčili. A mnozí řekli: „Tuž odpočívá ten, který jak skrz velké činy, tak i skrz umění v přítomnosti i v potomcích slavně a chvalně živ byl a bude; a protož jemu palma cti kvete.“ A já přidám:

paLma CtI, DIk, CtnostI a LáskI . . .“

Roku 1816 filosofická fakulta dala postaviti v aule universitní knihovny Vydrovu bustu, při kteréžto slavnosti pronesl pietní řeč nástupce Vydrův, profesor Jandera. — — —

Totž krátké vyličení života a díla Vydrova, jež není vlastně ničím jiným než skvělým *realisováním ducha a směru*, v němž Vydra i ostatní žáci byli vychováváni na jesuitském královéhradeckém gymnasiu.

Není možno vhodněji ukončiti několik těchto vzpomínkových stránek než apostrofou, jíž Jungmann oslovuje mrtvého Vydra (Elegie, sloka 16—20):

A ty, muži svatý, do vzkříšení
odpočívej blahého,
jehož čaka životu i mření
učila tě šťastného . . .

Tamto někdy, Volšan pomíjeje,
vzdechne Čechů posledek:
„Ach, že také muže, bez naděje,
všepotroutí zhubil věk . . . !“

A kdož k hrobkám zajde citem hnaný,
snad ten nápis najít' můž':
Od povděčných žáků pochovaný
leží tuto velký muž.

Lineál a circín*) praví tobě
jeho umění a ctnost:
jevilt měrou, pronášelt i v sobě
dokonalost, upřímnost.

Umřel, ale paměť jeho kvete
po veškeren časů běh:
bylt jest dobrý, jak jich málo v světě,
člověk, pěstoun, kněz a Čech . . .

*) circín = kružidlo.

Stanislavu Vydrovi při jubilejních slavnostech gymnasijských v Hradci Králové roku 1936 byla věnována pramalá pozornost. Troška v almanachu — a na deskách zhola nic. Je to velmi charakteristické! — A přece v suchopáru této nevděčné skouposti vzkvetla aspoň jedna pěkná myšlenka, jež má vztah k Vydrovi. Dr. Josef Pešek v Národních listech č. 251. ze dne 15. září 1936 na konci svého článku o gymnasijském jubileu praví: „. . . A ježto slaví letos své významné jubileum nejstarší hradecká střední škola, přejeme jí do dalších věků, aby z ní vycházeli školenci i dále *cordati Bohemi* . . .“ Velmi krásná myšlenka — ale snad schválně a vědomě nedomyšlená. A proto ji zde dokončuji: „*Cordatus Bohemus*“ — toť epitheton pro Stanislava Vydra! Tedy charaktery rázu Vydrova mají, anebo měly by nám vycházeti v budoucnosti z hradeckého gymnasia. Svůj charakter, své životní credo vyjádřil sám Vydra na konci předmluvy svých svátečních kázání, kde se prohlašuje a podpisuje: „Spravedlivý, a jak řeči tak i víry svatováclavské se pevně držící Čech, Sanislav Vydra.“

Nuže doplňuji a rozvádím zmíněnou myšlenku v upřímné a veliké přání: „Kéž nejen z hradeckého, ale ze všech našich českých gymnasií nám v budoucnosti vycházejí *spravedliví, a jak řeči tak i víry svatováclavské pevně se držící Čechové* . . .!“

Dr. Čeněk Tomiško:

P. FRANTIŠEK DE PAULA ŠVENDA T. J.

Vrstevníkem P. Stanislava Vydry S. J. jest jiný slavný rodák královéhradecký a žák jesuitského gymnasia P. František de Paula Švenda. Narodil se dne 8. dubna roku 1741 v Hradci Králové. Otec jeho František zastával veřejné úřady: byl městským rychtářem, později obecním starším; roku 1741 stal se městským radním a roku 1768 dne 8. dubna pověřen byl primátorskou důstojností. Úřad tento zastával až do roku 1779, kdy v říjnu uchýlil se na zasloužený odpočinek. Leč dlouho se z něho netěšil, neboť zemřel 5. března roku 1782 ve stáří 73 let. Již dříve (14. března 1779) zemřela Švendova matka, Klára, rozená Ikrmanová. Na rodinu váženého královéhradeckého měšťana dolehla dne 2. května 1764 bolestná rána úmrtím staršího syna Antonína, jediného to Švendova bratra, který vystupovav u jezuitů královéhradeckých, vstoupil do řádu kartusiánského ve Valdici u Jičína, stal se brzy převorem, avšak smrt ukončila nadějný jeho život v nejlepším věku třiceti jednoho roku.

Mladší syn František šel ve šlépějích svého bratra. Dne 3. listopadu roku 1752 vstoupil do jesuitského gymnasia v Hradci Králové. Poznáv z blízka řád jezuitů, rozhodl se pro životní dráhu v Tovaryšstvu a proto po skončených gymnasijských studiích dne 10. října 1761 odebral se do brněnského noviciátu. Dokonav studia filosofická a theologická, byl vysvěcen na kněze a ustanoven magistrem na jičínském jesuitském gymnasiu, jakož i později prefektem tamějšího semináře studujících. Když dne 18. října roku 1773 byl prohlášen zrušující dekret Tovaryšstva i v koleji jičínské, a členové byli rozpuštěni, vrátil se P. František Švenda do svého rodiště, Hradce Králové. Od ledna roku 1776 do června 1783 vedl duchovní správu na Novém Hradci Králové. Potom ztrávil opět několik let v otcovském domě, až roku 1792 byl dekretem ze dne 21. května ustanoven kazatelem při chrámu sv. Panny Barbory v Kutné Hoře. Leč po pěti letech vzdal se kazatelského úřadu, uchýlil se trvale do Hradce Králové, aby plně se věnoval spisování a vydávání dějin rodného města.

Původně, po zrušení řádu, sbíral Švenda — jak sám doznává — paměti jesuitské koleje hradecké, při čemž neopomíjel i jiných událostí, jež měly k sídlu koleje — městu Hradci Králové — jakoukoliv spojitost. Obtížná a zdlouhavá práce při nevšední Švendově pilnosti postoupila během času tak daleko, že za pobytu v Kutné Hoře mohl

nasbíraný materiál chronologicky uspořádati. Když pak se v rodišti svém nadobro usadil, rozhodl se, že životní dílo, jež z historie místní jezuitské koleje vzrostlo na všeobecnou kroniku města, postupně knižně vydá v českém jazyku. (Viz Švenda: První Obraz, předmluva.)

Sbírka Švendových pamětí vycházela v Hradci Králové od roku 1799 do 1818, celkem 15 svazků osmerkových, okrouhle o 100 až 300 stránek. Má čtyři díly, jež Švenda nazývá „Obrazy“. „První zlatý a stříbrný obraz města Králové Hradce nad Labem“ má jeden svazek, vypravující „třpyticí se památky starobylnými příhodami od založení města, vstípení zde víry Kristové, kostelů, oltářů, klášterů a odkazů pobožných ustanovení až do vzniklého bludu husitského v království českém“. Vytištěn byl roku 1799 v Hradci Králové, kde i další svazky vyšly s počátku „písmem Alžběty Tybely“, později roku 1808 u Jana Gabriela Pospíšila a od roku 1810 u Jana Františka Pospíšila. Je věnován „vlasteneckou upřímností“ „vysoce důstojnému a vysoce učenému Pánu Stanislavu Vydrovi, svobodného filosofického umění doktoru . . ., filosofického společenství zasloužilému děkanu, nyní pak téhož Karolo-Ferdinandského shromáždění vysokých škol pražských nově zvolenému veleslavnému rektoru . . .“ V předmluvě Švenda vykládá o vzniku díla i proč použil různých pojmenování „Obrazů“ (podle známého vidění Nabuchodonozorova v knize Danielově, kap. 2.) Praví: „Počátek od založení toho města, zvláště pak zde vstípeného náboženství katolického, skrze tolik vyzvižení kostelů, klášterů, oltářů, hojných pobožných odkazů: *zlatý a stříbrný* obraz pojmenovati v pravdě mohu. Prostředek však těch běhů, od vzniklého bludu husitského v království českém pro tolikerou jednak zkázu hradeckých slavných starobylostí, jednak pro mnohou udatnost, a vždy nepřemoženou (ač v zlé věci) stálost města tohoto - *železným* slouti má. Ten čas pak od proměn království českého, any se za časů Ferdinanda druhého, císaře a českého krále dály, zvláště ku konci 17. století, kdež skrze ustanovení klášterů a uvedení biskupství, se co *měděný* stkvouti počal. Konec ale věku našeho v toliké proměně, skrze ztenčení také prvé prostrannosti, města pak v pevnost uvedení, více *hliněný* sluje.“ (Švenda, První obr., předmluva str. 6.-7.)

Druhý díl, čili „Železný obraz“, má 5 částí, zvaných „rozdíly“, jež byly vydány mezi rokem 1800 až 1804; třetí „Měděný obraz“ má 4 rozdíly,“ vydané mezi rokem 1807 až 1812; čtvrtý „Hliněný obraz“ dělí se na 5 „rozdílů“, vyšlých mezi rokem 1813 až 1818.

Švenda svým dílem nehledal slávy. Upozorňuje v předmluvě, že nebude psáti „vyličenou nějakou výmluvností, nýbrž jak se mezi vlastenci mluvití vynaučil a s nimi mluvíval.“ (Švenda, První obraz, předmluva str. 4.). Hlavním jeho úmyslem a účelem — kromě oslavy Boží — jest zdůrazniti zásadu, že *historie předků jest učitelkou pokolením budoucím*. Není třeba nad přítomnou dobou malomyslněti, nýbrž spíše se roznítiti k pravé činné lásce vlastenecké, která spočívá v tom,



že úsilovně a vytrvale přidržíme se dobra, jež vlasti v minulosti prospívalo a zanecháme všeho, co ji uvedlo na pokraj záhuby. Myšlenku tuto vyjadřuje Švenda v závěru zmíněné předmluvy: „By tedy vlastenci moji, kteří nyní obrazu vlasti své, města Králové Hradce . . . jen toliko hnáty a spodek noh již vidí, truchlivostí pojeti zcela dolů nespustili také oči mysli, a jen v blátě za plukem, způsobem zkaženého věku nadchnutým, netápali, nýbrž jich vzhůru pozdvihnouce, pohlédli na hlavu těch slavných a třpytících se počátků předků svých; jich, jestli ne ve slávě a bohatství, aspoň v horlivosti, staré české upřímnosti a mravopoctnosti následovati se snažili: v pravdě uznávají, co řečník římský propověděl, že „historie učitelkyně mravův jest,” protož, když kázáním slova Božího k tomu jich podpalovati prospěšným více býti nemohu, sepsáním příběhů města Králové Hradce a příkladů předků našich, nějak aspoň posloužiti jsem se vynasnažil, vše z lásky k vlastencům — a nejpředněji: k větší cti a slávě Boží.“ (Švenda, První obraz, předmluva, str. 7-8).

Švenda nevěnoval dílu toliko všechnu svou duševní schopnost, všechen svůj volný čas, nýbrž přinášel i finanční oběti. Sám vyznává, že vydávání se děje „s mnohou prací a *nákladem* z lásky vlastenecké“. K tomu družil se i jakýsi nezáměr v domácím obyvatelstvu královéhradeckém, takže v úvodě k „Třetímu měděnému obrazu“ si Švenda stěžuje: „ . . . Avšak žádost lidská tak vždy jen něco nového slyšeti dychtí, že starobylé příběhy a příklady předkův již v ošklivost přišly . . . Načež skutečně umdlela moje přičinlivost, mnoho ještě vlasti prospěšné známosti plněji vyšetřiti; avšak co domácím málo vážené, důvěřuji se, že i vzdáleným vlastencům milé bude . . .“ (Švenda, Třetí obr. předmluva str. 4-5) Největší však pohromu utrpěl Švenda 24. srpna roku 1814, kdy požár zničil značnou část vydaných exemplářů, takže úplné výtisky celého díla jsou velkou vzácností. Roku 1820 slavil v kostele Panny Marie padesáté výročí kněžství; dne 15. února 1822 zemřel tiše v Kydlinovském mlýně a pochován byl na pouchovském hřbitově.

Dílo Švendovo, přes všechny nepříznivé okolnosti, vykonalo velmi mnoho již v prvotní době svého vydání. Třebaže mělo význam hlavně lokální, proniklo i do jiných krajů a nabývalo pro svůj kronikářský ráz i řeč obliby zvláště u městských a lidových vrstev. Mluvčím této přízně jest dobrý Švendův přítel, milčický sedlák a rychtář František Vavák, který obdržev dne 19. června 1804 pět prvních částí, zařazuje Švendu do skupiny čtyř nejslavnějších Hradečanů a jadrnými žertovnými verši doprovází jeho literární činnost:

Hlas na čtyři samé Královéhradečany:

Vydra: druhý Lvovický*)

Švenda: druhý Balbín,

*) Cyprian Lvovický ze Lvovic, význačný matematik a hvězdář, profesor na universitě v Lavinkách na Dunaji, narozen v Hradci Králové 1514, zemřel 1574 v Lavinkách (Lavingen).

vzácní Hradečané všichni —
zvuč jim chvály karmín!*)

Za šestnáctého století
Leovický čest měl,
sedmnáctého století
Balbín všudy se stkvěl.

Osmnáctého století
Vydra měl své chvály,
v devatenáctém století
Švenda Čechy slaví.

Tři odpočíte v `pokoji,
čtvrtý buď dlouho živ
a dokonej práci svoji,
čtenářům bude div.

Tak aspoň města jednoho
pořádné paměti
přečteme a zvíme mnoho
o svých otcích děti.

Pět knížek již's vypracoval,
vydej brzce šestou,
při tom hled', abys zachoval
stále jen řeč českou.

Tak budeš mil jako Vydra
všem vlastencům jednak —
to ti píše z svého sídla
tvůj MILCŽICKI seDLák.

Znáš mne dobře a já tebe,
stůjmež vždy v té míře,
dostaneme se do nebe
v naší pravé víře.

Jestli tě mé řádky mrzí,
snad máš místa dosti,
zahod' je od sebe brzy,
dřív než přijdou hosti.

Mně se tím nic neublíží,
já jsem zvyklý všemu,

*karmín = carmen t. j. báseň.

můj vtip se hluboce níží
proti vtipu tvému.

Abych tě dél nezdržoval,
raděj budu mlčet,
bys na to, co jsem zpracoval
nejal se snad vrčet.

Mnohý Čech má rukopisy,
však z nich málo ven dá —,
ŽIW bVĎ Letos, W hLaWě LIsÍ, (lysý)
W hraDCI pater šVenDa!

Vavákovy Paměti, kniha IV.; vydání prof. Skopce 1936, str. 84-85.)

Nejvíce ovšem dovedla posouditi význam Švendovy práce doba pozdější. Švenda stal se hledaným a spolehlivým pramenem nejen pro historii města Hradce Králové, nýbrž i pro všeobecné české národní dějiny. Sám Palacký nejednu zprávu čerpal a převzal ze Švendy. Jediněčnou a nenahraditelnou pro místní historiografii jest cena Švendova zvláště od té doby, kdy roku 1873 starý archiv města Hradce Králové byl zničen. Dnes, kdo chce psáti něco ze starší historie královéhradecké, bez Švendy se neobejde.

I tento slavný muž, žák jezuitského gymnasia, dokazuje životem i dílem velmi výmluvně, že duch Tovaryšstva, vštěpovaný do mladých duší studentů, nebyl cizí národu českému. Pěkně to vyjádřeno charakteristikou, kterou do svého úvodního pojednání o Švendovi přejímá Solař v předmluvě k „Dějepis Hradce Králové nad Labem“: „Všem vlastnostem a ctnostem, které Švenda měl, v čele stála vroucí láska k Bohu, k Církvi svaté a k řádu, kterýž ho vychoval, k řádu Tovaryšstva Ježíšova, pak láska pravá, nezištná k domovu svému (vlasti své, jak Hradec jmenoval) *a ke všemu, což českého jest, k národu samému, k jeho řeči a k jeho starobylým obyčejům; a nelze ani říci, čím více, Čechem-li či jesuitou byl.*“ (Solař. I. c. str. VII, pod čarou).

Z Á V Ě Ř E M.

ODEZVA HRADECKÉHO GYMNASIJNÍHO JUBILEA.

Na památku jubilejních oslav byly — jak známo — zasazeny do zdi Rašínova gymnasia dvě desky. Každá veřejná pamětní deska, zvláště je-li oficielně a slavnostně odhalena, jest pomníkem historickým. Proto musí vyhovovati základním požadavkům historie, totiž: pravdě a přesnosti. Je těchto vlastností dbáno při pamětních deskách gymnasijních?

Obnovme si v paměti nejprve jejich texty:

První deska zní:

„Město Hradec Králové vzpomíná v r. 1936 vděčně šestisetleté působnosti svých latinských škol. Založeny brzy po zřízení Karlovy university, dosáhly největšího rozkvětu v XVI. věku, když v čele města stál veliký kališnický primátor Martin Cejp z Peclínovce († 1599) a školu vedl humanista Mistr Jan Campanus Vodňanský, později rektor Karlovy university. Nejslavnějším žákem těchto škol byl Cyprian Karásek Lvovický ze Lvovic (1514 — 1574), slavný matematik a hvězdář. Převrat bělohorský přerušil výchovné dílo starých hradeckých latinských škol v době, kdy na obzoru stál reformátor školství Jan Amos Komenský.“

Druhá deska hlásá:

„R. 1636 bylo založeno v Hradci Králové z odkazu Bedřicha z Oprštorfu († 18. V. 1633) jesuitské učení neboli gymnasium. Kolej pro ně zbudoval na Velkém náměstí Adam Kravarský, kazatel a misionář. Gymnasium bylo nejprve pětitřídní, od r. 1818 bylo šestitřídní a od r. 1849 až po naše časy osmitřídní. Po zrušení jesuitského řádu (r. 1773) ujal se výchovy mládeže stát a ve správě státní jest gymnasium až dosud. Od 1. září 1927 má ústav čestný název Rašínovo stát. čsl. gymnasium na trvalou pamět min. financí Dr. Aloise Rašína, býv. žáka ústavu ve tř. V. — VIII. (1882/3 — 1885/6). Vyučovacím jazykem byla nejdříve latina, od r. 1784 až do r. 1862 němčina, v l. 1862—1865 čeština a němčina a od r. 1866 výhradně čeština. Na ústavě působili četní vynikající učitelé a vyšlo z něho mnoho mužů o obec a vlast zasloužilých.“

Na první pohled jest nápadně patrný dvojí loket, jímž byly měřeny zásluhy partikulární školy hradecské na desce první - a gymnasia na desce druhé. Na první desce zdůrazněna *vděčná* vzpomínka, na druhé o vděčnosti ani zmínky. Na první desce mluví se o *rozkvětu*, jsou tam epitheta: *největší*, *veliký*, *nejslavnější*, *slavný* - na druhé desce kromě Velkého náměstí nic není uznáno velkým. Na první desce jsou *plně a důkladně* uvedena reprezentační jména: Martina Cejpa z Peclínovce, Mistra Jana Kampána Vodňanského a Cypriána Karáska

Lvovického ze Lvovic. Jak kuse a stroze jsou odbyta jména desky druhé: Bedřich z Oprštorfu a Adam Kravarský, ač stejným právem bylo by se slušelo uvést celý historický titul: Bedřich Oppersdorf z Dubu a Friedsteina, právě tak jako Pater Adam Kravařský z Kravař a Šlevic T. J.

Na druhé desce *všeobecně* se praví: „Na ústavě působili četní vynikající učitelé a vyšlo z něho mnoho mužů o obec a vlast zasloužilých.“ Což stejným právem jako Karásek Lvovický nezasloužil si *výslovné* vzpomínky některý representant žáků jezuitských, na př. P. Stanislav Vydra, slavný matematik a hvězdář, doktor filosofie, děkan filosofické fakulty, rektor university a upřímný buditel národní, jehož posmrtnou památku sama pražská universita roku 1816 pokládala si za čest uctít zvláštním a vzácným způsobem, totiž slavnostním odhalením jeho pomníku v universitní knihovně?!*)

Na první desce je vzpomenuto Jana Amose Komenského, ač vlastně *fakticky* mezi ním a starou partikulární latinskou školou královéhradeckou vztahu *nebylo*: začíná totiž Komenský svou reformu školství — v nejednom ohledu podle vzoru španělského jesuity Viléma Batea a kalolického španělského pedagoga Jana Ludvíka Vivesa - v době, kdy partikulární škola hradecká již neexistovala. Proč se však zapomnělo na druhé desce uvést *skutečný* vztah jezuitského hradeckého gymnasia k P. Bohuslavu Balbínovi, že totiž bylo zřízeno na Velkém náměstí v místech, kde stával Balbínův rodný dům?! To by byla bývala velmi vhodná poznámka a jméno Balbínovo bylo by dodalo pamětní desce nového lesku.

Avšak srovnavše obě desky navzájem, pozorujme je jednotlivě. Začneme deskou druhou. Rok úmrtí Bedřicha z Oppersdorfu vyznačen jest na desce jako 1633. Poněvadž jde o cifry v bronz vyryté a nikoliv na papír tištěné, nelze tu mluvit o přehmatu sazečově. Je rok 1633

*) Nebude nezajímavé na tomto místě připomenouti, že Cyprián Karásek Lvovický ze Lvovic (1514—1574) — přes všechn vědecký svůj věhlas — zůstal pravým synem své doby: bylť horlivým zastáncem a vyznavačem astrologie, čili hvězdopřověctví. — Maxmiliánovi II. předpovídal světové imperium, po němž pak přijde prý konec světa. Město Hradec Králové postrašil proroctvím o strašné katastrofě, kterou vyčtl ve hvězdách. O tom bylo také jednáno 11. července 1585 v městské královéhradecké radě. Zápis schůze zní: „Co se předpovědění vysoce učeného a slavného muže pana Cypriána Lvovického z Lvovic dobré paměti dotýče, že má zlá věc na město toto Hradec a na obyvatele jeho přijíti, a to že má trefiti od 30. dne měsíce června až do 17. dne měsíce října. I poněvadž pak jako včerejšího dne ten den podle starého kalendáře, jest přešel, a znamenitá pověst v městech okolních o tom jde, že by již ta zlá věc na Hradec přišla a mnozí na to, co by na nás a na to město přijíti mohlo, jako onen prorok Jonáš na pokutu Ninivetských, očekávají, a pan děkan na kázání tom, aby se nějaký řád a modlitby nařídily, napomíná. Protož aby k němu jisté osoby vyslány byly, tak aby s ním se snesouce, v jisté hodiny do chrámu Páně na modlitby, jak od pánů radních, pánů starších, tak i všech jiných chozeno bylo, a tu modlitby s letaniemi a jiná pobožná zpívání, kteráž k pravému pokání vzbuzují, se vykonávala. V neděli v nešpor piva dávání, noční sedání, tance, hudby, troubení aby ihned, zapověděna byla, na tom jsou se společně snesli a panu rychtáři ihned tu od pánův aby to přetrhoval, poručeno.“ (Solář, str. 295.)

správným letopočtem úmrtí Oppersdorfova podle *pramenů*? Nikoliv. Oppersdorf zemřel podle směrodatných pramenů roku 1632. Pravím podle *pramenů*, nikoliv podle některého naučného slovníku. Hlavním pramenem pro česká jesuita jest „Historia societatis Jesu provinciae Bohemiae“ Pragae 1754. Autor její *P. Schmidl* S. J. měl v rukou archívalie jednotlivých kolejí, o nichž píše. A tento historiograf praví ve svém díle (Pars III. liber VI. N. 140, post medium): „1632 Fridericus Oppersdorffius Zampachii die 18. Maii aetatis anno 44 ex humanis ad superos, uti spes est, volavit, omnis sibi subiecti populi lacrimis et sermonibus celebratus. Tedy podle *Schmidla* zemřel Oppersdorf 1632. *Švenda*, který při spisování svých „Obrazů“ čerpal z pramenů jesuitské královéhradecké koleje, uvádí smrt Bedřicha z Oppersdorfu jako jednu z událostí, která se stala roku 1632 dne 18. máje. (Švenda, Třetí obraz, rozdí I. str. 209 a 213.) *Solař* podobně praví ve svém díle: „Dějepis Hradce Králové nad Labem“ (str. 495) „Dne 18. května 1632 zemřel pan Oppersdorf a jesuité ujali se odkazu jeho.“ — Dokladů by bylo ještě několik. Tedy letopočet na desce 1633 správný není.

Dále praví se tam, že z odkazu oppersdorfského bylo založeno gymnasium a pro ně vybudována kolej. Toť řečeno nepřesně! Správné je, že z odkazu byla nejdříve v květnu 1636 založena kolej, při níž v srpnu bylo zřízeno gymnasium. V jesuitské terminologii řádové — a té tu *nutno* použití — neznamená kolej dům gymnasijsní, nýbrž budovu místní řádové komunity. Gymnasium jest odnoží koleje, nikoliv obráceně. V Kutné Hoře, na příklad, byla kolej založena 1626, kdežto jesuitské gymnasium bylo založeno až za rok. Ano, kdybychom chtěli se *naprosto přesně* vyjádřiti podle názvosloví jesuitské organisace, museli bychom říci, že z odkazu byla nejprve v Hradci založena r. 1636 *residence* jesuitská a při ní postupně zřizováno gymnasium. Teprve roku 1642, kdy bylo gymnasium úplné, titul residence byl generálem jesuitů v Římě Paterem Mutiem Vitelleschi oficiálně změněn ve vyšší pojmenování „kolej“. Nikoliv tedy obrácně, jak je v almanachu jubilejních oslav: „Budova koleje téhož roku 1642 byla povýšena za residenci.“ (Almanach, str. 50.) Toť podobné, jako kdyby střední škola byla povýšena na obecnou!*)

Ještě větší nepřesnost je tvrzení na desce: „Gymnasium bylo nejprve pětitřídní, od roku 1818 bylo šestitřídní a od roku 1849 až po naše časy osmitřídní.“ Každý čtenář desky si bude toto místo v kontextu tak vykládati, že po celou dobu od svého založení až do roku 1818 gymnasium bylo pětitřídní. Zatím však věc se má takto: Jesuité otvírali třídy gymnasia postupně. R. 1636 zavedli první

*) Almanach má jiná dvě nedopatření: Na str. 28. praví, že nápis na Bílé věži zrodil se v partikulární škole nebo v latinském konventu literátů: Deus providebit — vigilandum tamen. — Zatím však je to heslo císaře Maxmiliána II., za něhož věž byla založena. (Viz *Solař*, str. 463.)

Na str. 56. almanach jmenuje biskupa královéhradeckého Haye „Josef“, ač správně se nazýval Jan Leopold.

a druhou třídu, roku 1637 třetí a čtvrtou, roku 1638 pátou. Pak byli na nějaký čas vyrušeni švédským vojskem, ale již roku 1642 zřídili i třídu šestou. Mělo tudíž jesuitské gymnasium od roku 1642 plný počet, to jest šest tříd (parva, principia, grammatica, syntaxis, poesis, rhetorica). Tento stav trval — s výjimkou válečných nepravidelností — celých 135 let, až teprve čtyři roky po zrušení řádu, 1777, *stát*, který gymnasium převzal do své správy, zredukoval šest tříd na pět. Leč poměrně brzy poznal stát chybu a vrátil se r. 1818 k staré jesuitské praxi, totiž rozšířil gymnasium opět na šest tříd. Konečně roku 1848/9 bylo zavedeno osmileté gymnasiální studium. Tento pravý vývoj gymnasia s desky *patrný není*.

A co souditi o desce první? Kdo zná historii a dovede počítati, zůstane nad ní v úžasu státi. „Město Hradec Králové vzpomíná v r. 1936 vděčně šestisetleté působnosti svých latinských škol. Založeny brzy *po zřízení Karlovy university* . . .“ Jak se tyto dvě věty dají jen spojit? Jestliže v roce 1936 jest vzpomínáno šestisetleté působnosti latinských škol, pak školy musely býti založeny roku 1336, tedy 12 let *před* zřízením Karlovy university a nikoliv, jak se praví ve větě druhé: „brzy *po zřízení Karlovy university*.“ Jestliže však je pravdivá druhá věta, že totiž školy založeny *brzy*, to jest nejvýše dvě leta, po zřízení university, tedy asi *roku 1350*, pak jest zase nesprávná věta první, ježto v tom případě nemožno v roce 1936 vzpomínati šestisetleté, nýbrž pětisetosmdesátšestileté působnosti škol.

Kdyby počítání let, jaké jest na desce, bylo oprávněné, pak na příklad ve Francii a v celém filosofickém světě mělo by letos na pomnících a deskách býti vzpomínáno, že nynějšího roku 1936 je tomu 300 let od té doby, kdy dne 11. února 1650 zemřel veliký filosof René Descartes. Kam bychom to přišli . . .??!

Zkrátka: Text desky, *tak, jak zní*, je historicko-matematická kontradikce a záhada, které ani slavný matematik a hvězdář Karásek ze Lvovic by nerozuměl.

Letošního roku 1936 logicky myslitelná jest toliko jediná deska, připomínající 300 let od založení gymnasia roku 1636; kdežto deska, oslavující šestistoletou působnost latinských škol, založených brzy po zřízení Karlovy university, to jest po roce 1348, měla býti zasazena někdy až po roce 1948 — tedy řekněme roku 1950. A budou-li toho roku, 1950 — jak se již předem píše a mluví — konány „čisté, nekompromisní oslavy šesti set let“ (viz Almanach str. 33.), co se potom provede s letošní deskou? Bude snad tatáž deska odhalena podruhé? Oslavuje snad někdo dvakrát ve svém životě své 50. narozeniny: nejdříve v 36 letech „kompromisně“ a po druhé o 14 let později v 50 letech „nekompromisně“? Záhada XX. století!

Ostatně i kdyby tu nebylo tohoto křiklavého anachronismu, na který právě jsme upozornili, samotný již *ráz*, jenž byl jubilejním oslavám vnucen, jest nelogický.

Buďto to *měla* býti specifická oslava gymnasia, které bylo založeno 1636 a nemělo nic společného s partikulární školou. Anebo to *mohla* býti generická oslava latinského školství v Hradci Králové. Ale v tom případě dávno před partikulární latinskou školou hradeckou nutno tu respektovati daleko starší latinské školy klášterní*), které neměly jenom ráz školy elementární, nýbrž školy střední, ježto z nich, tak jako jinde, byli i u nás posíláni někteří nadaní žáci (t. zv. ultramontáni) k vyšším studiím theologickým anebo právnickým do zahraničních universit. A jelikož klášter minoritů v Hradci Králové se připomíná již 1241, bylo by bývalo nutno a logické generickou oslavu latinského školství v Hradci Králové rozšířiti nikoliv na 600, *nýbrž na 695 let*. — Jakým právem, podle jaké logiky z rozsahu generického pojmu „latinských škol” v Hradci Králové vyloučeny byly latinské školy klášterní, které tu byly dříve nežli škola partikulární . . . ??!!

Kdo ovšem vidí do zákulisí, pochopí, že i historická otevřenost i matematická přesnost i logická soudnost byly obětovány na oltáři *tendence*: snížit zásluhy jesuitů o naše školství.

Do jakého směšného světla staví se tato snaha, porovnáme-li ji s výrokem učeného filosofa a politika, anglického státního kancléře, lorda Františka Bacona de Verulam (1561—1626), který takto posuzuje tehdejší působení jesuitů ve školství: „Chceme-li vybudovati dobré školství, vede k tomu jediná krátká cesta: musíme se zařídit podle škol jesuitských; něco lepšího neexistuje!” (Baco; De dignitate et augmentis scientiarum; lib. VI. 1623).

*) Solař praví o klášterních latinských školách v Hradci Králové: „Nemůžeme více ukázati, kterak prvověké školy v Čechách vůbec a v Hradci zvláště zařízeny byly, ačkoliv víme, že žádný klášter bez nich nebyl. A v tom arci byl Hradec šťastný, maje kromě kláštera křižovníků špitálních, dva mužské: minoritův a dominikánův a jeden ženský dominikánek, v kterýchžto ve všech třech a sice v oněch mužská a v tomto ženská mládež vyučována byla ve vědách nejen náboženských, ale i svět-
ských . . .” Str. 534.

OBSAH:

P. Em. Kubíček T. J.:

Národní vědomí českých jezuitů až po dobu Balbínovu . . . 3

P. St. Vydra T. J.:

Život Bohuslava Balbína T. J. z Hradce Králové v Čechách . . . 21

Dr. Č. Tomáško:

K třístému výročí jesuitské koleje a gymnasia v Hradci Králové 45

Dr. Č. Tomáško:

P. Stanislav Vydra, ozdoba jesuitského gymnasia v Hradci Králové 61

Dr. Č. Tomáško:

P. František de Paula Švenda T. J. 73

Závěrem:

Odezva hradeckého gymnasijního jubilea . . . 79